

سليم خان گمی

چمن عربوں چڑھیا

چمن عربوں چڑھیا

سليم خان گمی

میرے والد سلیم خان گمی ہوراں دی ایس کتاب توں پہلاں اوہناں دیاں کافی کتاباں چھپ چکیاں سن۔ اوہناں دی سدھری کہ اوہ اپنی حیاتی وچ کوئی ایسی کتاب وی پڑھیاراں لئی چھڈ جان جیہدی لوڑ رہندی دنیا تیک رہوے۔

”چمن عربوں چڑھیا“ اوہناں نے بڑے ای گوہ نال لکھی کیوں جے اوہ جاندے سن کہ ایہو جیہا کم کرنا اپنی نجات لئی بہت ضروری اے تاں جے پڑھیار ایہوں پڑھن تے اپنے نبی اکرم دی سیرت توں اپنی ماں بولی وچ جانو ہوسکن۔ 1982ء وچ جدوں ایہہ کتاب چھاپے دے گیڑے وچ گئی، ایہدے وچ کجھ پروف دیاں غلطیاں رہ گئیاں سن تے پڑھیاراں نوں قرأت کرن وچ آکھا ہونا پیندا سی۔

جدید دور دے تقاضے پورے کردیاں ہویاں میں ایہوں دوبارہ کمپوز کروا کے سبھ غلطیاں دور کردتیاں نیں۔ ایہہ کتاب پنجابی نصاب دا حصہ وی بنی جیہدے لئی پڑھیاراں تے پڑھنہاراں لئی سوکھی زبان استعمال کرنا وی اک مقصد سی۔ شکر اے کہ رب نے مینوں ایس کتاب نوں دوبارہ سوڈھن تے چھاپن دا موقع دتا تے میری جھولی وچ کجھ ایس نال رلے اکھراں دے پھل وی آڈگے۔

رب میرا ایہہ آہر قبول فرمائے!

شکفتہ گمی لودھی

انگلینڈ، اکتوبر، 2022ء

ISBN: 978-969-7863-43-3

چن عربوں چڑھیا

جن عربوں چڑھیا..... سیرت..... سلیم خان گمی

عبداللہ جی نے نوید حفیظ پر لیس، لاہور، توں چھپوا کے
سُلایکھ، مدینہ ٹاور، فیروز پور روڈ، لاہور، توں ٹوری۔

دو جی وار : اکتوبر 2022ء
پہلی وار : 1982ء
سودھ تے آہر : شگفتہ گمی لودھی
ٹائٹل : سُلایکھ
تعداد : 500
مُل : 550 روپے

CHAN ARBON CHARHIA

by Saleem Kkhan Gimmi

Copyright @ 2022 - 2nd Edition

Printed by:

Naveed Hafeez Press, Lahore.

Price:

Pakistan: Rs. 550.00

ISBN: 978-969-7863-43-3

Sulaikh
bookmakers

printing · publishing · editing
67 2nd Floor Madina Tower 224, Ferozpur Road Lahore
+ 92 300 44 30 626 sulaikh@gmail.com

چن عربوں چڑھیا

سلیم خان گمی

سودھ تے آہر

شگفتہ گمی لودھی

راقم الحروف دی ایہہ رائے وے کہ ایہہ کتاب پنجابی ادب وچ اک بہت قیمتی اضافہ اے تے ایس کتاب پاروں پنجابی ادب دی شان ہور ودھیری ہو جاندی اے۔ ایہہ گل پورے یقین نال آکھی جا سکدی اے کہ ایہہ تصنیف پنجابی ادب دے شائقین لئی بڑی مفید تے معلومات نوں ودھان دا ذریعہ بنے گی۔

۶ جمادی الاول ۲۰۲۱ھ

بمطابق ۳ مارچ ۲۸۹۱ء

راقم الحروف

ڈاکٹر امان اللہ خان

صدر شعبہ علوم اسلامیہ پنجاب یونیورسٹی لاہور

وگدی ندی

میںوں جناب سلیم خان گمی ہوراں دی، سیرت پاک ﷺ اُتے نویں تصنیف ”چن عربوں چڑھیا“ دا مسودہ پڑھن دی سعادت حاصل ہوئی۔ سرکارِ دو عالم ﷺ دے سیرت نگاراں دی فہرست بڑی لمبی اے۔ پر ایس فہرست وچ شامل ہو جانا انسان دی بہت وڈی خوش بختی تے سعادت دی دلیل اے۔ ایس اعتبار نال فاضل مصنف بڑے خوش قسمت نیں کہ اوہناں نوں ایہہ وڈی توفیق تے نیکی حاصل ہوئی۔

ایہہ کتاب پڑھن توں معلوم ہوندا اے کہ مصنف نے بڑی محنت تے کھوج نال آنحضرت ﷺ دی حیاتی دے مختلف پہلوواں نوں سلیقے نال لکھیا اے۔

کتاب دی زبان تے بیان بڑا سادہ، زوردار تے رواں اے۔ انج گدا اے جیویں ڈونگھی ندی خوبصورتی دے نال وگدی جا رہی ہووے۔ لفظاں دا چناؤ وی بڑا سوہناتے مناسب اے۔

فاضل سیرت نگار دی اک خوبی ایہہ وے کہ جتنے ضرورت محسوس ہوندی اے اوہ روایات دا مقابلہ کردا اے تے گل نوں واضح طور تے کسے نتیجے اُتے پہنچاندا اے۔

کتاب دے اخیر وچ سیرت النبی ﷺ اُتے مشتمل اوہناں کتاباں دی فہرست دین نال جیہدے توں مصنف نے معلومات حاصل کیتیاں، کتاب دی اہمیت ہور وی ودھ جاندی اے۔

دیاں ساریاں کتاباں احتیاط نال نہیں لکھیاں گئیاں۔ سیرت دیاں کتاباں وچ جیہڑیاں روایتاں آئیاں نیں ایہناں وچ بہت ساریاں مستند نیں۔ بلاذری، ابن اسحاق تے ابن ہشام نے سیرت دیاں جیہڑیاں کتاباں (النساب الاشراف سیرت رسول اللہ تے سیرت النبی ﷺ) لکھیاں نیں، اوہ بے حد احتیاط نال لکھیاں گئیاں نیں۔ عالماں نے ایہناں دی حیثیت نوں تسلیم کیتا اے۔

دو جہاں دے آقا ﷺ دے اخلاق و عادات تے اوہناں دی پاک حیاتی دے حالات بارے گلاں باتاں حدیث دیاں کتاباں وچ ملدیاں نیں۔ پر ایہہ گلاں باتاں وکھریاں وکھریاں نیں۔ ایہہ گلاں باتاں ترتیب وار تے تاریخ وار اک تھان نہیں ملدیاں۔ پر سیرت دیاں کتاباں وچ سرور کائنات ﷺ دی حیات پاک تے حالات کار بارے گلاں باتاں ترتیب نال تاریخ وار ملدیاں نیں۔ ایس کر کے سیرت نگاری، حدیث نگاری نالوں اک الگ فن اے۔ اگرچہ دوواں دا مقصد رسول اکرم ﷺ دی حیات آشنائی اے۔ رسول اکرم ﷺ نے کافراں، یہودیوں یا عیسائیاں نال اللہ دے راہ وچ جیہڑیاں لڑائیاں لڑیاں، اوہناں نوں غزوات یا مغازی آکھیا جاندا اے۔ لفظ غزوه، غزوات تے مغازی دا واحد اے۔ یعنی اوہ لڑائی جس وچ حضور ﷺ آپ تشریف لے گئے۔ دوجے لفظاں وچ غیر مسلماناں نال جہاد فرمایا۔ شروع شروع وچ غزوات تے جہاد دے حالات جیہناں کتاباں وچ درج ہوئے، اوہناں نوں کتب مغازی آکھیا جاندا سی۔ پر ایہناں کتاباں نوں سیرت دیاں کتاباں وی مینا جاندا اے۔ مثلاً ابن اسحاق دی کتاب نوں مغازی دی کتاب آکھیا جاندا اے۔ تے سیرت دی کتاب وی۔ ایس کر کے مغازی تے سیرت لازم و ملزوم ہو گئے۔ کیوں جے کتب مغازی دا موضوع وی سیرت پاک ای ہوندا اے۔ سیرت دے ذکر اذکار واسطے حضور نبی کریم ﷺ دے غزوات تے جہاد دیاں کارروائیاں نوں الگ الگ نہیں کیتا جاسکدا۔

سیرت دی بنیاد روایت اے۔ اوہ روایت جیہڑی سرداراں تے بزرگاں دی زندگی تے زندگی دے کارنامیاں بارے ہووے۔ عرب دے وسنیک اپنے خاندان یا قبائلی بزرگ دے حالات زندگی اوہدے مرن بعد بیان کردے سن۔ ایہہ قبائلی زندگی دا دستور

پنجابی وچ سیرت نگاری

سیرت نوں عربی وچ سیرة لکھیا جاندا اے تے ایس عربی لفظ دی جمع سیر (س تھلے زیرنگی یے اُتے زبر تے رے) اے۔ ایہہ لفظ سیرت لفظ ساریرا سیرا و مسیرا و چوں نکلیا اے۔ جس دا معنی اے (۱) جانا روانہ ہونا (۲) طور طریقہ مذہبی ڈھنگ (۳) راہ، رستہ (۴) شکل صورت، روپ ہیئت (۵) کردار، کریکٹر، سیرت داخلی تے باطنی وصف اے۔ تے ایس دا خارجی اظہار کردار اے (۶) حالت، قیمت، تعلق، معاملہ (۷) قصہ کہانی پرانے لوکاں دے قصے تے داستاناں تے ایہناں دا بیان (۸) رسول اکرم ﷺ دیاں لڑائیاں دا بیان۔ (۹) رسول مقبول ﷺ دے اوس ڈھنگ طریقے دا بیان جیہڑا حضور نے لڑائی یا صلح وچ غیر مسلماناں نال روا رکھیا (۱۰) سرکارِ دو عالم ﷺ دے سارے حالات دا بیان یعنی حضور دی سوانح عمری (بائیو گرافی) (۱۱) لفظ سیرت دے توسیعی مرادوی معنیاں وچ سورمیاں دی سورمگتی تے بہادری دے کماں دا ذکر بیان تے ویروا شامل اے۔ حج سیرت انتر۔ سیرت فاروق اعظمؓ، سیرت اقبال (۱۲) شریعت وچ سیرت دا اطلاق عام طور تے حضور دیاں غیر مسلماناں نال لڑائیاں تے جنگاں (غزوات) تے ہوندا اے (۱۳) فقہ دی اصطلاح وچ سیرت دا مطلب اے بین الاقوامی قانون۔

عام خیال اے کہ رسول اکرم ﷺ دے اخلاق و عادات بارے حدیثاں نوں ای سیرت آکھیا جاندا اے۔ ایہہ گل درست اے پر حدیث دا درجہ مستند ہون کارن سیرت دی روایت نالوں اچا اے۔ سیرت دی روایت دا درجہ اوہ نہیں متیا گیا جیہڑا حدیث دا اے۔ دراصل عالماں نے حدیث نگاراں تے سیرت نگاراں نوں الگ الگ مٹھیا اے۔ حدیث نگار ہمیشہ سیرت نگار نالوں زیادہ محتاط رہے نیں۔ پر ایہہدا مطلب ایہہ وی نہیں کہ سیرت

تے رواج سی۔ ایس سماجی رواج تے دستور وچوں روایات دا بوٹا پنگر یا تے عرب دے شہری تے بد و قبائل وچ اک ایسا طبقہ پیدا ہو گیا جیہنوں راوی یعنی روایت کرن والا آکھیا جاندا سی۔ ایس راوی دا دوجا ناں نسابہ رکھیا گیا یعنی اوہ آدمی جیہڑا نسب یا نسبی روایات بارے زیادہ جان دا ہووے۔ بعد ازاں نسابہ (نسب بیان کرن والا) انگریزی وچ اتھنا لو جسٹ مشہور ہویا۔ عرب معاشرہ نسبی واقعات نوں توجہ نال سُندا سی تے شاندار واقعات نوں سُن کے شوہ تران تے فخر دے جذبیاں دا اظہار کرنا اپنا فریضہ سمجھدا سی۔ ایہناں نسبی واقعات دی وجہ کر کے عربی زبان وچ بے پناہ اثر والی رزمیہ شاعری تخلیق ہوئی۔ ایہہ اک ضروری معاشرتی فریضہ حالی جاری سی کہ اسلام دی سویر دا ہجرا سورج طلوع ہویا۔

حضور پاک ﷺ تے اوہناں دے صحابہ کرامؓ دعوت حق وچ مصروف رہے۔ ایہہ اک انقلابی دور سی۔ تے صحابہ کرام اسلامی انقلاب دے ایس دور دی برکت دُور دُور تیک اپڑان واسطے دن رات مگن رہے۔ جہاد تے تبلیغ دے تقاضے ایسے بھروس سن پئی صحابہ کرامؓ واسطے نسب، کردار یا واقعات بارے کل وقتی مصروفیت ممکن نہیں سی۔ ہاں تابعین دے اک گروہ نے ایس پاسے توجہ دتی۔ ایس گروہ دے باہمت افراد نے صحابہ کرامؓ نوں حضور دی ہمہ جہتی زندگی بارے سوال جواب کیتے تے انج معلومات یکجا ہوئیاں۔ ایہہ معلومات اوہناں قلمبند کر لئیاں۔ سوال جواب کرن والے تابعین زیادہ تر حضور ﷺ دیاں کافراں، عیسائیاں تے یہودیاں نال لڑائیاں بارے معلومات فراہم کردے سن۔ کجھ سوال ایچھے وی سن جیہڑے اُمتِ مُسلمہ دے مجموعی مفاد نال تعلق رکھ دے سن۔ بہر حال سبھ توں زیادہ دلچسپی حضور ﷺ دیاں لڑائیاں یعنی غزوات بارے ظاہر ہوئی۔ ایہو وجہ اے پرانے زمانے دے کجھ سکالر غزوات نوں ای سیرت سمجھدے رہے حالانکہ سیرت نگاری رزم نگاری دے علاوہ وی بہت کجھ اے۔ حضور اکرم ﷺ دے ہزاراں محاسن وچوں اک ایہہ وی سی کہ آپ ﷺ بے مثل سپہ سالار سن۔ ایس واسطے صرف آپ ﷺ دی سپہ سالاری یا فتوحات دا تذکرہ کیونکر سیرت نگاری کہلا سکدا اے؟ سیرت نگاری تے حضور ﷺ دی امن تے جنگ دی ہمہ جہتی عملی زندگی دا ناں اے۔ حضور ﷺ دی زندگی صرف لڑائیاں تک

محدود نہیں سی اوس دے کئی کچھ تے پہلو سن۔ ایہناں کچھاں تے پہلو وواں دا حسین ویروا اصل سیرت نگاری اے۔

قابل اعتماد طریقے نال سیرت نگاری دا مڈھ اُموی دور وچ بجھا۔ ایہہ دور وی تاریخ نویسی تے سیرت نگاری دے حوالے نال نقائص توں خالی نہیں۔ پر تاریخ نگاری دی بنیاد ایسے دور وچ اُٹھائی گئی۔ ایس دور دے کئی مورخاں تے سیرت نگاراں نے اپنے اپنے خلیفہ (حکمران) دی تعریف کیتی اے تے خوبیاں ودھا چڑھا کے بیان کیتیاں نیں۔ ایس دور وچ کئی نسب نامے وی بہتر کیتے گئے تے روپے پیسے دے لالچ وچ جھوٹ لکھیا گیا پر ایہہ طے اے کہ اُموی دور وچ اسلامی تاریخ نویسی تے سیرت نگاری دی کندھ اُساری گئی۔ اُموی دور دی تاریخ نویسی تے سیرت نگاری دے نمونے بہت گھٹ ملدے نیں تے اوہ صرف ادب دیاں کتاباں وچ ملدے نیں۔ ہو سکدا اے کہ اُموی دور وچ ایہہ نمونے ضائع ہو گئے ہون یا عباسی دور دے حکمراناں جان بُجھ کے ضائع کر دتے ہون۔ کیوں جے عباسی دور دے حکمران اُموی دور دے حکمراناں دے سیاسی بنا تے خلاف سن۔ ہو سکدا اے عام لوکاں نے ای تاریخ تے سیرت دیاں کتاباں دل زیادہ دھیان نہ دتا ہووے۔ بہر حال کوئی گل یقین نال نہیں آکھی جاسکدی۔ اصل حال اللہ تعالیٰ نوں ای معلوم اے۔ عام خیال ایہہ اے کہ مسلماناں دی تاریخ نویسی تے سیرت نگاری دی اصل بنیاد عباسی دور وچ رکھی گئی۔ کیوں جے ایہہ اوہ دور اے جس وچ تاریخ تے سیرت دیاں کتاباں بازار وچ آئیاں تے ایہدے لکھن والے عام لوک وی سن تے خاص لوک وی۔

سیرت نگار:

حدیث دیاں روایات سیرت دیاں روایات نالوں ہمیشہ معتبر سمجھیاں گئیاں نیں۔ ایس کر کے حدیث دیاں کتاباں تاریخ تے سیرت دیاں کتاباں نالوں معتبر تے بہتر خیال کیتیاں گئیاں۔ جو محدثین تے کیتی اے اونی محنت سیرت نگاراں نے نہیں کیتی۔ محدث چھان پھک دے بعد روایت لید اسی پر سیرت نگار کئی وار کمزور تے ضعیف روایت اُتے وی تکیہ کر لید اسی۔ جو اصول محدثین نے طے کیتے، سیرت نگاراں نے روایات جمع

کرن ویلے اوہناں نوں نظر انداز کر دتا۔ محدثین دا اصول سی کہ روایت کرن والے دا سلسلہ اصل واقعہ تک نہ ٹُٹے۔ پر حضور پاکؐ دی پیدائش دے حالات بارے جو روایتاں اچ ملدیاں نیں اوہ ایس اصول تے پوریاں نہیں اُتر دیاں۔ ایہناں روایتاں وچوں بہت ساریاں روایتاں منقطع نیں۔ حضور ﷺ دی پیدائش بارے جیہڑے صحابی روایت دے قابل نیں، ایہناں وچوں سبھ توں زیادہ معمر حضرت ابو بکر رضی اللہ عنہ نیں۔ اوہ حضورؐ توں دو سال چھوٹے نیں۔ میلاد بارے جنیاں روایتاں ملدیاں نیں، اوہ متصل نہیں، منقطع نیں۔ حتیٰ کہ امام محمد بن مسلم بن شہاب زہری دیاں بہت ساریاں روایتاں جیہڑیاں سیرت ابن ہشام یا طبقات ابن سعد وچ درج نیں، کمزور تے منقطع نیں۔ ایس دا نتیجہ ایہہ نکلیا اے کہ حدیث دیاں کتاباں بہر حال تے بہر کیف سیرت تے تاریخ دیاں کتاباں نالوں زیادہ قابل اعتبار سمجھیاں گئیاں نیں تے سمجھیاں جان گئیاں۔

حدیثاں دی تدوین بنو امیہ دے زمانے وچ ہوئی۔ مولانا شبلی نعمانی لکھدے نیں، ”بنو امیہ نے پورے نوے (۹۰) سال سندھ توں لے کے ایشیائے کوچک تے اُنڈلس تک آل فاطمہ دی توہین دا پر بندھ کیتا تے مسیتاں اندر حضرت علیؑ تے طعن تشنیع کرواندا رہیا۔ ہزار حدیثاں امیر معاویہؓ وغیرہ دے فضل و کمال واسطے بنوایاں۔ ایسے طرحاں بنو عباسیہ دے زمانے وچ اک اک خلیفہ دا ناں لے لے کے حدیثاں وچ پیشگوئیاں داخل کروائیاں پر بنو امیہ تے بنو عباسیہ دیاں ایہناں کوششاں دا نتیجہ کجھ نہ نکلیا۔ محدثین نے اعلانیہ منادی کروا دی کہ ایہہ ساریاں حدیثاں جھوٹھیاں نیں۔ اچ حدیث دا فن ایس لکھ کان توں پاک صاف اے۔“

تاریخی سچائی پاروں قرآن حکیم دا درجہ سبھ توں اچا تے سچا اے۔ سیرت رسول ﷺ اللہ بارے سبھ توں زیادہ قابل اعتبار مواد قرآن وچوں ملدا اے۔ جدوں مسلماناں نوں قرآن کریم جمع کرن تے تفسیر لکھن دی لوڑ ہوئی تہوں اوہناں محسوس کیتا جے آیات دے اُترن دے مقامات تے آیات اندر بیان ہوئے واقعات دی تحقیق ضروری اے۔ ایہو گل احادیث بارے کہی جاسکدی اے۔ جدوں احادیث دی فراہمی دا کم شروع ہویا تہوں نال نال رسول اکرم ﷺ دی سیرت بارے واقعات تے حالات جمع کرن دی وی لوڑ محسوس

ہوئی۔ قرآن کریم دیاں آیات جمع کرن، قرآن مجید دی تفسیر لکھن تے حدیثاں دی پُسن چھان دے پیش نظر حضورؐ دی سیرت دے حالات وی اکٹھے ہوئے۔ ایس واسطے سیرت دا سبھ توں بہتر سوما قرآن کریم اے۔ تے دوجا نمبر حدیثاں دا آؤندا اے۔

سیرت رسول ﷺ اللہ تے دُنیا وچ سبھ توں پہلی کتاب ”سیرت رسول اللہ ﷺ“ محمد بن اسحاق نے لکھی۔ اوہ ۸۵ ہجری وچ مدینہ منورہ وچ پیدا ہوئے تے چھیٹھ (۶۶) سال دی عمر وچ ۱۵۱ ہجری وچ بغداد وچ وفات پا گئے۔ اوہناں دے دادے دا ناں یسار سی تے اوس نوں خالد بن ولید نے اک لڑائی وچ قیدی بنایا سی۔ ایہہ لڑائی ۱۲ ہجری وچ ایران اندر ہوئی سی تے یسار ایرانی بادشاہ دا قیدی سی۔ خالد بن ولید نے ایران وچوں یسار نوں عرب اندر قیس بن مخرمہ بن المطلب بن عبد مناف کول بھیج دتا۔ جد یسار نے اسلام قبول کر لیا تے اوس نوں آزاد کر دتا گیا۔ یسار دا پُتر اسحاق ۵۰ ہجری وچ پیدا ہویا۔ اسحاق دی والدہ اک ہور آزاد ہوئے غلام دی دھی سی۔ اسحاق تے اوہدا بھرا موسیٰ ممتا محمدؑ ت سن۔ ایس توں محمد بن اسحاق دے علمی پس منظر دا اک اندازہ لایا جاسکدا اے۔ ابن ہشام دی سیرت نبوی وی اصل وچ ابن اسحاق دی لکھی ہوئی اے۔ ابن اسحاق نے مشکل لفظاں دے معنی بیان کیتے نیں تے کجھ واقعاتی وضاحتاں کیتیاں نیں۔ گویا ابن ہشام، ابن اسحاق دی سیرت رسول اللہ دا ایڈیٹر اے۔ سیرت ابن ہشام، ابن ہشام دی اپنی کتاب نہیں۔

ابن اسحاق توں پہلے وی سیرت دیاں کتاباں لکھیاں گئیاں جیہناں نوں کتاب المغازی آکھیا جاندا سی۔ ابن اسحاق توں پہلے مغازی بارے کتاباں کد لکھیاں گئیاں؟ ایہدا کوئی پتا نہیں چل سکیا۔ پر بہت سارے لکھن والیاں دے ناں سانوں اچ ملدے نیں۔ اک ناں تے حضرت عثمانؓ دے پُتر عبانؓ دا اے۔ اوہ ۲۰ ہجری وچ پیدا ہوئے تے ۱۰۰ ہجری وچ وفات پائی۔ ایہناں طلحہ تے زبیرؓ دیاں لڑائیاں وچ حصہ لیا۔ عبانؓ نے ابن المغیرہ نوں روایتاں لکھوائیاں۔ واقدیؓ اک تھان لکھ دا اے کہ ابن المغیرہ نے آپ کوئی حدیث نہیں لکھی اوس نوں عبان نے جو حدیث لکھوائی اوس نے لکھ لئی۔ عبان دا ناں فقہ بارے حدیثاں دی فراہمی وچ سند دے طور تے آؤندا اے۔ پر نہ ابن اسحاق تے نہ الواقدی عبان دا حوالہ دیندے سن۔ ایہدی وجہ سیاسی وی ہوسکدی اے۔

سیرت رسول ﷺ اللہ دے سلسلے وچ دوجاناں عروہ بن زبیر دا آؤندا اے۔ آپ ۲۳ ہجری وچ پیدا ہوئے تے ۹۴ ہجری وچ اللہ نون پیارے ہوئے۔ آپ دی والدہ ماجدہ دا ناں عاصمہؓ سی۔ عاصمہؓ دے والد حضرت ابوبکر صدیقؓ سن۔ گویا عروہؓ حضرت ابوبکر صدیقؓ دے نواسے سن۔ ایس حساب نال حضرت عائشہؓ عروہ دیاں خالہ سن۔ دراصل حضرت عائشہؓ نے ای ایہناں دی تربیت کیتی سی۔ سیرت اُتے آپ نون سند دے طور تے متیا جاندا اے تے ایہناں نون اسلامی تاریخ دا بانی آکھیا جاندا اے۔ بعض محققاں دی رائے اے کہ ایہناں فن مغازی بارے سبھ توں پہلی کتاب تدوین کیتی۔ پر ایہہ کتاب اج کتے نہیں ملدی۔ اموی خلیفہ عبدالملک بن مروان نے عروہؓ نون درخواست کیتی سی کہ اوہ اسلامی تاریخ بارے ایہناں نون معلومات فراہم کرن۔ عبدالملک بن مروان نے عروہؓ نون ایہہ وی درخواست کیتی سی کہ اوہ حضورؐ دی سیرت بارے صحیح صحیح حالات اوس نون لکھ بھججن۔ خلیفہ تے عروہؓ دے درمیان جو خط و کتابت ہوئی اوہ ابن سعد دی کتاب ”طبقات“ اندر ملدی اے۔ عروہؓ اپنی خالہ ام المومنین حضرت عائشہ صدیقہؓ دے حوالے نال حدیثاں بیان کردے سن۔

سیرت نگاری دے میدان اندر اک ہور وڈی شخصیت وہب بن منہی (م ن ب ی) دی اے۔ وہب ۳۴ ہجری وچ پیدا ہوئے تے ۱۱۰ ہجری وچ خالق حقیقی نون جا ملے۔ آپ ایرانی الاصل یعنی یمن دے عجمی خاندان وچوں سن۔ اک خیال ایہہ اے کہ وہب دے والد یہودی سن۔ آپ نے یہودیوں تے عیسائیاں دیاں بے شمار پیش گوئیاں تے بشارتاں روایت کیتیاں نیں۔

وہب کتاب المبتدا دے مصنف سن۔ قدیم زمانے دے پیغمبراں دے حالات مسلماناں دیاں کتاباں اندر اپنی زیادہ تفصیل نال جو ملدے نیں اوہدی وجہ وہب دی کتاب المبتدا اے۔ وہب نے حضور ﷺ دیاں لڑائیاں دے حالات وی اکٹھے کیتے سن۔ ایہہ دعویٰ درست ثابت ہو یا تے ۲۲۸ ہجری وچ پیرس اُتے لکھی گئی کتاب دا کجھ حصہ ہن ملیا اے۔ جس توں پہلی گل تے ایہہ ثابت ہوئی جے پہلی صدی ہجری دے اخیر وچ یا ۱۰۰ ہجری توں کجھ سال پہلاں رسول اکرمؐ دی پاک حیاتی دے حالات لکھے جا چکے سن۔ ایہہ حالات ای بعد وچ لکھیاں جان والیاں کتاباں وچ من و عن آئے۔ دوجی ضروری

گل ایہہ ثابت ہوندی اے کہ اولین محدثاں وانگر وہب نون وی سند اسنادی لوڑ نہیں سی۔ وہب دے بعد عاصم بن عمر بن قتادہ انصاری داناں آؤندا اے۔ شبلی نعمانی آپ دی تاریخ وفات ۱۲۱ ہجری لکھ دے نیں۔ پرفریڈ گیومے عاصم دی تاریخ وفات ۱۲۰ ہجری دسدے نیں۔ عاصم، وہب وانگر مشہور تابعی نیں۔ خلیفہ عمر بن عبدالعزیز دی درخواست اُتے دمشق دی مسیت وچ بہہ کے حضور ﷺ دی سیرت تے مناقب اُتے لیکچر دیندے سن۔ آپ خلفائے راشدین دے حالات وی بیان کردے ہوندے سن۔ خیال اے ایہناں اپنے لیکچر تحریر اندر لیاندے سن۔ ایہہ وی بعض اوقات سند نہیں سن دیندے۔ آپ دمشق توں مدینے آگئے سن۔ تاں جے حدیثاں اکٹھیاں کیتیاں جان تے لیکچر (درس) دتے جان۔ مدینے اندر ابن اسحاق نے ایہناں دے لیکچر سُنے سن۔ اپنے لیکچر دے دوران عاصم شعر وی سناؤندے سن تے کدے کدائیں اپنی رائے وی دیندے سن۔

محمد بن مسلم بن شہاب زہری مملہ دے اک معزز قریشی خاندان دے چشم و چراغ سن۔ آپ ۵۱ ہجری وچ پیدا ہوئے تے ۱۲۴ ہجری وچ انتقال کر گئے۔ امام زہری اپنے زمانے دے سبھ توں وڈے عالم سن تے امام بخاری دے نزدیک شیخ الشیوخ نیں۔ ایہناں مغازی اُتے کتاب لکھی۔ جس داناں وی کتاب المغازی سی۔ ایہہ کتاب بعد وچ نایاب تے ناپید ہو گئی۔ آپ عبدالملک بن مروان، عمر بن عبدالعزیز، ہشام بن عبدالملک تے یزید دے درباراں نال منسلک رہے۔ امام زہری دے حلقہ درس وچ کئی وڈے وڈے ناں شامل سن۔ مثلاً یعقوب بن ابراہیم، محمد ابن صالح تمار، عبدالرحمن بن عبدالعزیز، موسیٰ بن عقبہ تے محمد بن اسحاق۔ امام زہری سیرت اُتے اپنے زمانے دا سبھ توں وڈا حکم (اتھارٹی) سی۔ فقہی حدیثاں بارے وی اوہ سند دی حیثیت رکھدے نیں۔ ایہہ حدیثاں اکٹھیاں کرن واسطے مدینہ منورہ دے اک اک انصاری گھرانے اندر گئے تے جوان، بڈھے، عورت مرد ہر ایک کولوں کجھ پر تیت کیتی۔ امام زہری نے حضور پاک ﷺ دے حالات زندگی اکٹھے کرن واسطے پردہ نشین سوانیاں نون وی سوال کیتے۔ ایہناں دی علیست، محنت تے ذہانت دا اثر نسل در نسل چلیا۔

عبداللہ بن ابوبکر بن محمد بن عمرو بن حزم انصاری مشہور محدث سن۔ اوہ ۱۳۰ ہجری یا

۱۳۵ ہجری وِج فوت ہوئے۔ ایہناں دے والدنوں عمر بن عبدالعزیزؓ نے حکم دتا سی کہ اوہ حدیثاں اکٹھیاں کرن تے تحریر اندر لیاؤن۔ خاص طور تے اوہ حدیثاں جیہڑیاں عمرہ بنت عبدالرحمن نے روایت کیتیاں نیں۔ عبدالملک بن محمد بن ابی بکر بن عمرو بن حزم انصاری آپ دا بھتیجا سی جیہڑا بعد وِج حدیث تے سیرت وِج نامور ہویا۔ عبداللہ سند نہیں دیندا کیوں جے اوہ واقعات دے بہت قریب اے۔ خیال اے عبداللہ نے مغازی تے کتاب لکھی سی۔ جیہڑی ناپید اے۔ پر اوس دے کجھ حصے عبداللہ دے بھتیجے عبدالملک دی کتاب المغازی وِج کجھ عرصے نظر آؤندے رہے۔ ابن اسحاق نے بہت ساریاں روایتاں عبداللہ کولوں لئیاں نیں۔

ابو الاسود محمد بن عبدالرحمن بن نوفل نے مغازی تے اک کتاب لکھی سی جیہڑی بعد وِج نایاب تے ناپید ہو گئی۔ آپ نے ۱۳۱ ہجری یا ۱۳۷ ہجری وِج وفات پائی۔ ایہناں زیادہ روایتاں عروہ بن زبیر توں کیتیاں نیں۔

امام زہری دے اک شاگرد موسیٰ بن عقبہ سن۔ اوہ ۵۵ ہجری وِج پیدا ہوئے تے ۱۴۱ ہجری وِج وفات پائی۔ موسیٰ بن عقبیٰ خاندان زبیر دے غلام سن۔ حضرت عبداللہؓ بن عمرؓ نوں اوہناں ویکھیا سی۔ فن حدیث وِج امام مالکؓ ایہناں دے شاگرد نیں۔ امام مالک ایہناں دے بہت مداح سن۔ تے لوکاں نوں آکھدے ہوندے سن۔ علم المغازی سکھنا اے تے موسیٰ بن عقبہ کول جاؤ۔ امام الشافعی تے امام احمد حنبل وی آپ دی تعریف کردے سن۔ الواقدی، ابن سعد، البلاذری تے طبری آپ دیاں لکھتاں دے عام حوالے دیندے نیں۔ موسیٰ بن عقبہ نے جیہڑی کتاب سیرت بارے لکھی سی اوہ اج موجود نہیں۔ پر اک زمانے وِج اوہ چھپ دی رہی اے۔ موسیٰ نے اوہناں مسلماناں دیاں فہرستاں دتیاں نیں جیہڑے جشہ گئے تے غزوہ بدر وِج لڑے۔ موسیٰ ہمیشہ سند دیندا اے پر ایہہ پتا نہیں چل دا سند زبانی اے یا تحریری۔

اج دُنیا اندر سیرت رسول اللہﷺ اُتے ہزاراں کتاباں نیں پر اصل وِج ساریاں کتاباں دی بنیاد چار سیرت نگاراں دی کاوش اُتے اے۔ ایہہ چار سیرت نگار نیں۔ ابن اسحاق، الواقدی، ابن سعد تے طبری۔ ابن اسحاق دی کتاب داناں ”سیرت رسول اللہﷺ“ اے۔ الواقدی دیاں

کتاباں داناں اے۔ (۱) کتاب السیرت (۲) کتاب التاریخ و المغازی و المبعث۔ ابن سعد دی کتاب اے ”طبقات“ تے طبری دی کتاب داناں اے ”تاریخ الامم و الملوک“ ابن اسحاق ایہناں چاراں سیرت نگاراں تے مورخاں وِج سبھ توں ممتاز تے بلند رتبے دے مالک نیں۔ ایہہ درست اے اوہدے اُتے الزام لگے تے اعتراض ہوئے خصوصاً حضورﷺ تے یہود دے تعلقات دی غیر ذمہ دارانہ روایت نگاری اُتے۔ پر ایہہ دسیا جائے کہ حدیثاں تے روایتاں دے سلسلے وِج کس اُتے الزام نہیں آیا؟ اک وقت سی کہ کجھ لکھ حدیثاں وِچوں چار ہزار حدیثاں درست تے صحیح ثابت ہوئیاں۔ بد باطن تے مطلبی لوکاں نے تے جھوٹیاں حدیثاں گھڑن واسطے کارخانے کھولے ہوئے سن۔ ایہہ سبھ کجھ اسلام دشمنی تے اقتدار پرستی دے کارن ہو رہیا سی تے ایہدے وِج عیسائی، یہودی تے نام نہاد مسلمان سارے شامل سن۔

ابن اسحاق نوں محمد بن عیسیٰ ترمذی (وفات ۲۷۹ ہجری) حدیث تے روایت دے میدان وِج حکم (اتھارٹی) من دے نیں۔ ترمذی مشہور محدث نیں تے صحاح ستہ وِج ایہناں دا درجہ تینا اے۔ یعنی نجاری تے مسلم دے بعد۔ ایہناں آپ دی سیرت اُتے رسالہ لکھیا جس داناں کتاب الشمائل اے تے جس وِج حضورﷺ دیاں عاداتاں، اخلاق تے حالات بارے معلومات ملدیاں نیں۔ جد اوہ ابن اسحاق نوں سیرت تے مغازی اُتے اتھارٹی من دے نیں تے اوہناں نوں قدر تے احترام دی نگاہ نال ویکھ دے نیں تے کچھ کون رہ گیا؟ سچی تے حقی گل ایہہ وے کہ ابن اسحاق سیرت نگاراں دا سردار اے۔ واقدی بارے عام خیال اے کہ اوہ رَج کے جھوٹا تے گھٹی اے۔ سارے وڈے وڈے محدثین اوس نوں غیر معتبر سمجھ دے نیں۔ علامہ ابن حجر عسقلانی نے واقدی بارے اک بہت خوبصورت فقرہ لکھیا اے کہ جے واقدی سچا اے تے فیر اوہدا جواب نہیں۔ تے جے جھوٹا اے تے فیر وی اوہدا جواب نہیں۔ واقدی اُتے سبھ توں وڈا الزام ایہہ وے کہ اوہ اپنے ولوں روایتاں گھڑا اے۔ اوہ افسانہ نگاراں تے ناول نویساں وانگر حضورﷺ دیاں لڑائیاں دے حالات انج دسدانج اوہ آپ میدان جنگ وِج موجود ہووے۔ جہی فلم ویکھ لئی تہی اوہدی کتاب پڑھ لئی۔ مغربی ماکاں دے غیر مسلم سیرت نگار واقدی نوں بہت پسند کردے نیں۔ تے اوہدیاں کتاباں توں متاثر نیں۔ کئی مسلمان عالم وی واقدی نوں سچا

تے ثقہ سمجھدے نیں۔ مثلاً دراوڑی، جابر کردی، ابو عبیدہ، ابراہیم حربی۔

ابن سعد نوں معتبر تے مستند منیا جاندا اے۔ اوہدی کتاب ”طبقات“ اک اہم کتاب اے۔ ابن سعد، واقدی دا کاتب سی۔ تے اوس نے واقدی دیاں بہت ساریاں روایتاں اپنی کتاب اندر لے آندیاں۔ ایس واسطے جیہڑے مسلمان عالم واقدی نوں غیر مستند، غیر ثقہ، جھوٹھا تے گہی سمجھدے نیں۔ اوہو عالم ابن سعد نوں غیر مستند تے غیر ثقہ خیال کردے نیں۔ ابن سعد دی کتاب ”طبقات“ بارہاں جلدیں وچ اے تے اوس دا ترجمہ انگریزی تے جرمنی وچ ہو چکیا اے۔

طبری دی کتاب اندر اک واقعہ بارے کئی کئی روایتاں نیں۔ انج لگدا اے جیویں کسے اک واقعے نوں دس خبر رساں ایجنسیاں رپورٹ کر رہیاں ہون۔ اوہدے اُتے الزام اے کہ اوہ روایتاں گھڑا سی۔ تے اوہدیاں روایتاں کمزور تے ضعیف نیں۔

سیرت نگاری کیوں؟

حضور ﷺ دی سیرت پاک تے کیوں توجہ دتی جائے؟ ایس سادہ سوال دا جواب ایسا سادہ نہیں۔ ابطال عالم دیاں سیرتاں لکھیاں گئیاں نیں تے ہمیش لکھیاں جان گیاں۔ پر حضور ﷺ صرف بطل عالم ای نہیں سن اوہ بطل عالمین ہندے ہوئے وی اک وڈی شخصیت تے بے پایاں اہمیت دے بطل سن۔ اوہ سارے عالماں تے جگاں واسطے رحمت بن کے آئے سن۔ اوہناں نے گناہ پرچی اگلی پچھلی انسانیت دے گناہ دھونے سن تے دھونے نیں۔ اوہناں دا بشری تے رسولی اثر ماضی، حال تے مستقبل تے محیط اے۔

کچھ سال پہلے امریکہ توں اک کتاب انگریزی وچ چھپی اوہدا ناں سی ”اک سو“ (ہنڈرڈ)۔ ایس کتاب دا مصنف اک مورخ مائیکل ہارٹ اے۔ اوہ عیسائی اے۔ اوس نے اپنی ساری زندگی دُنیا دی تاریخ دے ابطال یعنی وڈے تے عظیم لوکاں دی شخصیتاں تے کارنامیاں دے مطالعے واسطے وقف کیتی ہوئی اے۔ آخر اوس نے ”اک سو“ ناں دی کتاب لکھی تے تہ ست ایہہ کڈھیا کہ جدوں دی دُنیا بنی دی اے اودوں توں لے کے ہُن تیکر جنیاں وڈیاں شخصیتاں دُنیا وچ آئیاں نیں، اوہناں وچوں اثر دے لحاظ نال سبھ

توں وڈی شخصیت حضور پاک ﷺ دی اے۔ دُوہے درجے اُتے مشہور سائنسدان نیوٹن دا ناں لکھیا اے۔ ایس کتاب نوں کس احتیاط نال لکھیا گیا اے ایس دا اندازہ ایہتوں لاؤ جے مائیکل ہارٹ نے اثر آفرین تے اثر افزا شخصیتاں دے ایس گلدستے وچ مہاتما گاندھی دا ناں نہیں لیا۔ مائیکل ہارٹ دے نزدیک گاندھی عالمی اثر دے لحاظ نال کچھ وی نہیں سی۔ ہاں حضرت عمر فاروقؓ دی زندگی، شخصیت تے کارنامیاں بارے مقالہ ایس کتاب اندر شامل اے۔ مائیکل ہارٹ لکھدا اے کہ دُنیا دی سبھ توں وڈی تاریخ ساز تے عہد ساز شخصیت حضور ﷺ دی سی۔ اوہناں دا اثر اک چشمہ فیض اے جیہڑا اوہناں دے عہد توں لے کے آج تیکر جاری اے تے مستقبل وچ وی جاری رہے گا۔ حضور ﷺ بارے سینکڑے غیر مسلم اپنی عقیدت دا اظہار کر چکے نیں پر مائیکل تے عقیدت دا اظہار نہیں کیتا، اک سچائی دا اظہار کیتا اے۔ تے اوہ وی اک تاریخ دان دی حیثیت نال۔ نعت گو دی عقیدت تے مورخ دی سچائی وچ بڑا فرق ہوندا اے۔ نعت گو عقیدت دے پھل نذر کردا اے تے مورخ دا قلم بے رحم نشتر ہوندا اے۔ ایہہ نشتر تاریخی شخصیتاں تے تاریخی واقعات دا پوسٹ مارٹم کردا اے۔ مائیکل ہارٹ نے ابطال عالم دے مطالعے دے بعد واضح طور تے لکھیا کہ دُنیا آج تیک رسول عربی ﷺ دی فکر دی اثر آفرین شخصیت پیدا نہیں کر سکی۔ حضور ﷺ واقعی ساری دُنیا واسطے رحمت بن کے آئے سن۔ ایس واسطے اوہناں دی شخصیت تے پیغام دا مطالعہ بے حد ضروری اے۔ حضور ﷺ دی سیرت دا مطالعہ اک تے ایس واسطے ضروری اے کہ اوہ دُنیا دی عظیم ترین تاریخی شخصیت نیں تے دُوہی وجہ ایہہ وے کہ لوک اوہناں دی سیرت توں درس حیات تے درس اخلاق سکھن۔ ایہہ کم وی بہت ضروری اے۔ ایجاد دے ایس دور وچ زندگی انتشار دا شکار اے۔ تے ایہہ انتشار اخلاقی نوعیت دا اے۔ حضور ﷺ دی سیرت دا مطالعہ کرن والا یقیناً اپنا دامن حضور ﷺ دے درس حیات تے درس اخلاق دے پھلاں نال بھرے گا تے انج ہنیرے وچوں نکل کے لو وچ آوے گا۔

آج دُنیا وچ ہر انسان کامیابی تے کامرانی واسطے پاڑ ویدلا نظر آؤندا اے۔ کئی انسان کامیابی تے کامرانی نوں ایس دُنیا تیک ای محدود سمجھے ہوئے نیں جیہڑی گل بالکل غلط اے۔ بنی نوع انسان دی فلاح تے نجات دا اصل تے سدھا رستہ اوہ اے جیہڑا

حضور ﷺ نے دسیا اے تے جس اُتے حضور ﷺ چلے۔ سیرت دے مطالعے نال خیر و فلاح دے ایس رستے دا وی پتا چلدا اے۔

مسلماناں واسطے حضور ﷺ دی سُنّت دا اتباع فرض اے۔ تے ایہہ مقدس تے متبرک فریضہ اوسے صورت وِچ بطور احسن پورا ہو سکدا اے جد ہر مسلمان مرد و عورت تے سچّی نچّے نوں حضور اکرم ﷺ دی سیرت طیبہ دا مکمل عرفان ہووے۔ ایس سلسلے وِچ پڑھیا لکھیا طبقہ کتاباں پڑھ سکدا اے تے اُن پڑھ طبقہ علمائے کرام دے وعظ کلام توں فائدہ اٹھا سکدا اے۔ ذرائع ابلاغ دی ترقی دے پیش نظر اُن پڑھ طبقہ ریڈیو، ٹی وی، فلم، پلے ریکارڈ تے کیسٹ دے ذریعے وی حضور پاک ﷺ دی سیرت توں کماحقہ آگاہ ہو سکدا اے۔

آغاز

پنجابی زبان وِچ سیرت نگاری دا آغاز عقیدت توں ہویا۔ ایہہ اک قدرتی گل سی، سرکارِ دو عالم ﷺ دے احساناں دے سبب سیرت نگاری دی ابتدا ہدیہ عقیدت توں ای ہونی چاہیدی سی۔ خود عربی وِچ باقاعدہ سیرت نگاری توں پہلاں کعب بن زہیر تے حضرت حسان بن ثابت نے حضور ﷺ نال اپنی عقیدت دا اظہار نعت تے قصیدے راہیں کیتا۔ ایہو گل فارسی تے اُردو بارے آکھی جاسکدی اے۔ پنجابی وِچ سبھ توں پہلاں سانوں بابا گوردانک، مُلا عبدی کودن، مولوی عبداللہ لاہوری، نوشہ گنج بخش قادری تے شاہ حسین دیاں نعتاں ملیاں نیں۔ نعت گوئی دے بعد مولود سرائی نے جنم لیا۔ فیر سراپا نگاری آئی تے سیرت دی بجائے صورت نوں اولیت دتی گئی۔ ظاہر اے سراپا نگاراں نے سیرت نگاری دا دامن وی ہتھوں نہ چھڈیا پر زور قلم زیادہ تر سراپا نگاری تے رہیا۔ ایس واسطے اہجیاں تحریریاں نوں سیرت نگاری دے شعبے وِچ شامل نہیں کیتا جاسکدا۔ بہر حال نعت گوئی اُچیاں تے اعلیٰ منزلاں تیکر اپڑ گئی۔ ایہدے بعد ولادت نامے (مولود نامے)، آفرینش نامے، وفات نامے، نور نامے، معراج نامے، تے حلیہ شریف لکھے گئے تے ہزاراں لکھاں قلمکاراں نے خیر البشر ﷺ نال اپنی عقیدت دا اظہار کیتا۔ ظاہر اے ایہناں کتاباں وِچ عقیدت نگاری دا رنگ بہت گوہڑا سی۔ ایس واسطے ایہہ کتاباں نعت گوئی دے شعبے وِچ

آؤندیاں نیں۔ تاریخی سیرت نگار دا شعبہ ایس توں الگ تے علیحدہ اے جس وچ واقعہ نگاری تے زور دتا جاندا اے۔ تاں جے خارجی حالات و واقعات دے زیر اثر داخلی جذباتی تے ذہنی زندگی دا مطالعہ کیتا جاوے۔ سچی گل ایہہ وے کہ نعت گوئی توں ڈھیر چر بعد پنجابی وچ سیرت نگاری دا کم شروع ہويا۔

سیرت نگاری دی حدود

سیرت نگاری دی حدود کیہ نیں؟ ایس سوال دا جواب سیرت ابن ہشام مطبوعہ بیروت (لبنان) دے مقدمے وچ دتا گیا اے۔ لکھیا گیا اے ”رسول اللہ ﷺ“ دی سیرت توں مراد ایہہ وے جے آپ ﷺ دی حیات مبارکہ توں پوری پوری واقفیت کرائی جائے۔ آپ ﷺ دی آمد توں پہلاں اوہناں نشانیاں دا تذکرہ کیتا جاوے جیہناں نال آپ ﷺ دی ذات دا تعلق اے تے جو رسالت دی تمہید بنیاں ہوں۔

آپ ﷺ دی ولادت باسعادت دے اوہناں واقعات دا ذکر اذکار جیہناں دا دعوت محمدیہ ﷺ نال تعلق اے۔ آپ ﷺ دی پرورش تے نشوونما دے واقعات جیہڑے بعثت تیک کھلے ہوئے نیں۔ لوکاں نوں دین حق دی دعوت دے سلسلے دے واقعات۔

اسلام دی اشاعت تے ایس اشاعت دے سلسلے وچ جیہڑے واقعات رونما ہوئے۔ آپ تے آپ دے دشمنان دے وچکار زبانی کلامی تے تلوار دے استعمال دے دوران جو مشکلاں پیدا ہوئیاں۔ اوہناں لوکاں دا ذکر جیہناں حضور ﷺ دی دعوت قبول کیتی تے انج حق دے جھنڈے بلند کیتے۔

ایمان دی لوکھلرن دے واقعات

اوہناں لڑائیاں دے حالات جیہڑیاں دعوت اسلام دے سلسلے وچ حضور ﷺ نوں پیش آئیاں یا حضور ﷺ دے نیک بندیاں نوں کرنیاں پیاں، ایہناں لڑائیاں نوں غزوات تے سرایا آکھیا جاندا اے۔

(غزوہ جس وچ حضور ﷺ شامل ہوئے۔ سر یہ جس وچ حضور دی زندگی وچ

حضور ﷺ دے من والے شامل ہوئے)

عنوان دی ایس فہرست وچ اج کل حضور ﷺ دانسب نامہ، آپ دے عہد دے عرب دا جغرافیہ، سیاسی حالات، تجارتی تے اقتصادی حالات، مذہبی حالات، سماجی حالات تے عالمی سیاسی حالات دا ویرا وی ضروری سمجھیا گیا اے۔ اک انگریز مصنف منگمری واٹ نے تے حضور ﷺ دی مکی تے مدنی زندگی دے حالات عمرانی نقطہ نظر نال لکھے نیں تے سچی گل ایہہ وے کہ اوس دیاں انگریزی کتاباں (محمد ان مکہ، محمدان مدینہ) مغربی دنیا وچ بے حد مقبول ہوئیاں نیں۔ ایس دی وجہ ایہہ وے کہ اج دا قاری ذہنی طور تے اج توں تیبہ (۳۰) چالی (۴۰) سال پہلاں دے قاری نالوں وکھرا اے۔ پہلاں عقیدے دا زور سی، اج عقیدے دے زور دے نال نال عقل تے منطق دا وی زور اے۔ ایس واسطے اج دے سیرت نگار نوں اجوکے علوم توں فائدہ اٹھا کے گل کرنی پیندی اے، یا گل کرنی چاہیدی اے۔ دقیقہ مندی اندازِ تحریر اج توں اڈھی صدی پہلاں موثر تے ودھیا سی۔ پر گستاخی معاف اج دے کالج تے یونیورسٹیاں دے نوجواناں لئی کوئی زیادہ کشش نہیں رکھدا۔ ہاں اُن پڑھ پینڈو لوکاں واسطے ایہہ اندازِ نگارش اج دی من بھاندا اے۔

سیرت دا آخری موضوع میرے خیال وچ رسول اکرم ﷺ دی پاک حیاتی دے ہر جہتی کارنامیاں دا عالمی حوالے نال مطالعہ اے یعنی حضور ﷺ دی وفات دے بعد دنیا دے عمرانی حالات خصوصی طور تے اک سو سال دے اندر اندر کیوں بدلے تے عمومی طور تے اج تیک کیوں بدلے نیں تے اگانہہ کیوں بدلن گے۔ گل کیہ سیرت رسول اللہ دے موٹے موٹے موضوع بارہاں (۱۲) نیں جیہناں دا ذکر مجملاً تے اشارہ اُپر کردا گیا اے۔

اولین تحریر پنجابی وچ

سیرت رسول اللہ ﷺ دے سلسلے دی سبھ توں پہلی یعنی اولین پنجابی تحریر کیہدی اے؟ پنجابی ادب دے باوا آدم بابا فرید گنج شکر ولوں سیرت رسول اللہ دے وچ ساڈے کول ایس ویلے تیکر پنجابی زبان اندر اوہناں دا نہ کوئی بول اے تے نہ کوئی اشلوک۔ اوہ صوفی شاعر نیں تے شاعری نوں اوہناں صوفیانہ خیالاں دی اشاعت دا ذریعہ بنایا۔ اوہ

۱۱۷۳ء وچ پیدا ہوئے۔ گویا بارہویں صدی عیسوی تیک ساڈے کول سیرت رسول اللہ تے کوئی تحریر نہیں ملدی۔

بابا گورونانک (پ ۱۴۶۹ء) دا نعتیہ شعر اے۔

ص صلاحیت محمدیٰ مکھ تھیں آ کھو نہت

خاصہ بندہ بجیا سرمتراں ہومت

بہر حال ایہہ طے اے کہ بابا گورونانک نے پنجابی وچ سبھ توں پہلاں نعتیہ اشعار

مدح رسول وچ آکھے پر نعت تے سیرت وچ فرق اے۔

بابا گورونانک دے بعد شاہ حسین (پ ۱۵۳۹) نے نعت لکھی۔ نعت دے دو اشعار

ایہہ نیں۔

عشق نبی سرور دے مینوں ڈاہڈا چینک لایا جے

زلفاں کھول پیراگن ہوئیاں گھر گھر الکھ جگایا جے

زلف واللیل نے مکھ والشمس مینوں سوہنا نظریں آیا جے

وانگ زلیخا دے میں اڑیو رو رو حال ونجایا جے

حافظ برخوردار رانجھا پنجابی دے مشہور شاعر نیں۔ ایہناں دا ناں برخوردار اے، مخلص

حافظ اے، قوم دے جٹ نیں تے گوت رانجھا اے۔ ایہناں دا پنڈ ہیر رانجھے والے دھیدو

رانجھے دے کول اے۔ جس دا ناں مسلمانیاں والا اے۔ مسلمانیاں والا تخت ہزارہ ضلع سرگودھا

دے نیڑے اے۔ ایہہ ۱۰۳۰ ہجری وچ بٹے، جوان ہوئے تے لاہور آگئے۔ لاہور پسند نہ

آیا، سیالکوٹ چلے گئے تے اوتھے ای فوت ہوئے۔ حافظ برخوردار رانجھا قرآن کریم دے

حافظ سن۔

حافظ برخوردار نے کئی کتاباں لکھیاں جیہناں وچوں اک کتاب دا ناں اے ”حکایت

پاک رسول دی“ تے دوجی کتاب قصیدہ بانٹ سعادت منظوم ترجمہ اے۔ ایس ترجمے دا ذکر

قریشی احمد حسین قلعہ داری نے کیتا اے۔ تہی کتاب قصیدہ بردہ دا منظوم پنجابی ترجمہ اے۔

ایہناں دیاں کتاباں:

۱۔ یازدہ اسمائے غوث الثقلین شیخ عبدالقادر جیلانی دا منظوم پنجابی ترجمہ

وچوں اک تلوار۔ دُوجا قصیدہ بُردہ کعب بن زہیر دے قصیدے دے بعد لکھیا گیا تے کتے
زیادہ مقبول ہويا۔ دُوجے قصیدے دا مصنف امام بوصیری اے۔

کعب بن زہیر دا قصیدہ بُردہ یعنی قصیدہ بانٹ سعاد دے ۵۸ اشعار نیں۔ ایس دا
اسلوب نگارش زمانہ جاہلیت دی عربی شاعری دا اے۔ ایس دا اندازہ عنوان توں ای لگ
جاندا اے۔ بانٹ سعاد دا مطلب اے ”سعاد چلی گئی“ سعاد کعب بن زہیر دی محبوبہ دا ناں
اے۔ اوہ قصیدہ روایتی انداز وچ شروع کردا اے تے اپنی محبوبہ دا ذکر کردا اے۔ ایہدے
بعد حضور ﷺ دی مدح و ثنا شروع ہوندی اے۔

قصیدہ بانٹ سعاد مغربی دُنیا وچ سبھ توں پہلاں لیڈن اندر ۱۷۰۲ء وچ چھپیا۔ ایس
دا دُنیا دی ہر وڈی زبان وچ ترجمہ ہويا تے شرح لکھی گئی۔ پنجابی وچ سبھ توں پہلاں
حافظ برخوردار رانجھا مسلمانی والا نے ایس نوں منظوم کیتا۔ حکایت پاک رسول ﷺ دی،
قصیدہ بانٹ سعاد تے قصیدہ بُردہ دے منظوم پنجابی ترجمیاں دے پیش نظر ایس کہہ سکے
آں کہ حافظ برخوردار ای حضور ﷺ دا پہلا سیرت نگار اے۔

قصیدہ بُردہ شریف دا ترجمہ سبھ توں پہلاں حافظ برخوردار رانجھا مسلمانی والا نے
کیتا۔ عربی زبان دا ایہہ قصیدہ دُنیا دا سبھ توں زیادہ مشہور، مقبول تے موثر قصیدہ اے۔
عربی زبان دا ایہہ قصیدہ امام بوصیری نے لکھیا۔ حافظ برخوردار توں علاوہ بُردہ شریف دا
ترجمہ سید وارث شاہ، شہیدی، حافظ خان محمد، ڈاکٹر مہر عبدالحق، عزیز الدین قریشی، نیک
عالم میر پوری، احمد حسین قلعداری تے مطبع اللہ کرچکے نیں۔

نوشہ گنج بخش قادری (پ ۱۶۳ ہجری۔ ۱۶۵۳ء) دا نعتیہ کلام دستیاب اے پر سیرت
نگاری بارے ایہناں دی کوئی تحریر دستیاب نہیں۔

مولانا غلام محی الدین قصوری ۱۲۰۲ ہجری / ۱۷۸۸-۱۷۸۷ء وچ پیدا ہوئے تے ۱۷
اگست ۱۸۵۴ء وچ اللہ نوں پیارے ہو گئے۔ ایہناں کئی کتاباں لکھیاں جیہناں وچوں ایہہ
مشہور نیں:

۱۔ تحفہ رسولیہ (فارسی نظم)

۲۔ دیوان حضور (فارسی نظم)

۲۔ شرح پنجابی نظم دعائے گنج العرش

۳۔ شرح پنجابی نظم نو دونه (۹۹) نام غوث دنگیر

۴۔ شرح ترجمہ پنجابی قصیدہ غوثیہ

۵۔ پنجابی ترجمہ چہل کاف غوث الثقلین

۶۔ قصیدہ روجی عربی بمعہ ترجمہ پنجابی نظم

۷۔ ترجمہ و شرح قصیدہ بُردہ

۸۔ درود شریف مشغاث بمعہ شرح پنجابی نظم

۹۔ حضرت محمد رسول اللہ ﷺ دے نو دونه (۹۹) ناواں دا پنجابی نظم وچ ترجمہ

۱۰۔ حضرت محمد رسول اللہ ﷺ دے نو دونه (۹۹) ناواں دا پنجابی ترجمہ تے تشریح

۱۱۔ حکایت پاک رسول دی (منظوم پنجابی) ایہہ کتاب ڈاکٹر وحید قریشی تے پروفیسر

احمد حسین قریشی قلعداری پاس اے۔

قصیدہ بانٹ سعاد اک عرب شاعر کعب بن زہیر دی تخلیق اے۔ کعب بن زہیر
رسول اللہ ﷺ دے عہد دا شاعر اے۔ اوہ کافر سی پر اوہدا بھرا جبیر مسلمان ہو گیا۔ فتح مکہ
(۸ ہجری) دے بعد کعب بن زہیر دے بھرا جبیر نے اوس نوں آکھیا پئی اوہ وی مسلمان
ہو جائے پر اوہ نہ منیا، اُلٹا اوس نے شعراں راہیں اپنے بھرا جبیر دے مسلمان ہون اُتے
افسوس دا اظہار کیتا تے عرب دے کسے ریگستان وچ فرار ہو گیا۔ حضور ﷺ نے اوہدے
قتل دی اجازت دے دتی۔ آخر اوہدے دل وچ اسلام دی سچائی دے تُو ردا بونا چنگر یا تے
اوس نے اک دن سویر نوں جد حضور مدینے اندر مسجد نبوی وچ بیٹھے ہوئے سن، حضور ﷺ
دے پیر پھڑ لئے تے معافی چاہی، حضور ﷺ نے اوس نوں معاف فرمایا تے اوہدے بعد
کعب بن زہیر نے حضور ﷺ دا شکریہ ادا کرن واسطے اپنا مشہور قصیدہ سُنایا۔ ایہہ قصیدہ سُن
کے حضور ﷺ اپنے خوش ہوئے کہ اوہناں اپنی چادر کعب نوں انعام دتی۔ ایس کر کے
ایس قصیدے دا دُوجا ناں قصیدہ بُردہ وی اے۔ حضور نے قصیدہ بُردہ وچ اک تصحیح وی
فرمائی۔ کعب نے لکھیا سی حضور ﷺ ہند دیاں تلواراں (سیوف الہند) وچوں اک تلوار
نیں۔ حضور ﷺ نے فرمایا سیوف الہند دی بجائے سیوف اللہ لکھو یعنی اللہ دیاں تلواراں

بد و شاعری دا نمائندہ اے۔ اسیں دس چکے آں کہ قصیدہ بُردہ دُنیا دی ہر وڈی زبان وِچ ترجمہ ہو چکیا اے۔

۳۔ رسالہ نظامی (فارسی نظم)

۴۔ خطبات جمعہ و عیدین (عربی، فارسی نظم)

۵۔ زاد الحاح (پنجابی منظوم سفرنامہ)

۶۔ حلیہ شریف (فارسی نظم)

سید وارث شاہ قصیدہ بُردہ دے ترجمے دا آغاز ایس طرحاں کردے نیں:

جاں چت آون میرے تائیں ساتھی ذی سلم دے
نمین میرے رت ہنجو روون مارے درد الم دے
جان او ٹھنڈی وا جھلی سی محبوباں دی داؤ
یا ایہہ بجلی چکی آہی رات اڈھی اس جاؤں!
اکھیں نوں میں منع کراں نہ رو رو ڈھائیں ڈھائیں
دل نوں صبر قرار دیواں میں پر دوویں تجھن ناہیں
ایہہ جو تئیں گماں کرو جو عاشق عشق چھپاوے
اکھیں گریاں تے دل بریاں دوویں شاہد آہے

آکھیا جاندا اے کہ صاحب سیف الملوک میاں محمد بخش نے وی قصیدہ بُردہ دا منظوم

پنجابی ترجمہ کیتا۔ ایہہ غلط اے۔ میاں محمد بخش نے سید وارث شاہ دے منظوم ترجمے نوں
ثواب خاطر اپنے ہتھ نال نقل کیتا سی۔ ایہہ غلط فہمی دور ہونی چاہیدی اے۔

حامد شاہ عباسی تحصیل پٹھانکوٹ ضلع گورداسپور دے اک پنڈ چوتھ دی مسیت وِچ
امام سن۔ تاریخ پیدائش ۱۱۶۱ ہجری اے۔ ایہناں دی اک کتاب ”جنگ نامہ حامدی“ اے۔
جیہڑی سانجہ کر بلا بارے اے۔ ایہناں نے مشہور کتاب ”اخبار حامد“ ناں دی کتاب لکھی
جس وِچ آدم علیہ السلام دی زندگی، حضور ﷺ دی پیدائش، دوزخ، جنت، قیامت،
برزخ، جزا سزاتے عذاب ثواب بارے منظوم جانکاری ملدی اے۔ ایہہ کتاب پنڈاں
تھاواں دے لوکاں نوں اشاعت اسلام دی خاطر پڑھ کے سنائی جانندی سی۔ کیوں جے
اودوں خواندگی دا تناسب بہت ای گھٹ سی۔ اک شعر ملاحظہ ہووے۔

پڑھن حدیث رسول دی، بولی وِچ پنجاب

سُن کے کرن دُعا جاں ہو جاوے ایجاب

ایہہ وی حضور ﷺ دے سیرت نگار نہیں مئے جاسکدے۔

”تحفہ رسولیہ“ دا پنجابی وِچ کئی شاعراں ترجمہ کیتا اے۔ اوہدی وجہ ایس دی مقبولیت
اے۔ ایہہ فارسی نظم درس نظامی وِچ وی شامل سی۔ مولوی غلام رسول ساکن عادل گڑھ ضلع
گوجرانوالہ نے تحفہ رسولیہ دا منظوم ترجمہ ”شارق الانوار“ دے عنوان نال کیتا۔ ایہناں بعد
مولوی محمد اشرف ساکن گلیانہ ضلع گجرات نے ترجمہ کیتا۔ حضور ﷺ دے کجھ معجزیاں دا
ترجمہ ایس نظم وِچوں نجم الدین فائز ساکن شادی وال ضلع گجرات نے کیتا۔ مولوی محمد عالم
قلعداری ضلع گجرات نے وی ”تحفہ رسولیہ“ دے کجھ حصے ترجمہ کیتے۔ ”تحفہ رسولیہ“ ناں
دی نظم میاں محمد بخش صاحب سیف الملوک نے وی لکھی۔ ایس دا ذکر بعد وِچ آئے گا۔

محمد یار ولد پیر محمد ساکن کوٹ کالی متصل تحت ہزارہ ضلع سرگودھا نے ۱۱۹۲ ہجری وِچ

حضور دی ولادت بارے ”آفرینش نامہ“ لکھی۔

سید وارث شاہ ولد سید قطب شاہ ضلع شیخوپورہ دے شہر جنڈیالہ شیر خاں دے جم پل
نیں۔ ایہناں دی جنم تاریخ کئی نہیں ملدی۔ خیال اے آپ ۴۰-۱۱۳۵ ہجری دی حدود
وِچ پیدا ہوئے۔ پنجابی دے ایس سبھ توں وڈے شاعر نے معراج نامہ لکھیا تے امام
بوصیری دے قصیدہ بُردہ دا ترجمہ کیتا۔ قصیدہ بُردہ عربی زبان دا سبھ توں زیادہ مشہور نعتیہ
قصیدہ اے جیہڑا اشرف الدین محمد البوصیری نے بحود ۶۹۴ ہجری مطابق ۱۲۹۶ء لکھی۔ اوہ
مصر دے رہن والے سن۔ ایس نوں کئی پنجابی شاعراں نے پنجابی زبان وِچ منظوم کیتا۔
قصیدہ انج شروع ہوندا اے۔

محمد سید الکلونین والتقلین

والفریقین من عرب و من عجم

(محمد سردار دو جہاں سردار جن و انس تے سردار عرب و عجم نیں)

قصیدہ بُردہ دا طرز نگارش نواں اے جد کہ قصیدہ بانٹ سعاد دا اسلوب نگارش قدیم

سید ہاشم شاہ (پ ۱۷۵۲ء وفات ۱۸۲۱ء) پنڈ جگد یو تحصیل اجنالہ ضلع امرتسر دے سن۔ ایہناں دی اک کتاب داناں ”چہار یار“ اے جس وچ حضور ﷺ پاک دا ذکر ضرور ملدا اے۔ پر ایہناں نوں سیرت نگار نہیں مٹھیا جاسکدا۔

مولوی احمد یار پنڈ مرالہ ضلع گجرات (پیدائش ۱۷۶۸ء وفات ۱۸۲۸ء) نے وفات نامہ، جنگ اُحد تے جنگ بدر لکھے جیہناں وچ حضور ﷺ دی سیرت دے ضرور جھکارے ملدے نیں۔ پر ایہہ تحریراں اڈواڈ سیرت نگاری دی تعریف تے نہیں اُتر دیاں۔

امام بخش قریشی پنڈ پسیاں والا ضلع سیالکوٹ وچ ۱۷۷۸ء نوں بٹے تے ۱۸۶۳ء نوں فوت ہوئے۔ ایہناں دی کتاب ”بدیع الجمال“ اے جس وچ بے حد دلچسپ انداز وچ دینی مسائل پیش کیے گئے نیں تے مذہبی حکایتاں لکھیاں گئیاں نیں۔ ایہہ کتاب قصے کہانی دی کتاب نہیں، فقہی مسائل دی کتاب اے۔ پر مسائل دی پیشکش دلچسپ اے۔ ”بدیع الجمال“، سیف الملوک نوں مسئلے مسائل چھدی اے تے اوہ جواب دیندا اے۔ اخیر تے بدیع الجمال مسلمان ہو جاندا اے۔

نور محمد نور ساکن پنڈ رانیاں تحصیل سرسہ ضلع حصار ۱۷۸۲ء وچ پیدا ہوئے تے ۱۸۶۲ء وچ وفات پائی۔ ایہناں شریعت دے سلسلے وچ پنج جھے کتاباں لکھیاں۔ ایہناں دی اک کتاب داناں ’شہباز شریعت‘ اے جیہدی ۱۸۳۵ء وچ مکمل ہوئی۔ ایہہ کتاب اک ہور پنجابی شاعر مولوی غلام کبریہ ساکن فتح آباد ضلع حصار دی نظم ’نگیلی بلبل‘ دے رد وچ لکھی۔

قادر یار امین آباد دے لاگے ماچھی کے پنڈ دارہن والس سی۔ اوہ ۱۸۰۲ء وچ پیدا ہويا تے ۱۸۹۲ء وچ اللہ نوں پیارا ہو گیا۔ قادر یار قصہ لکھن دے ماہر سن۔ ایہناں دا قصہ پورن بھگت بہت مشہور اے۔ پر سبھ توں زیادہ مشہور معراج نامہ اے۔ جیہڑا اڄ وی پنڈاں تھاواں اندر شوق تے ذوق نال پڑھیا تے سنیا جاندا اے۔

حکیم احمد یار سوہدرہ تحصیل وزیر آباد ضلع گوجرانوالہ دے وسنیک سن۔ ایہناں چالی توں ودھ کتاباں لکھیاں۔ پیدائش ۱۷۶۸ء تے وفات ۱۸۲۵ء وچ ہوئی۔ حضور ﷺ دی سیرت طیبہ نال تعلق رکھن والے ایہناں پنج قصے لکھے جیہڑے نظم وچ نیں۔ (۱) جنگ بدر (۲) جنگ اُحد (۳) جنگ خندق (۴) تولد نامہ (۵) وفات نامہ۔

مولوی محمد مسلم ۱۸۵۵ء وچ پیدا ہوئے تے ۱۸۸۰ء وچ وفات پائی۔ آپ لدھیانے دے وسنیک سن تے اک پنڈ گڑھا وچ رہندے سن۔ پھیر جالندھر شہر آگئے تے انگریز دی نوکری کر لئی۔ پر جی اکتا گیا تے نوکری چھڈ کے کتاباں دی دکان کھول لئی۔ مولوی ہوراں ساری عمر اسلام دی خدمت وچ گزاری۔ ایہناں چار گلزاراں لکھیاں (۱) گلزار آدم (۲) گلزار موسیٰ (۳) گلزار سکندری (۴) گلزار محمدی۔

گلزار محمدی حضور ﷺ دی منظوم سیرت اے تے سونی سچی کتاب اے۔ ایہہ کتاب اڄ وی ایم اے (پنجابی) وچ نصاب دی کتاب اے تے ایس دا چونواں متن پڑھایا جاندا اے۔ کتاب دے ۲۲۰ صفحے نیں تے ایہہ ۱۹۳۳ء وچ جالندھروں چھپی۔ کتاب وچ خلفائے راشدین دے حالات دی مختصر اُمدلے نیں۔ جنگ خیبر دا بیان ملاحظہ ہووے۔

جاں ہجرت نوں نبی دی ہويا ستواں سال
خیبر اندر ہويا آہا جنگ جدال
خیبر اک دکان سی اُس وچ قلعہ شدید
اوہ مدینے شہر تھیں منزل اٹھ بعید
وچ مدینے نبی نے کیتا ایہہ فرمان
اصحاباں نوں اپنے جلدی کرو سامان
ہور سوار مدینوں حضرت ہوے روان
چوداں سو ہور نبی دے ہويا ساتھ جوان
اٹھویں دن جا اپڑے خیبر وچ حضور
اُترے گردے قلعہ دے غازی ہو مسرور

مولوی عبدالستار ۱۸۲۳ء وچ شیخوپورہ دے اک پنڈ کھاریاں والا پیدا ہوئے تے ۲۱ مارچ ۱۹۱۳ء نوں وفات پائی۔ ایہناں دی ’مدح نبی کریم‘ تے ’اکرام محمدی‘ مشہور کتاباں نیں۔ اک نعتیہ کتاب اے تے دوجی مسائل دی کتاب اے۔

سید فضل حسین شاہ لاہور دے اک پنڈ نواں کوٹ ۱۸۲۷ء وچ پیدا ہوئے۔ ۱۱ فروری ۱۸۹۰ء وچ اللہ نوں پیارے ہوئے۔ آپ نے حضور ﷺ دے معجزیاں بارے

۱۲۶۰ ہجری وچ 'تخفہ فضل' لکھیا۔ ایہدے وچ نعت تے منقبت دے بعد حضور دے چھتی معجزیاں نوں نظم دا روپ دتا۔

میاں محمد بخش ۱۲۴۶ ہجری ۱۸۳۰ء نوں ضلع میرپور (آزاد کشمیر) دے علاقہ کھڑی دے اک پنڈ چک ٹھاکرا وچ پیدا ہوئے۔ ایہہ پنڈ دریاے جہلم توں دو میل دی وٹھ اُتے اے۔ آپ ۱۳۲۴ ہجری، ۱۹۰۴ء نوں اللہ نوں پیارے ہوئے۔ میاں محمد سیرت نگار نہیں سن۔ میاں محمد دی شہرت دی اصل وجہ قصہ 'سیف الملوک' اے جیہڑا بہت مقبول اے۔ تے پنجابی ادب دا اک ممتاز حیثیت قصہ خیال کیتا جاندا اے۔ سیف الملوک دے علاوہ آپ دیاں کتاباں (۱) سوہنی مہینوال (۲) تخفہ میراں (۳) قصہ شیخ صنعان (۴) نیرنگ عتیق (۵) شیریں فرہاد (۶) تخفہ رسولیہ (۷) شاہ منصور (۸) نئی خواص خاں (۹) مرزا صاحبان (۱۰) ہدایت المسلمین (۱۱) پنج گنج (۱۲) ہیرا، نچھا۔ ایہہ ساریاں کتاباں منظوم نیں۔

حافظ محمد مطیع اللہ سوال شریف دے اوس گھرانے نال تعلق رکھدے نیں جس دے میاں محمد بخش شاگرد سن۔ ایہناں 'قصیدہ بردہ شریف' دی منظوم شرح لکھی۔ حافظ محمد مطیع اللہ دے حالات دستیاب نہیں۔

حافظ خان محمد سیالکوٹی دے حالات وی دستیاب نہیں۔ ہاں ایہناں دیاں پنجابی منظوم ویہہ (۲۰) کتاباں چھپ چکیاں نیں۔ جیہناں وچوں اک قصیدہ بانٹ سعادت دی شرح وی اے جس دا ناں 'شرح قصیدہ بہشتی' رکھیا گیا اے۔ باقی اُنی (۱۹) کتاباں:-

(۱) رسالہ اوّل ارکان الایمان (۲) رسالہ دوم ارکان الایمان (۳) رسالہ سوم شرائط الایمان (۴) رسالہ صفت الایمان (۵) رسالہ چہارم بناء الاسلام (۶) رسالہ رد کفر (۷) رسالہ نافع المؤمنین (۸) رسالہ صدسی مسئلہ (۹) رسالہ حل مشکل (۱۰) رسالہ ترتیل القرآن (۱۱) رسالہ ادائے الحروف (۱۲) رسالہ صدسی مسئلہ (۱۳) رسالہ حد علم فقہ (۱۴) رسالہ مفید العلماء (۱۵) رسالہ فاتحہ خوانی (۱۶) نصیحت نامہ (۱۷) تفسیر سورہ یٰسین (۱۸) رسالہ حضرت یوسف علیہ السلام (۱۹) شرح درود مستغاث۔

ایہناں سارے رسالیاں نوں اک جا کر کے "انواع حافظ" دا ناں دتا گیا اے۔ قصیدہ بانٹ سعادت دا آغاز حافظ خان محمد سیالکوٹی اِنج کردے نیں۔

ہندی اندر لکھ سناواں معنی ایس قصیدے
جو کہیا قصیدہ کعب زہیرے اندر نعت نبی دے
کعب جبیر سکے دو بھائی باپ زہیر ایہناں دا
بیٹا ابی سلمیٰ مزنی دا شارح لکھ دکھاؤندا

شہیدی ناں دے دو نعت گو شاعر ہوئے نیں۔ اک اردو وچ نعت لکھدے نیں تے دوجے پنجابی وچ۔ اردو نعت گو مراد آباد دے رہن والے سن۔ تے اوہناں ۲۴۲۱ھ وچ وفات پائی۔ پنجابی نعت گو دے حالات زندگی دستیاب نہیں۔ موخر الذکر نے قصیدہ بردہ شریف دا منظوم پنجابی ترجمہ کیتا جیہڑا اِنج تیک نہیں چھپیا۔ میرا اپنا خیال ایہہ اے کہ شہیدی اکوای آدمی اے اوہ یاں تے پنجاب دا رہن والا سی تے مراد آباد چلا گیا یا مراد آباد دا رہن والا سی جیہڑا پنجاب آیا تے گننام زندگی گزار کے اپنے خالق حقیقی نوں جا ملیا۔ میرے خیال وچ اوہ پنجاب دا رہن والا سی تے اخیر عمرے مراد آباد چلا گیا بہر حال مسئلہ تحقیق طلب اے۔

تھلے اوہناں دے قصیدہ بردہ دے منظوم ترجمہ وچوں چند شعر پیش کیتے جاندے نیں۔

اول حمد ربّے نوں آکھاں پچھوں نعت پیغمبر
چوداں طبق بنائے جس نے نالے دھرت اڈنبر
جوڑ کے سارے قلماس کچن بیلے کاہی کاہی
بحر سمندر ڈیکاں نالے ندیاں ہون سیاہی
آدم جن ملائیک سارے ہر شے لکھن لائیں
اوہ نعت نبی دی لکھ نہ سکن روز قیامت تائیں

ایہدے بعد قصیدہ بردہ شریف دا باقاعدہ آغاز ہوندا اے۔ اوہدی پنجابی منظوم شرح ایس طرحاں اے۔

جاں پت آون میرے تائیں ساتھی ذی سلم دے
نین میرے رت ہنجو روون مارے درد الم دے
یا ایہہ ٹھنڈی وا کھلیسی محبوباں دے آون

وچ احمد آباد پیدا ہوئے تے ۱۹۱۶ء وچ بھیرہ فوت ہوئے۔ ایہناں دے والد مولوی قادر بخش وی شاعر سن۔ فقہ دے مسئلیاں دی اک کتاب ”مٹھی روٹی“ دے مصنف سن۔ مولوی محمد حسین نے کئی کتاباں لکھیاں جیہناں وچ طب دیاں چار کتاباں وی شامل نیں۔ ایہناں دے کئی شاگرد وی سن جیہڑے اپنے اپنے تھاں مشہور ہوئے۔ مولوی دلپیر تے بی بی مخفی دی ایہناں دے شاگرداں وچوں سن۔ مولوی محمد حسین داسبھ توں وڈا کارنامہ ”گلزار حسین“ اے۔ دُوبی کتاب ”معجزاتِ محمدی“ اے۔ ایہناں دی تہجی مشہور کتاب ”گلزار آدم“ اے۔ ایہہ کپے پیڈھے سیرت نگار سن تے ایہناں دی کتاب دے ادبی محاسن مٹے ہوئے نیں۔

محمد بوٹا گجراتی، محمد بوٹا کشمیری گجرات وچ ۱۸۵۱ء نوں جے تے ۱۹۳۰ء نوں فوت ہوئے۔ ایہناں سیرت دے سلسلے وچ ”وفات نامہ سرورِ کائنات“ لکھیا۔

پیر محمد شاہ نیک عالم گجرات دے اک پنڈ کلاپور وچ ۱۸۵۷ء وچ پیدا ہوئے۔ ایہناں سی حرنی ”عشقِ محمدی“ لکھی جیہڑی سیرت نگاری دے بجائے نعت گوئی دے شعبے نال تعلق رکھدی اے۔ سی حرنی دا اک شعر:

کلیاں دند، مانند کمند زلفاں مصری کھنڈ گلقد کلام مینوں

دیندے چین نہ لین دو نین پیرا نین جاپدے عین بادام مینوں

پیر نیک عالم نے امام بوسیری دے قصیدہ بُردہ دا منظوم ترجمہ وی کیا۔ ایہدے وچوں کجھ اشعار:

پاک محمد نبی اساڈا سرور جن بشر دا

جیہناں نوں رب شاہی بخش ساری عرب عجم دی

آمر ناہی نبی ساڈا محکم حکماں والا

چنگا کون ایہناں تھیں ہو سی وچ گل انعم دی

او حبیب پیارا رب دا جس دی آس شفاعت

ہر دم درد مصیبت اندر محکم سانوں جم دی

صورت سیرت دے وچ شاہاں سبھ تھیں فایق ہو یوں

تا حبیب بنایا باری کرے نظر رحم دی

یا ایہہ بجلی لشکی آہی رات اندھی او جاوَن
اکھیں نوں میں منع کراں نہ رو رو ڈھائیں ڈھائیں
دل نوں صبر قرار دیواں پر روون کجھن ناہیں
ایہہ جو تسیں گمان کرو جو عاشق عشق چھپاوے
اکھیں گریاں تے دل بریاں ایہہ دوویں شاہد آہے
جے کر عشق نہ ہوندا تینوں ہنجو مول نہ روون
مٹھی نیند اکھیں وچ دھر کے غفلت کر کے سوون

مولوی غلام نبی کلانوری ضلع گورداسپور دے قصبہ کلانور وچ ۱۸۳۲ء وچ پیدا ہوئے۔

امرتر وچ ۱۹۲۹ء وچ وفات پائی۔ ایہناں داسبھ توں وڈا کارنامہ فارسی وچ معین الدین کاشفی دی سیرت رسول اللہ بہ عنوان ”معارج النبوت“ دا منظوم ترجمہ اے جیہڑا چار جلدوں وچ اے جس دا ناں ”گلزار احمدی“ اے۔ ایہناں دا دوجا کارنامہ منظوم سفر نامہ حجاز اے جس وچ سفر حج دے حالات نیں۔ ایہہ پنجابی زبان دا دوجا سفر نامہ اے پہلا سفر نامہ مولانا محی الدین قصوری دا اے۔ مولوی غلام نبی کلانوری دی تہجی کتاب مسجد نبوی دا حلیہ اے۔

مولوی روشن دین روشن ضلع گورداسپور دے پنڈ گھمن خورد وچ ۱۸۳۶ء وچ جے تے ضلع شیخوپورہ دے پنڈ سٹیہالی اندر ۱۹۲۲ء وچ وفات پائی۔ ایہناں ودھ گھٹ ویہہ (۲۰) قصبے لکھے جیہناں وچوں ستاراں (۷) دے نال تھئے ویکھو:

(۱) دل خورشید (۲) شمع محمد (۳) سراج محمدی (۴) باغچہ محمدی (۵) کامن محمدی

(۶) فضائل محمدی (۷) ہجرت محمدی (۸) شان محمدی (۹) نقارہ محمدی (۱۰) قصہ جابرا

(۱۱) تبلیغ اسلام (۱۲) وچھوڑا موت (۱۳) قصہ ایوب صابر (۱۴) احوال آخرت

(۱۵) جدائی موت (۱۶) رمز حقانی (۱۷) اسرار حقانی۔

ایس تفصیل توں ظاہر ہوندا اے کہ مولوی روشن دین نے ساری عمر اشاعت اسلام تے حضور ﷺ دی سیرت طیبہ دی تبلیغ وچ گذاری۔ ایہناں نوں اسیں جزوی طور تے سیرت نگار کہہ سکے آں۔

مولوی محمد حسین احمد آبادی بھیرہ ضلع سرگودھا دے رہن والے سن۔ آپ ۱۸۴۲ء

پاک حبیب اللہ دا سچا سبھ خلق تھیں سچا
 اگے اس تھیں جانڈے ناہیں ہرگز ڈور علم دی
 ہیگا نرم نزاکت والا چن شرف دا پیارا
 اعلیٰ ہمت والا سوہنا موج بہار کرم دی
 کامل فرد نظیر نہ جس دی سخی شجاع بہادر
 جس لشکر وچ دیکھن اسنوں یا وچ فوج حشم دی

مولوی محمد اسماعیل گوجرانوالہ دے پنڈ بڑدے وچ ۱۸۶۰ء دے لاگے چھاگے جئے
 تے ۱۹۲۶ء وچ وفات پائی۔ ایہناں ”نشانِ محمدی“، ”چراغِ محمدی“ تے ”بیانِ محمدی“ دے
 ناں دیاں تن کتاباں لکھیاں جیہڑیاں وعظ نصیحت دیاں کتاباں نیں۔ گویا ایہناں کتاباں دا
 شعبہ نہ نعت اے نہ سیرت سگول شریعات اے۔

مولوی حبیب اللہ پنڈ کمبوہ ضلع امرتسر وچ ۱۷۸۰ء وچ جئے تے ۱۲ مارچ ۱۹۵۴ء وچ
 پاکستان اندر فوت ہوئے۔ ایہناں دے رسالے تے کتاباں: (۱) تاریخ کمبوہاں
 (۲) خزینۃ الاسرار (۳) حبیب التقلین (۴) تفسیر یسین (۵) تفسیر سورہ والضحیٰ (۶) تفسیر
 سورہ فاتحہ (۷) تفسیر ست سورہ (۸) یوسف زلیخا (۹) گلزار آدم (۱۰) گلزار موسیٰ
 (۱۱) گلزار عیسیٰ (۱۲) قصہ موسیٰ و ہارون (۱۳) مجموعی خطبہ حبیب اللہ (۱۴) اکرامِ مصطفیٰ
 (۱۵) سوانحِ نوشہ (۱۶) قصہ جابر (۱۷) جنگ نامہ حبیب اللہ (۱۸) معراج نامہ (۱۹)
 احوال الآخرت (۲۰) خوانِ یغما (۲۱) تفسیر سورہ یوسف (۲۲) شرح نجات المؤمنین
 (۲۳) قرآن مجید دے نو پاریاں دی وکھو وکھ تفسیر۔ ایہناں وچوں کوئی وی کتاب حضور ﷺ
 دی سیرت بارے نہیں۔

مولوی کرم دین عرف مولوی ازہر بھیرہ اندر ۱۸۷۲ء وچ پیدا ہوئے۔ ایہناں تن
 حصیاں وچ ”گلزارِ محمدی“، لکھی جیہڑی حضور ﷺ دی سیرت طیبہ دا احاطہ کردی اے۔
 ایہناں دی لاگ ڈانٹ مولوی دلپزیر نال سی۔ جو قصہ یا کتاب مولوی دلپزیر لکھدے اوہو
 اوہ لکھدے۔ جو ایہہ لکھدے اوہ مولوی دلپزیر لکھدے۔ ایہناں دیاں کئی کتاباں تے قصے
 ملدے نیں۔ ایہہ بجا طور تے حضور ﷺ دے سیرت نگار نیں۔

مولوی دلپزیر بھیروی ۱۸۷۱ء وچ بھیرے وچ پیدا ہوئے۔ سیرت پاک اُتے
 ایہناں دیاں ایہہ کتاباں تے قصے ملدے نیں۔

(۱) گلزارِ محمدی (۲) اکرامِ محمدی (۳) معجزاتِ محمدی (۴) گلدستہ معجزات (۵) گلزار
 مملہ (۶) معراج نامہ دلپزیر۔ اخیر عمرے قادیانی ہو گئے۔ ایہناں دیاں کئی ہور کتاباں وی
 ملدیاں نیں۔ گلزار مملہ دراصل حج دا سفر نامہ اے جس وچ حضور ﷺ دا ذکر ملدا اے۔
 ایہہ مئے پرمنے سیرت نگار نیں۔

محمد بخش قرشی امرت سر دے مشہور قصہ گو شاعر سن۔ ایہناں کوئی چھ سو قصے لکھے۔
 ۱۸۹۲ء وچ پیدا ہوئے تے ۱۹۳۶ء وچ وفات پائی۔ راقب قصوری دے اسلوب وچ نعتاں
 لکھدے سن۔ ایہناں دے دو قصے ”محمدی جوگن“ تے ”فدائے رسول“ مشہور نیں۔ ”قصہ
 فدائے رسول“ غازی علم دین شہید بارے اے۔ دوویں قصے نعت گوئی دے سوہنے نمونے
 نیں۔ محمد بخش قرشی نے اک کتاب ”سوانحِ عمری رسول مقبول“ دی، لکھی اے۔ ایہہ منظوم اے
 تے خالص سیرت دی کتاب اے۔ پرکتے کتے نعتاں دی ایہدے وچ شامل کیتیاں نیں۔

مولوی کریم بخش بدر کشمیری بازار لاہور دے تاجر تبت سن۔ اوہناں دے حالات
 تاحال دستیاب نہیں ہوئے۔ ایہناں دی اک ہتھ لکھت ”تذکرۃ الانبیا“ ساڈے ساہنے
 اے جیہڑی ۱۳۱۸ ہجری بمطابق ۱۹۰۰ عیسوی دی کتابت شدہ اے۔ ایس منظوم پنجابی
 کتاب دا دوجا ناں گلزارِ آدم، گلزارِ نوح، گلزارِ خلیل، گلزارِ موسیٰ، گلزارِ داؤد تے گلزارِ محمدی
 رکھیا گیا اے۔ ”تذکرۃ الانبیا“ وچ سانحہ کربلا دے حالات وی تحریر نیں۔ کتاب اندر
 قرآنی آیات تے حضور ﷺ دیاں حدیثاں دے منظوم پنجابی ترجمے وی موجود نیں۔
 ایہدے وچ اصحاب کھف تے اصحابِ فیل دے قصے وی ملدے نیں۔ خلفائے راشدین
 دے حالات وی ایس کتاب اندر دستیاب نیں۔ ایس کتاب وچ حضور دی ولادت دا ذکر:

مونہہ اپنا میں لکھ لکھ واری دھواں نال گلاباں
 تد میں ذکر محمد لکھ کے حصہ لواں ٹوہاں
 دن پچونجہ گزرے آہے واقعہ صاحب فیلوں
 کسرئی دی نوشاہی ہستی ثابت قالوں قیلوں

ربیع الاول باراں بیسی روز دوشنبہ بھائی
وقت صبح دا صادق آہا جگ وچ ہوئی رشنائی
احمد سرور نام محمد جد تشریف لیائے
جگ ساراسی روشن ہو یا بت سجدے وچ آئے

مولوی ولی محمد دے حالات دستیاب نہیں۔ ایہناں الواقدی دی مشہور کتاب
”المغازی“ دا ترجمہ ”غزوات اسلامیہ“ دے ناں پٹھہ کیتا اے۔ ایہہ خالی ترجمہ ای نہیں،
ایہدے وچ مولوی ولی محمد نے اضافے وی کیتے نیں۔ کتاب حضور ﷺ دیاں لڑائیاں
توں شروع ہو کے واقعات کربلا تے آ کے مکدی اے۔

سیوا سنگھ امرتسری دے حالات زندگی دستیاب نہیں ہو سکے۔ میں شمشیر سنگھ اشوک دربار
صاحب جی امرتسر (انڈیا) نوں لکھیا سی کہ سیوا سنگھ دے حالات بھججو پر اے تیک جواب نہیں
آیا۔ ایہناں بارے سید سبط الحسن ضیغم دا اک مضمون ”پنجابی زبان“ لاہور وچ چھپیا سی پر
بد قسمتی نال اوہ پرچہ وی نہیں ملیا۔ سیوا سنگھ دیاں دو کتاباں (۱) قرآن دی کوچی (۲) حضرت
محمد صاحب دا پوتر جیون مشہور نیں۔ دوجی کتاب حضور ﷺ دی سیرت بارے نثر وچ پہلی
کتاب اے۔ برٹش انڈیا لائبریری لندن وچ موجود اے۔ ایس دے ۱۳۶ صفحے نیں۔

عبداللطیف عارف ۱۸۹۵ء سیالکوٹ دے اک پنڈ گھڑتل اندر پیدا ہوئے۔ عارف
دے والد فوج وچ ملازم سن۔ پر اک فقیر دی صحبت وچ بیٹھے تے اپنا اثر لیا پئی نوکری چھڈ
کے درویش ہو گئے تے ساری عمر خدمتِ خلق وچ گزار دی۔ عارف جد ۲۴ سال دا ہو یا
تے انگریزاں دے خلاف تحریک آزادی وچ حصہ لین لگ گیا۔ ۱۹۱۹ء وچ گرفتار ہو یا۔
پہلے سیالکوٹ دی ڈسٹرکٹ جیل اندر کچھ دن گزارے فیر ڈسٹرکٹ جیل میانوالی وچ بھیج وتا
گیا جتھے اوس نے سیرتِ طیبہ تے اک بے حد سؤنی تے موثر کتاب ”خیر البشر عرف کملی
والا“ لکھی۔ جس دے دو ایڈیشن چھپ چکے نیں۔ رہا ہون دے بعد گجرات وچ طبابت
کردے رہے۔ ایہناں ”خاتون جنت دا ویاہ“ ”مسدس حالی“ دا ترجمہ، ”مولوی نامہ“ تے
”گلزارِ عارف“ لکھن توں الگ کئی گیت وی لکھے۔

کمبل یا کملی دے حوالے نال رسول اکرم ﷺ دی سیرت بارے اک ہور کتاب وی
مکدی اے۔ ولایت امرتسری دی لکھی ہوئی اے۔ ایس کتاب دا دوجا ناں ”توحید دا بارغ“
اے۔ ولایت امرتسری، منشی محمد دین سوختہ امرتسری دے شاگرد سن۔ کتاب مثنوی دے
انداز وچ لکھی گئی اے تے حضور دی زندگی نوں پنجابی نظم وچ بیان کیتا اے۔

سیرت دی ایہہ اک عام منظوم کتاب اے تے ایہدے لکھن واسطے استاد ولایت
امرتسری نے زیادہ محنت نہیں کیتی۔ اوہ کئی اہم واقعات چھڈ جانے نیں یا اوہناں تے
سرسری نظر مار کے اگے ٹر پیندے نیں۔ کتاب واقعی سدھے پدھرے انداز وچ لکھی گئی
اے۔ مختلف واقعات دے عنوان اُردو وچ نیں جیوس ”کافروں کا اپنے دل میں جوش کھانا
اور مشورہ کر کے سراقا کا جانا آپ کے پیچھے“ بہر حال ایہہ طے اے کہ کتاب دی کوئی ادبی
یا تاریخی حیثیت نہیں۔ کتاب عام مکدی اے۔

حافظ مولوی حاجی محمد اسماعیل خطیب چک نمبر ۵۵ عرف چار چوہدری، ڈاک خانہ
کوٹ رادھاشن تحصیل چویناں ضلع قصور۔ ایہناں شریعت دے موضوع تے کئی کتاباں
لکھیاں جیہناں وچوں اک ”نور اسلام“ اے جیہدیاں تن جلدیاں چھپیاں۔ ایہدے اندر
حضور ﷺ دی سیرت بارے اُردو نثر وچ گل ہوندی اے تے ایہدے بعد پنجابی نظم
آؤندی اے۔ تحریر دا انداز مدلل، موثر تے مناظرانہ اے۔

چوہدری فضل حق سبھ نج چکوال ضلع جہلم نے ۱۹۳۲ء وچ حضور دی سیرت منظوم
پنجابی وچ لکھی تے ایس داناں ”سیرت الحبيب“ رکھیا۔ چوہدری صاحب پہلے سیرت نگار
نیں جیہڑے اُردو، فارسی توں علاوہ انگریزی دے وی ماہر سن۔ اوہ گریجویٹ سن تے
اوہناں دا مطالعہ بہت وسیع سی۔

”سیرت الحبيب“ دا دیباچہ چوہدری ذکاء اللہ بسمل ایم۔ اے ایڈووکیٹ چکوال نے
اٹھ صفحیاں تے لکھیا اے۔ اوہ لکھدے نیں:-

”تاریخ، سیرت تے سوانح حیات یا سوانح عمری قریب قریب اکو معیناں وچ
استعمال ہوندے نیں۔ پر سوچیا جائے تے ایہناں وچ فرق ظاہر اے۔ تاریخ وچ عموماً
بادشاہاں دا ذکر ہوندا اے۔ کیہڑی بادشاہی کدوں شروع ہوئی؟ کدوں ختم ہوئی؟ اوہدے

ودھنے گھٹنے تے مٹنے دے کیہ سبب نیں؟ کون کون بادشاہ ہوئے؟ اوہناں دی کیہ پالیسی سی؟ ہونڈیاں ہونڈیاں تاریخ دے معنیاں وچ پھیلاؤ ہو گیا۔ بڑے شہراں تے قضییاں دی سیاست اُس دے اندر شامل ہو گئی۔ ملک دی مالی تے اقتصادی حالت دے متعلق حال دی تاریخ دا ضروری حصہ سمجھے جان لگے۔ الغرض تاریخ ملک تے شہراں دے سیاسی، اقتصادی تعلیمی حالات دی لکھت داناں اے۔ ایس وچ بادشاہاں وغیرہ دا اخلاقی چلن یا اوہناں دے گھر دے تے ذاتی حالات دا ذکر ضروری نہیں۔ سیرت وچ صرف اک آدمی دے حالات ہوندے نیں۔ اوہ حال اخلاقی، تعلیمی، سیاسی وغیرہ ہوندے نیں جیہڑے اس دے نال تعلق رکھدے نیں۔ سیرت واسطے ضروری اے کہ جس آدمی دی سیرت لکھی جاوے ایس دے کل حالات خواہ خدا دی خلقت نال تعلق رکھدے ہون یا اس دے ساک سیناں نال ہون، سارے دے سارے لکھے جان۔ ایس دا ہر اک قول تے فعل خواہ اوسدی ذات نال تعلق رکھے یا خدا تے خدا دی مخلوق نال تعلق رکھے، صحیح لکھیا جائے۔ ایہو سمجھ لوو کہ سیرت آدمی دا بُت ساہنے رکھ دیندی اے۔ تے بُت اجیہا نہیں کہ جس تھیں اس دی شکل نظر آوے۔ بلکہ اس دی اندرونی حالت دا وی شیشہ ہووے۔ سوانح حیات صرف اکو آدمی دی زندگی وچ جیہڑے جیہڑے اوس نے ظاہری کم کیتے نیں، ایہناں نوں لکھ دین دا ناں اے۔ اس دے وچ (سوانح حیات) اس آدمی دے اخلاق دا وی تھوڑا بہت ذکر ہوندا اے۔ پر ایہہ اوس دا ضروری حصہ نہیں۔ تاریخ، سیرت تے سوانح حیات دے فرق توں ایہہ پتا چلدا اے کہ تاں وچوں سیرت لکھنی بہت اوجھی اے۔“

مولانا محمد نبی بخش حلوائی ولد میاں محمد وارث ۱۸۶۰ء نوں لاہور اندر جے تے ۱۹۴۴ء نوں خالق حقیقی کول چلے گئے۔ اوہناں دا ارائیں گھرانے نال تعلق سی تے اوہ اکبری منڈی لاہور وچ رہندے سن۔ مولانا دس سال دی عمر وچ لاہور دے اک حلوائی دے شاگرد ہو گئے۔ اوہ سارا وقت حلوائی دی دکان تے کم کردے تے تھوڑا جیہا وقت کڈھ کے قریبی مسجد اندر درس قرآن لہندے۔ اوہ بڑے ذہین تے محنتی سن۔ اوہناں دی ذہانت تے محنت رنگ لیائی تے اوہ مدرسہ فتنیہ مدرسہ غوثیہ تکیہ سادھوآں تے مدرسہ نعمانیہ دے اساتذہ کولوں استفادہ کردے رہے۔ علوم دینی توں فارغ ہو کے مولانا غلام دستگیر قصوری دے بیعت ہوئے۔

مولانا غلام دستگیر قصوری دے بیعت ہوئے۔ مولانا غلام دستگیر قصوری دے وصال دے بعد علی پور (سیالکوٹ) دے حضرت پیر جماعت علی شاہ لاثانی دے مرید ہو گئے۔ مولانا محمد نبی بخش حلوائی نے قرآن کریم دی منظوم پنجابی تفسیر پندراں جلدیں وچ لکھی تے ایس داناں ”تفسیر نبوی“ رکھیا۔ ایہدے علاوہ آپ دیاں نو (9) کتاباں نیں جیہناں وچوں اک ”شفاء القلوب“ اے۔

بنیادی طور تے ایہہ کتاب درود پاک دے فضائل تے نبی اکرم ﷺ دے کمالات اُتے بڑی جاندار تے ممتاز تحریر اے۔ ایس کتاب وچ حضور دا حلیہ مبارک وی منظوم شکل وچ ملدا اے۔ مولانا مرحوم سیرت نگار نہیں سن۔

محمد عبدالکریم قرشی قلعہ دار ضلع گجرات وچ ۱۷ فروری ۱۸۷۷ء نوں پیدا ہوئے تے ۱۹ ستمبر ۱۹۵۷ء نوں وفات پائی۔ فارسی، عربی تے دینی علوم دے عالم سن۔ ایہناں دیاں کتاباں:-

- (۱) دیوان کریم (عربی فارسی) (۲) تفسیر سورہ فاتحہ (۳) مسائل الاموات (فارسی)
- (۴) تاج المؤمنین (عربی) (۵) مسائل سنت الفجر (عربی) (۶) رسالہ متعلق طلاق (فارسی) (۷) روح المیلاد فی ذکر المیلاد (پنجابی نظم) (۸) صلح نامہ حدیبیہ (پنجابی نظم)
- (۹) تاریخ فتح مکہ (پنجابی)

مولانا عبدالکریم قرشی نے اشاعت اسلام تے تبلیغ اسلام دا فریضہ بڑی تندہی نال سرانجام دتا۔ اوہ بلند پایہ عالم تے فکر انگیز شاعر سن۔ جزوی طور تے اوہ سیرت نگار وی سن۔ کتاب نمبر ۷، ۸ تے ۹ توں ایہہ گل ثابت اے۔

کمیال یا کملی دے حوالے نال تیجی کتاب ”کمل پوش“ دائم اقبال دی اے۔ پہلیاں دو کتاباں حکیم عبداللطیف عارف تے استاد ولایت امرتسری دیاں نیں۔ عارف ہوراں دی کتاب داناں اے ”خیر البشر عرف کملی والا“ تے استاد ولایت امرتسری دی کتاب داناں اے ”توحید دا باغ عرف کمل پوش“۔ دائم اقبال دی کتاب داناں اے ”ختم الرسل عرف کمل پوش“۔ کتاب دی قیمت پندرہ روپے اے صفحے دو سو اٹھ، سائز وڈا، کاغذ گھٹیا، کتاب خراب، پروف ریڈنگ کمزور، مشہور کتاب اے تے عام ملدی اے۔ ہُن تیک لکھاں دی تعداد وچ

چھپ کے وک چکی اے۔

دائم اقبال حیات اے۔ اوہ پنڈ واسو براستہ منڈی بہاؤ الدین ضلع گجرات وچ
۱۹۰۹ء نوں پیدا ہويا۔ اوہ ایس ویلے پنجابی دی روایت پرست شاعری دے حوالے نال دُنیا
وچ سبھ توں وڈا شاعر اے۔ تے مکمل پوش سیرت نگاری دے میدان وچ اک پکّی پیڈی
تے اُچی کتاب اے۔ ہاں کتے کتے ایس نوں ایڈٹ کرن دی لوڑ اے۔ کیوں جے غیر
ضروری واقعات وی لکھے گئے نیں۔

حضور دی پیدائش توں پہلاں بشارتاں دا ذکر:

انجیل وچ آپ دی خوشخبری شانناں اُچیاں عالی سرکار دیاں
توریت دے وچ پیشین گوئیاں فخر عالم آقا نام دار دیاں
تے زبور دے وچ حضور روشن رمزاں پریم بھریاں راز دار دیاں
نبیاں مرسلان عاشقان صادقان توں خیراں ملدیاں رہیاں سردار دیاں
غیبی یار تے کئی نثار ہوئے سگاں کالجے رکھ دیدار دیاں
میکائیل، جبرائیل، اسرافیل نوکر واگاں پکڑ دے شاہ سوار دیاں

حضور دی ولادت پُرسعادت دا ذکر

بارہ ماہ ربیع الاولوں سی دُنیا وچ بشیر النذیر آیا
نور پیر ویلے پیر وار نوری یارو دوباں جہاناں دا پیر آیا
افضل دُرّ یتیم کریم اکرم ہو یتیم عربی خوش تصویر آیا
کامل اکمل جمال کمال والا والی وال سراج منیر آیا

حفیظ جالندھری نے اُردو وچ ”شاہنامہ اسلام“ لکھیا۔ اوہناں دی ایس کتاب توں متاثر
ہو کے تے دیکھو دیکھی ملک غلام سرور کجباہی نے ایسے ناں نال حضور دی سوانح عمری پنجابی نظم
وچ لکھی جیہڑی دین محمدی پریس لاہور توں شائع ہوئی۔ ایہہ کتاب اک پاسے حفیظ جالندھری
دے ”شاہنامہ اسلام“ دے اسلوب نگارش دی طرز اُتے تاریخ اسلام دے ابتدائی دور دی عکاسی

اے تے دوجے پاسے ادبی انداز وچ ہیر وارث شاہ دی بحر تے اسلوب رکھدی اے۔ ملک
غلام سرور کجباہی دا ”شاہنامہ اسلام“ دو جلدوں وچ اے تے سیرت دی اک ممتاز کتاب اے۔
ایم حبیب اللہ فاروقی لاہور دے رہن والے نیں۔ ایہناں ۱۹۴۲ء وچ آنرز ان
پنجابی دے امتحان دین والے طالب علماں لئی اک کتاب لکھی جس دا ناں ”نبیاں دا
سردار“ رکھیا۔ ایہہ پاکستان وچ سیرت رسول اللہ دی پہلی کتاب جیہڑی نثر وچ اے تے
چھوٹے سائز دے دو سو بونجا صفحیاں تے مشتمل اے۔ ایس دے دو ایڈیشن چھپے تے اج
کل ایہہ کتاب نایاب اے۔ کتاب وچ دو دیباچے، چار پیش لفظ تے اخیر اُتے چار نعتاں
تے نظماں دتیاں ہوئیاں نیں۔ کاغذ معمولی اے تے کتابت وی کوئی خاص نہیں۔ کتاب
کسے منصوبہ بندی توں بغیر لکھی گئی اے۔ کتاب دے ذیلی عنوان شاعرانہ رکھن دی کوشش دا
ثبوت ملدا اے۔ مثلاً ”حضرت صہیب رومی دکھاں دی تیج اُتے“۔ کتاب اندر تبلیغی مواد
دی کتے کتے ملدا اے۔ مثلاً جنگ اُحد دا ذکر ہو رہیا اے۔ ایس لڑائی وچ مسلمان سوانیاں
نے وی حصہ لیا سی تے زخمی تے بیماراں دی دیکھ بھال کیتی سی۔ کتاب اندر اوس دا ذکر:

”ایدھر نورانی نبی دیاں پاک پیہیاں صحابہ کرام دیاں نیک دل عورتاں مشکاں اپنیاں
کمر اُتے اچک کے پاجامیاں دے پونچے اُپر کیتے ہوئے دُوروں پانی لیا لیا کے
ترہائیاں دی تریہہ بجھان وچ پسینہ بہا رہیاں سن۔“

سوال پیدا ہندا اے کہ پونچے اُپر کرن دا ذکر کیہ ضروری سی؟ اگے لکھ دے نیں:

”نویں روشنی دا ہندوستانی مسلمان عورتاں دے جنگ وچ شامل ہون توں پیا نیک
مونہہ چڑھاوے پر حق ایہہ وے کہ مکاں تے قوماں دے انتہائی خطرے وچ جے عورت
جان قربان کرن توں فرق رکھدی اے تے اوس نوں شکست توں بچھوں دشمن دے سامنے
اپنا جسم پیش کرنا پیندا اے۔“

اُپر دے فقرے وی غزوہ اُحد دے ذکر دے دوران آؤندے نیں۔ بھلا ایہناں فقریاں
دی لوڑ کیہ سی؟ تے جسم فروشی دے ذکر دا موقع کیہ؟ ایہدے باوجود کتاب ایس لحاظ نال بے

1: نوٹ: گلشن رگیلا از حکیم محمد بخش رگیلا دیاں اٹھ جلدوں نیں۔

متفرق کتاباں

تھلے سیرت دیاں منظوم کتاباں تے رسالیاں دا ذکر کیتا جاندا اے۔ جگہ دی قلت دے پیش نظر ہر کتاب یا رسالہ دے مصنف دا جدا جدا ویرا ممکن نہیں۔ ایسے طرحاں کتاب دیاں خوبیاں خامیاں بارے وی جگہ دی تنگی کارن کجھ عرض کرن توں معذور سمجھیا جاوے۔

- (۱) نور محمدؒ۔ مصنف نامعلوم۔ مطبوعہ جہانگیر بک ڈپو لاہور (۲) ہجر نامہ رسول مقبولؐ۔ دو جلدیں۔ مولوی اللہ داد (۳) خاتم النبیینؐ۔ مولوی امام دین (۴) خلق رسولؐ۔ انور ضمیر قادری (۵) رحمت عالم کبیل والا۔ مولوی شہاب الدین ثاقب فیصل آبادی (۶) چراغ محمدیؐ۔ حاجی چراغ دین جونیکے والا (۷) نیر اعظم۔ محمد اعظم چشتی (۸) حبیب اعظم۔ حافظ محمد حسین حافظ (۹) طیب اعظم۔ حافظ محمد حسین حافظ (۱۰) آمنہ دالال۔ خادم حسین خادم ہاشمی (۱۱) دُر تہیم۔ مولوی حکیم صمصام (۱۲) رحمتاں دی کان۔ حافظ محمد حسین حافظ (۱۳) آفتاب محمدی۔ مولوی سید محمد غوث (۱۴) شمع محمدی۔ مولوی محمد مشتاق گھڑتی (۱۵) رحمۃ اللعالمینؐ عرف سراج المنیر۔ نذیر احمد منظور بٹ (۱۶) فضائل مصطفیٰؐ۔ نور حسین گرجا کھی (۱۷) گلزار آدم ملقب انوار محمدی۔ رحیم بخش (۱۸) گلزار اعظم۔ مہر شاہ ولی تے غلام رسول شرافت نوشاہی (۱۹) گلزار پیغمبراں۔ رحیم بخش (۲۰) گلشن رنگیلا۔ حکیم محمد بخش رنگیلا فیصل آبادی (۲۱) گلزار رنگیلا۔ حکیم محمد بخش رنگیلا فیصل آبادی (۲۲) گلزار شہباز۔ حکیم غلام محمد (۲۳) گلزار مقبول۔ محمد دین مقبول (۲۴) گلشن حشمت شاہ۔ حشمت شاہ آف اندنہ (۲۵) تاریخ اسلام۔ مولوی عمر دین (۲۶) اشرف الانبیاء۔ سید حمید شاہ صابر بٹالوی (۲۷) سرکار بیٹب۔ سید حمید شاہ صابر بٹالوی (۲۸) گلزار مدینہ۔ سید حمید شاہ صابر بٹالوی (۲۹) وارث کوثر۔ سید حمید شاہ صابر بٹالوی (۳۰) نبی دی شان۔ سید حمید شاہ صابر بٹالوی۔

سیرت بارے سرانیکی نثر وچ دلشاد کلا نچوی دیاں تن کتاباں:

- (۱) چڈاں رسول کریمؐ بال ہن (۲) چڈاں رسول کریمؐ ننگر ہن (۳) چڈاں رسول کریمؐ نبی ہن۔ پنجابی وچ نعت دیاں اک ہزار کتاباں نیں۔ حلیہ مبارک اُتے دس کتاباں نیں۔ کرامتاں تے معجزیاں اُتے کتاباں دا شمار نہیں کیتا جاسکدا۔

حد اہم اے کہ پنجابی نثر وچ سیرت نگاری دا آغاز ایس کتاب توں ہويا۔ ایہہ کتاب ۱۹۴۲ء وچ چھپی تے سیوا سنگھ امرتسری دی کتاب ”حضرت محمدؐ صاحب جی دا پوتر جیون“ ۱۹۲۸ء وچ۔ ایس حساب نال نثر دی پہلی کتاب سیوا سنگھ امرتسری دی بن دی اے۔ پر اوہ کتاب پاکستان دے قیام دے بعد کسے نے نہیں دیکھی۔ تے نالے اوہ اُردو اکھراں وچ نہیں گورکھی اکھراں وچ اے، ایس واسطے اسیں کہہ سکنے آں کہ سیوا سنگھ دی کتاب ”حضرت محمدؐ صاحب جی دا پوتر جیون“ پنجابی وچ سیرت نگاری دی پہلی نثری کتاب اے۔ پر اُردو اکھراں وچ قیام پاکستان دے بعد چھپن والی سیرت دی پہلی کتاب ”نبیاں دا سردار“ اے۔

نثر وچ سیرت نگاری بہتر انداز وچ کیتی جاسکدی اے۔ نظم وچ شاعرنوں قافیہ تے ردیف دی پابندی دے سبب خیال دے گھوڑے دوڑانے پیندے نیں تے ایس کر کے افراط و تفریط دا دھڑلگا رہندا اے۔ ایس افراط و تفریط نوں اسیں رطب و یابس یا وادھا گھانا وی کہہ سکنے آں۔

دُنیا وچ سبھ توں پہلی سیرت دی کتاب ابن اسحاق دی ”سیرت رسول اللہ“ سی۔ تے سبھ توں پہلی سیرت دی منظوم کتاب حافظ زین الدین عراقی دی ”سیرت منظوم“ سی۔ عراقی، حافظ ابن حجر دے اُستادن تے ایہہ کتاب نظم وچ لکھی پر دیباچے وچ لکھ دتاسی کہ ایس کتاب وچ وادھا گھانا سبھ کجھ اے۔ سچی گل تے ایہہ وے کہ نظم وچ سیرت نگاری نہیں ہو سکدی۔ سیرت نگاری واسطے نثر ای موزوں اے تے کتاب ”نبیاں دا سردار“ ایس اعتبار نال بے حد اہم کتاب اے کہ ایس نے پنجابی نثر وچ سیرت نگاری دی بنیاد رکھی۔

حکیم عبدالکریم نثر حیات نیں تے لاہور وچ رہندے نیں۔ ایہناں نے ”سچی سرکار“ دے عنوان نال سیرت رسول اللہ تے کتاب لکھی۔ ایس دے صفحے اک سو چھتر نیں۔ کتاب دی گیٹ اپ سوئی اے۔ کتابت وی چنگی اے۔ ذیلی عنوان وی ٹھیک نیں۔ ہر صفحے تے سیرت نگار دی حضورؐ نال محبت تے عقیدت مندی دا ثبوت کھرے کھرے انداز وچ ملدا اے۔ ایہہ کتاب وی اج کل ناپید اے۔

فقیر محمد فقیر ۵ جون ۱۹۰۰ء نوں گوجرانوالہ وچ جے تے ۱۱ ستمبر ۱۹۷۴ء نوں گوجرانوالہ وفات پائی۔ اوہ پائے دے مؤلف تے شاعر سن۔ اوہناں دی اک تالیف ”پنج ہادی“ وچ حضورؐ دی سیرت اُتے سوہنے وچار ملدے نیں۔ ایہہ کتاب حضورؐ تے خلفائے راشدین دی سیرت بارے اے۔

حضورِ دی کی زندگی

ساں اوتھوں اوہ پہاڑ نکلے نکلے جا پے۔ سچی مینوں تے اوہ پہاڑیاں نظر آئے۔ کوہ سینا دی چوٹی توں مصر نظر آ رہیا سی، فلسطین نظر آ رہیا سی، سمندر نظر آ رہیا سی تے اوہ خلیج نظر آ رہی سی۔ جیہڑی سکندریہ ول جاندی اے تے اخیر مینوں اوہ سرزمین نظریں آئی جتھے تنبوآں وچ وِسَن والے عرب رہندے نیں۔ ایہہ سرزمین حدنگاہ تیک پھیلی ہوئی سی۔ مائی اتھیریا کوہ سینا تے کھلوتی سی جتھے حضرت موسیٰ نے خدا دا جلوہ دیکھیا سی۔

جتھے مائی اتھیریا کھلو کے مصر، فلسطین تے عرب دیکھ رہی سی اوتھے اک گرجا دی سی۔ چھوٹا سارا پر بہت خوبصورت۔ اوہدے وچ پادری وی رہندے سن تے ایہہ گل اے سن ۴۰۰ عیسوی دی۔ سو سال بعد یعنی ۸۰۰ عیسوی وچ کوہ سینا دی اُچی ٹیسی اُتے نہ اوہ چھوٹا تے خوبصورت گرجا سی تے نہ ای اوتھے پادری سن۔ اک رومی مؤرخ تے سیاح پروکا پیس (Proco Pius) نے لکھیا ”ایہہ انسان دے وس وچ نہیں کہ اوہ پہاڑ دی چوٹی اُتے رات گزارے۔ کیوں بے بجلی دی گھن گرج تے دوجیاں دہشت ناک علامتاں مسلسل رات بھر مشاہدے تے تجربے وچ آؤندیاں نیں۔ ایہہ منظر اس حد تک دل ہلا دین والا سی کہ کوئی دل گردے والا آدمی اوتھے تک ای نہیں سکدا۔“

ایس پہاڑی توں کجھ دُور تھلے باز نطینی شہنشاہ جِستینین (Justianian) نے چھویں صدی عیسوی وچ سینٹ کیتھرین دی یاد وچ اک خوبصورت چرچ بنوایا تے نال ای اک قلعہ تعمیر کیتا جس وچ اک وڈا لشکر رکھیا ”تاں بے وحشی تے جانگی عرب غیر آباد علاقے توں فائدہ اٹھا کے چپ چپتے فلسطین دی راہ دے علاقیاں تے حملہ نہ کرن تے ایس غیر آباد جگہ نوں فلسطین اتے حملے کرن واسطے اپنا مرکز نہ بنا لین۔“ ایہہ گرجا قاہرہ توں ۱۸۳ میل دُور جنوب مشرق ول صحرائے سینا وچ ہُن وی موجود اے (تفصیل واسطے دیکھو ریڈرز ڈائجسٹ فروری ۱۹۸۱ء)

سومائی اتھیریا توں لے کے شہنشاہ جِستینین تیک عیسائیاں دی باز نطینی سلطنت دے کاغذاں وچ عرب وحشی تے جانگی سن۔ پر رومی سلطنت آپ کیہ سی؟

رومی سلطنت نوں حضرت عیسیٰ علیہ السلام دے جنم دے پنج سو سال بعد قائم ہوئے تیرہ سو سال ہو چکے سن یعنی ۵۰۰ عیسوی وچ روم شہر دی تعمیر نوں تیرہ سو سال ہوئے سن۔

جھاتی

سن ۴۰۰ عیسوی وچ عیسائی راہبہ اتھیریا مرن توں پہلے اپنے سارے مقدس مقامات دیکھنا چاہندی اے۔ اوہ ملک ملک دیس دیس شہر شہر جنگل جنگل تے پہاڑ پہاڑ پھر کے عیسائیاں دے متبرک تھاں تھتھے دیکھدی اے۔ اوہ شام تے فلسطین دیکھن دے بعد اک جگہ اُتے آؤندی اے جتھے دو پہاڑ الگ الگ ہو جاندے نیں۔ ایہناں دو پہاڑاں دے وچکار دُور حد نظر تیک اک وادی نظر آؤندی اے۔ بالکل بجز تے پدھری تے نالے بے پناہ خوبصورت۔ ایس وادی دے سرے اُتے مقدس پہاڑ اے جس داناں اے کوہ سینا۔ ایس پہاڑ دیاں کئی چوٹیاں نیں۔ مائی اتھیریا دوجے یاتریاں دے نال رل کے ایس پہاڑ دیاں چوٹیاں سرکردی اے۔ ایہہ کم آسان نہیں۔ مائی اتھیریا دے اپنے لفظ:-

”ایہناں چوٹیاں دی چڑھائی آسان نہیں۔ ایہناں اُتے دائرے وچ چکر لا کے نہیں چڑھدے۔ ساہنے سدھے سدھے چڑھدے نیں جس طرحاں دیوار تے چڑھدے نیں تے پھر سدھے تھلے اُتردے نیں۔ انج کر کے میں درمیان دی چوٹی دے قدمیں آئی، جیہڑی اصل وچ سینائی پہاڑ دی چوٹی یا کوہ سینا کہاؤندی اے۔ میں حضرت عیسیٰ دی مرضی تے اپنے ولیاں دی دعا نال ایس مقدس پہاڑ دی چوٹی اُتے اُپر گئی۔ اُپر چڑھن لئی مینوں بہت محنت کرنی پئی۔ میں پیدل اُپر گئی سی کیوں بے گھوڑے ٹوتے سوار ہو کے انسان اُپر نہیں جاسکدا۔ اوہدے باوجود مینوں کوئی تکلیف نہ ہوئی کیوں بے ایہدے وچ اللہ دی مرضی شامل سی۔“

کوہ سینا دی چوٹی اُتے چڑھ کے میں تھلے نگاہ ماری تے اوہ پہاڑ نظریں آئے جیہڑے میں بہت محنت تے کوشش نال لنگھ کے آئی ساں۔ جس چوٹی اُتے میں کھلوتی

روم شہر حضرت عیسیٰ علیہ السلام دی پیدائش توں اٹھ سو سال پہلے سیاسی پرابہم روم ہن ختم ہو چکا سی تے دوجا روم قسطنطنیہ (استنبول) سی جس نوں روم ثانی آکھیا جاندا سی۔ قدیم رومی سلطنت دا دوجا ناں بازنطینی سلطنت ہو گیا سی۔ رومی سلطنت دی جانشین تے وارث بازنطینی سلطنت عیسائی سی۔ اک مصری مؤرخ اوس عہد بارے لکھدا اے:

”عیسائیت دی ہر تھاں فتح اے۔ روم ثانی دا شہنشاہ حضرت عیسیٰ دا خادم بن کے باسفورس (ترکی) تے دوجے اردگرد دے مملکاں اُتے حکومت کر رہیا اے۔ تھاں تھاں گرجے بن رہے نیں۔ پادری دُور دراز دیباں اندر تبلیغ واسطے جا رہے نیں۔ اوہ دُھوڑ والے جنگلاں، سرسبز و شاداب میداناں، گرم سمندراں تے ناقابل یقین دولت دے مالک مملکاں ول عیسائیت دے پرچار واسطے جاندے نیں۔ ایہناں ممالک وچوں ہندوستان تے چین نوں رستے نکلدے نیں۔ ہر کوئی رومی عظمت دے گیت گاؤندا اے۔ ایہہ ٹھیک اے کجھ وحشی قوماں نے قدیم روم دی شان و شوکت نوں نقصان پہنچایا پر اوہ وی عیسائی ہو گئیاں۔ قدیم روم دی تھاں روم ثانی (قسطنطنیہ) مضبوط تے مستحکم کھلوتا اے۔ اوہدی آن بان شان دی جھال نہیں جھٹی جاندی۔ اوہ دُنیا دا مرکز اے۔ اوس نوں کوئی فتح نہیں کر سکدا۔ اوہ کدے فتح نہیں ہووے گا۔“

ایہہ مصری مؤرخ کوسماس (Cosmos) دے لفظ نیں۔ کوسماس سوداگر سی۔ دیس دیس وچ تجارت کردا تے حالات لکھدا۔ پھیر اوہ راہب ہو گیا۔ اُپر دے حالات اُس مائی آتھیریا دی سیاحت دے سو سال بعد لکھے یعنی ۵۰۰ء وچے ایہہ اکھیں ڈٹھے حالات نیں۔ دسمبر ۵۲، ۳۵ء عیسوی نوں بازنطینی شہنشاہ جسٹینین نے قسطنطنیہ وچ اپنی عظمت تے شان و شوکت دا اظہار حضرت سلیمان علیہ السلام نوں مخاطب کر کے ارچ کیتا سی (نقل کفر کفر نباشد) ”اے سلیمان! میں تیتھوں بازی لے گیا واں۔“

ایس بازنطینی عیسائی سلطنت دے مقابلے وچ فارس (ایران) دے آتش پرستاں دی ساسانی سلطنت اے۔ ساسانی خاندان نے ساسانی سلطنت ایران ۲۲۴ء وچ قائم کیتی سی تے ایس سلطنت نوں عرب دے مسلمان مجاہداں نے ۶۳۶ء توں لے کے ۶۵۱ء تک ختم کر دتا سی۔ ایرانی سلطنت بارے مؤرخ لکھدا اے:

”بازنطینی سلطنت دے مقابلے وچ ایرانی سلطنت اے۔ ایہہ دوجی سُر پاور اے (جس طرحاں امریکہ دے مقابلے وچ روس) ایس سلطنت دی حکمرانی دریائے فرات دے کنارے توں لے کے دریائے سندھ دے کنارے اندر وین والے لوکاں اُتے اے۔ ایس سلطنت دا دارالسلطنت دریائے دجلہ دے کنارے سقاں شہراں دا اک شہر المدائن اے۔ المدائن قدیم شہر بابل تے موجودہ شہر بغداد توں زیادہ دُور نہیں۔ ایس شہر (المدائن) وچ ایرانی شہنشاہ رہندا اے۔ اوس دا خزانہ دُنیا وچ سبھ توں وڈا خزانہ اے۔ اوہدے شطرنج دے فیل، پیادے، رُخ سونے تے ہیرے جواہرات دے بنے ہوئے نیں۔ اوہدا تخت ہاتھی دانت، چاندی تے سونے دا بنیا ہویا اے۔ اوہدی فوج بہت طاقتور اے۔ فوج جد حملہ کردی اے تے سبھ توں آگے گھڑ سوار دستے ہوندے نیں۔ پھر ہاتھی سوار دستے تے اوہدے بعد پیدل فوج، معاون فوجاں دا کوئی شمار نہیں۔ مفتوحہ ممالک دے لوک تنخواہ اُتے ایرانی فوج وچ بھرتی ہوندے نیں۔ سکندر اعظم دا مقابلہ کرن واسطے دارا دی فوج وچ پنجاب دے جٹ وی شامل سن۔ ایس ایرانی فوج نے ترکستان، کاکیشیا تے ہندوستان وچ لڑائیاں لڑیاں نیں۔ ۵۳۱ء وچ خسرو نوشیرواں ایران دا شہنشاہ بنیا۔ اوس نے فوج نوں نویں سرے توں منظم کیتا تے پھر رومی شام تے حملہ کر کے قبضہ کر لیا۔ ۵۶۱ء وچ بازنطینی سلطنت تے ایرانی سلطنت وچ پنجہ سال واسطے صلح دا سمجھوتہ ہویا جیہڑا بمشکل دس سال چلیا۔ دُنیا دی دوسبھ توں وڈیاں بادشاہیاں پھر اک دوجے نال لڑن لگ پئیاں۔ ایہہ دو مذہباں عیسائیت تے آتش پرستی دی جنگ سی۔“

ایہہ چھیویں صدی عیسوی دی گل ہو رہی اے۔ دُنیا دا تیجا مذہب یہودیت مزے وچ اے۔ یہودی جتھے کتے نیں، عیسائی ایہناں دی حفاظت کردے نیں۔ ہور مزے دی گل ایہہ اے کہ آتش پرست وی یہودیاں دا بہت خیال رکھدے نیں۔ ساسانی عراق وچ یہودی خوب ترقی کر رہے نیں۔ یہودیاں دے مذہبی راہنما شہنشاہ ایران دے مشیر نیں۔ ایران دے عیسائی تے یہودی سلوک پیار نال رہندے نیں ہاں جد کدے یہودی یا عیسائی تبلیغ تے پرچار وچ انتہا پسند ہو جاندے نیں یا اُچی سیاست وچ حصہ لیندے نیں آپس وچ کھٹ پٹ ہو جاندی اے۔ مجموعی طور تے ایرانی سلطنت یہودیاں تے عیسائیاں واسطے جنت دا

درجہ رکھدی اے۔“

دُنیا دو متحارب فریقاں وِچ تقسیم اے۔ بازنطینی رومی سلطنت تے ساسانی ایرانی سلطنت۔ اک ایرانی شہنشاہ نے بازنطینی شہنشاہ نوں لکھیا سی۔ ”ساڈیاں دو سلطنتاں دُنیا دیاں دو اکھیاں نیں جیہناں دُنیا نوں متور کیتا ہویا اے۔“ پر ایہہ درست نہیں سی۔ دُنیا وِچ ہندوستان تے چین وی سی پر ایہناں دی کوئی حیثیت نہیں سی۔ دُنیا بازنطینی تے ایرانی اقتدار وِچ تقسیم سی۔ بازنطینی اقتدار دی بنیاد فوجی طاقت سی تے ایرانی اقتدار دی بنیاد دولت سی۔ پر عرباں کول اوس ویلے نہ فوجی طاقت سی تے نہ دولت سی۔ اوہدے باوجود شہنشاہ جِستینین ایہناں کولوں خوفزدہ سی تے اوس نے کوہ سینا دے تھلے قلعہ تعمیر کیتا سی جتھے بڑی فوج رہندی سی۔ آؤ ذرا عرب ول جھاتی ماریئے۔

اک ہور جھاتی:

تینو واسطے یونانی لفظ اے سکینی (Skene)۔ ایس لفظ دے حوالے نال عرباں نوں انگریزی وِچ ساراسنز (Saracens) آکھیا جاندا اے، لاطینی سارا سینی (Saracene) تے یونانی وِچ سارا کینوئی (Sarakenoi) یعنی اوہ عرب جیہڑے تنبوآں وِچ رہندے نیں۔ ایہدا مطلب ایہہ ہویا کہ کجھ عرب تنبوآں وِچ نہیں، گھراں وِچ رہندے نیں۔ ہاں چھیویں صدی عیسوی وِچ یمن تے کجھ ہور عرب علاقیاں وِچ شہر قصبے تے پنڈن۔ عرباں دی رہتل ایس کر کے گھراں اندر وی سی۔ ایہہ تخصیص کہ کجھ عرب گھراں اندر رہندے بہندے نیں تے کجھ عرباں دار بہن بہن تنبوآں اندر اے، غیر عرباں دے ذہن وِچ ای ہو سکدی اے۔ عرب اپنے آپ نوں سدّھے پدھرے انداز وِچ عرب ای کہندے اکھواندے آئے نیں تے اوہ عرب اندر صدیاں توں رہندے چلے آ رہے نیں۔ اک گل دی وضاحت اتھے ضروری اے کہ ختمی مرتبت حضور نبی اکرم دے زمانے وِچ قبیلہ قریش وِچ دس خاندان ہاشم، امیہ، نوفل، عبدالدار، اسد، تیم، مخزوم، عدی، جمع تے سہم شامل سن۔ ایہہ خاندان بہن بہن دے حوالے نال قریش الظواہر تے قریش البطالیع کہاؤندے سن۔ پہلی درجہ بندی والے قریشی بدّوسن تے مکہ دے آلے دوالے رہندے سن۔ دوجی

درجہ بندی دے قریشی شہری لوک سن تے سوداگری تے تجارت کردے سن۔ حضور نبی پاک دا تعلق قریش البطالیع نال سی۔

لفظ عرب، اعرب وِچوں نکلیا اے جس دا مطلب اے خوش تقریر، خوش گفتار، گاڑی، سوہنی گل بات کرن والا۔ عرب غیر عرباں نوں عجمی کہندے نیں۔ جس دا مطلب اے بے زبان، گنگا۔ لفظ عرب پہلے قوم واسطے استعمال ہویا پھر قوم دے ناں اُتے مُلک داناں وی ہو گیا۔ سبھ توں پہلے لفظ عرب اک ہزار سال قبل مسیح حضرت سلیمان علیہ السلام دے زمانے وِچ استعمال ہویا۔ اسلام توں پہلے عرب دا ملک یمن توں لے کے شام تیک سارے خطے واسطے بولیا جاندا سی۔ عرب جغرافیہ نویسوں نے عراق تے شام نوں چھڈ کے باقی عربستان نوں چار حصیاں اندر تقسیم کیتا۔

۱۔ نجد

ایہہ خطہ سمندر دی سطح توں بارہ سو میٹر اُچا اے۔ ایہدے تین پاسے تھل نیں۔ ایہہ خطہ سرسبز و شاداب اے۔ اتھے کدے دھاڑوی (حملہ آور) نہیں آئے۔ ایہدے پہاڑ والے پاسے صحرائے سینا تے دکھن والے پاسے صوبہ یمامہ اے۔ چھیویں صدی عیسوی وِچ جد حضور تے ظہور فرمایا، نجد وِچ قبیلہ غطفان و سدا رسدا سی۔ نجد دے پھل، گھوڑے تے اُونٹ مشہور نیں۔ ہر قسم دے میوے وی ملدے نیں۔ وادیاں تے پہاڑاں دے دامن وِچ واپی جوتی ہوندی اے۔

۲۔ یمن

عربستان دا سبھ توں زیادہ سرسبز و شاداب علاقہ، وسیع تے متمدن، علم دا مرکز، ایہدے دکھن ول بحر عرب، لہندے پاسے بحر احمر (Red Sea)، پہاڑ والے پاسے حجاز، نجد یمامہ، چڑھدے پاسے عمان تے بحرین، یمن وِچ وڈیاں بادشاہیاں قائم ہوئیاں۔ اتھے راہی واپی واسطے وڈے بند تعمیر ہوئے۔ اتھے حویلیاں، عمارتاں تے محل وی بنے۔ یمن پتھ علاقیاں وِچ تقسیم سی، حضرموت، احقاف، صفاء، عسیر تے نجران۔ نجران وِچ رومیوں تے

شاہ حبشہ دی کوشش نال عیسائیت آئی۔ ایتھے عیسائیاں نے شاندار کلیسا وی تعمیر کیتا جس نوں عرب کعبہ نجران کہندے سن۔ نجران دے پادری حضور پاک نال بحث کرن آئے سن پر مبالغہ کرن توں ریک گئے سن۔

۳۔ عروض

ایس علاقے وچ یمامہ، بحرین تے عمان شامل نیں۔ بحرین تے عمان توں پرلے پاسے نجد، حجاز تے یمن دے وچکار اے۔

۴۔ حجاز

اسلام دی ججلی اس پاک سرزمین چوں پنگری تے دُنیا دا چپہ منور کر گئی۔ حجاز اسلام دی گود تے گوارہ اے۔ حجاز تہامہ تے نجد دے درمیان پردہ دی حیثیت رکھدا اے۔ تورات وچ حجاز دا نال فاران اے۔ اوہدے چڑھدے پاسے نجد لہندے پاسے بحر احمر (لال سمندر) پہاڑ والے پاسے شام، دکھن والے پاسے میسر۔ پہاڑ والے پاسیوں دکھن والے پاسے سردات دے پہاڑ دا سلسلہ اے۔ حجاز وچ تین تین چار چار سال تیک خشک سالی تے سوکا آؤندا اے۔ بارش دا طوفان وی آؤندا اے۔ مکہ معظمہ تے مدینہ منورہ وچ شدت دے مینہ نال کئی واری تباہی تے بربادی ہوندی اے۔ بارش دے نال کعبہ شریف نوں وی خطرہ پیدا ہوندا اے۔ بلا ذری نے مکہ معظمہ وچ ہڑدے متعلق اک مکمل باب لکھیا اے۔ ایہناں بارشاں دے بعد سنگلاخ چراگاہاں اندر گل بوٹے پھدے نیں۔ شمالی حجاز دے الگ الگ نخلستان..... سبھ تووں وڈے نخلستان دا رقبہ دس مربع میل..... شہری زندگی دا سہارا نیں۔ چھ بندیاں وچوں پنج بندے خانہ بدوش بدو نیں۔ فدک تے کئی دوجے نخلستاناں اُتے یہودیاں دا قبضہ اے۔ موسم دی خشکی تے زمین دی نمکینیت (کلر شور پن) دے کارن سرسبزی و شادابی دا امکان گھٹ اے۔ حجاز وچ کھجوراں دی بہتات اے۔ سو قسم دیاں کھجوراں ملدیاں نیں۔ کنک نخلستاناں وچ ای اگدی اے۔ جون وی اگدے نیں جیہڑے انساناں تے گھوڑے گھوڑیاں دے استعمال وچ آؤندے نیں۔ باجرہ وی ہوندا

اے۔ انگور، انار، سیو، خوبانی، بادام، سنترہ، لیمن، گنا، ہدوانہ تے کیلا وی پیدا ہوندا اے۔ حجاز وچ شیر، چتر، بھگلیا، لومڑی، لگو بھگا (چرخ) کر لے تے سانڈے وی ملدے نیں۔ باندر صرف یمن وچ ہوندے نیں۔ الا، گرچاں، عقاب، باز، شکرے، شاہین، آلو، کاں، ہدہد، بلبل، کبوتر، کول، تتر، چکور تے دراج ویکھن وچ آؤندے نیں۔ ریگستان وچ ٹڈی دل (سلیاں) دا شکار ہوندا اے، بدو سلیاں نوں بھن کے کھاندے نیں۔

دُنیا وچ عربی گھوڑے دی بہترین نسل نجد وچ ملدی اے۔ بہر حال سارا عرب ای گھوڑے واسطے مشہور اے۔ عربی گھوڑا جسمانی خوبصورتی صبر، عزیمت، استقلال، ذہانت تے اپنے مالک نال بے پناہ وفاداری لئی مشہور اے۔ مغربی دُنیا نے گھوڑے دی عمدہ پرورش واسطے سارے خیالات عرباں کولوں اُدھار لئے ہوئے نیں۔ عرباں نے اٹھویں صدی عیسوی وچ عربی گھوڑا سپین دے رستے مغربی دُنیا یعنی یورپ نال متعارف کیتا۔ صلیبی لڑائیاں دے دوران انگریزاں نے عربی گھوڑے دی نویں سرے توں نسل حاصل کیتی۔ عرب وچ گھوڑے نوں پالنا بہت مشکل اے۔ ایس نوں عیاشی سمجھیا جاندا اے۔ کیوں جے صحرا تے ریگستان وچ وٹن والے بدو واسطے اپنی تے اپنے خاندان دی روزی کماؤ نا ای مشکل اے اوہ گھوڑا کیوں پال سکدا اے۔ پر عرباں نے ہمیشہ گھوڑے نوں اپنی اولاد نالوں زیادہ عزیز سمجھیا اے۔ پانی دی کمی دے دوران گھرانہ پیاسا رہ سکدا اے پر گھوڑا پیاسا نہیں رہ سکدا۔ اوہدی وجہ ایہہ اے کہ گھوڑا بدو نوں لڑائی دے میدان تے کھیڈ دے میدان وچ ہمیش توں عزت نے شرف دواؤندا چلیا آ رہیا اے۔

بدو واسطے سبھ توں فائدہ وند جانور اُونٹھ اے جس نوں ریگستان دا جہاز وی آکھیا جاندا اے۔ اُونٹھ دے بغیر عرب اپنے ماروتھل وچ رہن دا خیال تے وچار ذہن وچ لیا ای نہیں سکدا۔ دلہن دا داج، قصاص (خون بہا) دی رقم، جوئے دا منافع، شیخ دی دولت تے کھیڈ دی شان اُونٹھ دے بغیر تصور وچ نہیں آسکدے۔ اُونٹھ بدو دا ساتھی، بدو دا دوست، بدو دی غیرت، بدو دی انا تے بدو دا ہمزاز اے۔ بدو اوس دا دُڈھ پیندا اے۔ حسب ضرورت اوہدی اوچڑی دا پانی کڈھ کے پیندا اے۔ اوس دا گوشت کھاندا اے۔ اوہدی کھل اُتے لیددا اے۔ اوہدے والوں دا تنبو بناؤندا اے۔ اوہدیاں بیگنیاں نوں بالدا اے تے اوہدے

نیں جیہڑے رب سچے دی بھال وچ نہیں۔ ایہناں نوں حنیف آکھیا جاندا اے۔

حضور دا نورِ ظہور

عرب وچ قبیلہ داری تنظیم یا برادری دی درجہ بندی کجھ انج اے۔

اوہ قبیلے جیہڑے سبھ توں پہلاں عرب وچ سن پر اسلام دے ظہور توں پیشتر مر مٹ گئے، ختم ہو گئے۔ عرب باندہ کہاؤندے نہیں۔

ایہدے بعد اوہ قبیلے جیہڑے قحطان ناں دے اک شخص دی اولاد نہیں تے بنو قحطان کہاؤندے نہیں، عرب عار بہ دے ناں نال مشہور نہیں۔

تبی قسم دے قبیلے اوہ نہیں جیہڑے حضرت ابراہیم علیہ السلام دے پتر حضرت اسماعیل علیہ السلام دی اولاد نہیں تے حجاز وچ رہندے نہیں۔ حضرت اسماعیل علیہ السلام دی اولاد وچوں اک شخص عدنان ہو یا اے۔ اوہدے ناں نال عرب متعربہ نوں عدنانی قبیلے وی آکھیا جاندا اے۔ ایہہ قبیلے حجاز وچ ملدے نہیں تے حضور نبی اکرمؐ عدنانی قبیلے کنانہ دی اک شاخ قریش دے خاندان ہاشم نال تعلق فرماندے نہیں۔ ایہناں توں الگ تن یہودی قبیلے نہیں۔ کل قبیلے ۴۵ نہیں۔

قحطانی قبیلے:

بنو کلب، بنو تنوخ، بنو جرم، بنو جہنیہ، بنو نہد، بنو عذرہ، بنو اسلم، ملی، سلج، صنعم، تغلب، نمر، اسد، کلب، تیم، الآت، بجیلہ، نشعم، حدان، کندہ، مذحج، نجم، جذام، عاملہ، اوس، خزرج، خزاعہ، غسان، دوس، ۲۹ قبیلے۔

عدنانی قبیلے:

ہذیل، کنانہ، اسد، مزینہ، رباب، تیم، غنہ، ہون، عدنان، غطفان، اعصر، سلیم، ہوازن، ۱۳ قبیلے۔

پیشاب نوں صاف کر کے دوائی بناؤندا اے۔ اُونٹھ بڈ واسطے اللہ تعالیٰ دا خاص تحفہ اے۔ نوع انسانی دا جو ڈرامہ عرب دے ریگستان اندر کھیڈیا جاندا اے، اوس دے چار کردار وچوں اک کردار اُونٹھ اے۔ باقی تن کردار نہیں:۔ بدو، کھجور تے ریت۔

حجاز دے تن شہراں مکہ معظمہ، یثرب یعنی مدینہ منورہ تے طائف نوں چھڈ کے حجاز سارے دا سارا خانہ بدوش بڈ وواں دا صوبہ اے۔ بڈ و عام پکھی واساں ورگے خانہ بدوش نہیں۔ ریگستانی حالات نال انسانی زندگی دی مطابقت دا دوجاناں بڈ و اے۔ اوہنوں مارو تھل اندر رہندے ہوئے جتھے کتے سبزی یا ہریا ول نظر آؤندی اے، اوہ او تھے پہنچ جاندا اے۔ اوہ جسمانی طور تے ہڈیاں پٹھیاں تے نساں دی مٹھ اے۔ اوہدی دھرتی دا اکھڑ پن تے بنجر پن اوہدے سریر توں واضح ہوندا اے۔ اوہ پانی یا دڈھ نال پسیاں ہونیاں کھجوراں یا سٹو یا بھجی ہوئی مکئی کھاندا اے۔ لہنا چوغا (عبا) تے قمیض اوہدا لباس اے۔ سر اُتے کپڑا لپیٹ لیندا اے تاں بے ڈھپ تے ریت کولوں بچ جاوے۔ اوہ شلوار نہیں پوندا تے پیراں توں عموماً ننگا رہندا اے۔ استقلال تے صبر اوہدے کردار دی سبھ توں وڈی خوبی اے۔ اوہ انفرادیت پسند اے پر جد قبیلے دی گل ہوندی اے اوہ اپنی انفرادیت ختم کر دیندا اے۔ صحرائی زندگی وچ ڈسپلن، امن سلامتی تے رعب داب نہیں چلدے، ایس واسطے بڈ و ایہناں تیناں گلاں دا عادی نہیں۔ بڈ و قبیلے واسطے کسے دوجے قبیلے دی اطاعت ممکن نہیں۔

عرب کسے دی غلامی نالوں دیس نکالا بہتر سمجھدے نہیں۔ اوہ مساوات دے قائل نہیں۔ ظلم دے خلاف نہیں۔ اوہناں لئی پیٹ دی اک بجھاؤن واسطے دشمن یا پڑوسی اُتے حملہ (رزیم) جائز اے سوائے اوہناں مہینیاں وچ جد لوک زیارت واسطے مکہ جاندے یعنی ذی قعد، ذی الحج، رجب تے محرم۔ لڑائی وچ سوانیاں نوں لوٹدی تے مرداں نوں غلام بنا لیا جاندا اے۔ بے کوئی بندہ قبیلے دی گل نہیں مندا تے اوہ قانون دا دشمن قرار دتا جاندا اے۔ بے کوئی رکن قبیلہ قتل ہو جاندا اے تے اوس دا بدلہ قبیلے اُتے قرض ہوندا اے۔ انج قتل اُتے قتل ہوندے چلے جاندے نہیں۔ مہمان نوازی، مرداؤ پنا، صبر تے جوش و جذبہ بڈ و دیاں وڈیاں خوبیاں نہیں۔ عیسائیاں تے یہودیاں نوں چھڈ کے چھبویں صدی عیسوی دے سارے قبائل بُت پرستی، آتش پرستی، شجر پرستی، اوہام پرستی تے ستارہ پرستی اُتے چلدے نہیں۔ بہت تھوڑے لوک

یہودی قبیلے:

بنو قنیقاع، بنو نضیر، بنو قریظہ، ۳ قبیلے۔

اسلام دے ظہور توں پہلے ایہہ ۴۵ قبیلے تے ایہناں دیاں شاخاں یمن توں لے کے شام تیک سارے عرب وچ کھلے ہوئے نیں۔ قحطانی قبیلے زیادہ تر یمن وچ نیں۔ عدنانی قبیلے حجاز اندر نیں، یہودی قبیلے مدینہ منورہ، تے اردگرد نیں۔ غسان دا زور شام وچ اے۔ قبیلہ کنانہ دی شاخ قریش جو خود اک قبیلہ بن جاندی اے، مکہ معظمہ اُتے حکمران اے۔ ایہناں قبیلیاں دے ناں مشکل ضرور نیں پر یاد کرنا وی ضروری اے کیوں جے حضور دی حیات پاک وچ ایہناں قبیلیاں دا رول سامنے آؤندا اے۔ آؤ، ایسے گل نوں اک ڈوجے انداز وچ دیکھیے:

عرض کیتا گیا اے کہ عدنانی قبیلے حجازی قبیلے نیں تے قحطانی قبیلے یمن وچ ملدے نیں۔ دراصل گل ایہہ اے کہ قحطانی نسل ہمیشہ بادشاہت دی وارث رہی اے۔ یمن وغیرہ دیاں بادشاہیاں قحطانی نسل دیاں قبیلیاں وچوں اٹھدیاں رہیاں۔ ایس کر کے عظمت، جلال، آن بان تے شان ایس نسل دا ورثہ، پر عدنانی نسل یعنی حجازی نسل دے قبیلے ہمیشہ خاندانی تے نسبی شرافت دے مالک رہے۔ عدنانی نسل دی عظمت تے جلالت قحطانی نسل نالوں کتے اُپنی سچی تے سُلکھنی مٹی گئی۔ قحطانی نسل سیاسی اقتدار دے کارن سر چک کے پھردی رہی پر جدوں سیاسی اقتدار ختم ہويا، ہمیشہ واسطے اوہدی آن بان شان دے دیوے مجھ گئے۔ قحطانی نسل دے اُلٹ عدنانی نسل دی قسمت دا ستارہ لشکیا تے پھر آخرت تک ای چمکدار ہوئے گا کیوں جے عدنانی نسل ای اوہ بابرکت نسل اے جس وچ اوہ جن پیدا ہويا جس دے چانن نے سارا جگ یوم حشر تیک مٹو کر دتا۔ حضور اکرم دا نور ظہور ایسے عدنانی نسل وچ ہويا جس دا ویروانج اے:-

عدنان

عدنان دا اک پترسی جس دا ناں سی معد۔

معد

معد دا پتر نزار

نزار:

نزار دے چار پتر۔ مضر، ایاد، ربیعہ، اغار، ایہناں وچوں ایادی نسل عراق چلی گئی۔ ربیعہ دی اولاد وچ عنزہ، بکر، وایل تے تغلب دے قبیلے ہوئے۔ بنی بکر توں بنو حنیفہ دی شاخ پننگھری، جھوٹھا نبی مُسلمہ کذاب ایسے شاخ وچوں سی۔

مضر:

ایس دے دو پتر الیاس تے قیس میلان سن۔ قیس میلان دی نسل وچوں ہوازن دے قبیلے اگے چلے۔ ہوازن توں بنی سعد بن بکر دا قبیلہ چلیا۔ حضور پاک دی کھڈاوی بی بی حلیمہ ایسے نسل وچوں سی۔

الیاس:

الیاس دے دو بیٹے سن۔ مدرکہ تے طانجہ۔

مدرکہ:

مدرکہ دے دو بیٹے خزیمہ تے ہزیرل سن۔

خزیمہ:

خزیمہ دی اولاد کنانہ، اسد تے ہون۔

کنانہ:

ایہناں دے چار پتر سن، ملاکان، عبدمنات، عمرو تے مالک۔ ملاکان توں قبیلہ بنو ملاکان

تے عبدمنات توں قبیلہ بنو غفار تُرُیا، حضرت ابو ذر غفاریؓ ایسے قبیلے وچوں سن۔

کعب:

بن لوئی دی اولاد وچوں مرہ، ہصیص تے عدی ہوئے نیں۔ ہصیص دی اولاد بنو حمس دے ناں نال بلائی جاندی سی۔ اُمیہ بن خلف تے ابی بن خلف حضور پاکؐ دے جانی دشمن سن۔ عدی دی اولاد توں بنو عدی دا قبیلہ چلیا۔ ایس قبیلے وچ حضرت عمر بن خطابؓ تے سعید بن زید مشہور ہوئے۔

نضر:

نضر بن کنانہ دا پتر مالک سی۔

مالک:

مالک بن نضر دا اکو پتر سی، ناں سی فہر۔ فہر نوں قریش وی کہندے نیں۔ قریش دا مطلب اے شارک مچھی جیہڑی چھوٹیاں مچھیاں نوں کھا جاندی اے۔ قریش اکٹھا تے یک جا کرن والے نوں وی آکھیا جاند اے۔

فہر:

فہر بن مالک دے تن پتر غالب، محارب تے حارث سن۔ فہر دی نسل دے سارے لوگ قریشی اکھواندے نیں۔

غالب:

غالب دے دو پتر سن، لوئی تے تیم ادرم۔

لوئی:

لوئی دے چھ پتر سن (۱) کعب (۲) سعد (۳) خزیمہ (۴) حارث (۵) عامر (۶) اُسامہ۔ عامر بن لوئی دی نسل وچوں عرب دا مشہور شہ سوار تے بہادر عمرو بن عبدود ہويا اے جس نوں حضرت علی کرم اللہ وجہہ نے غزوہ خندق وچ قتل کیتا۔ کہندے نیں اوہ اک ہزار بہادراں دے برابر سی۔

قصی:

ایہناں دی اولاد وچ عبد مناف، عبدالدار تے عبدالعزیٰ ہوئے نیں۔ عبدالدار دی اولاد وچ بنو شیبہ دی نسل تُری۔ ایہہ کعبہ شریف دے دربان سن۔ ایہناں وچوں نضر بن

حارث رسول مقبولؑ دا سخت ترین دشمن سی۔ عبدالعزیز دی نسل وچ سیدہ خدیجہ رضی اللہ تعالیٰ عنہا بنت خویلد پیدا ہوئے۔ حضور نے سبھ توں پہلی شادی حضرت خدیجہؓ نال فرمائی۔

عبدمناف:

ایہناں دی نسل وچ ہاشم، عبدشمس، مطلب تے نوفل ہوئے نیں۔ عبدشمس دی اولاد وچ اُمیہ ہو یا جس توں بنو اُمیہ دا قبیلہ چلیا۔ حضرت عثمان غنیؓ بن عفان تے امیر معاویہ بن ابی سفیان بنو اُمیہ دے قبیلے نال تعلق رکھدے نیں۔ مطلب دی اولاد وچوں قبیلہ بنی مطلب تھریا۔ امام شافعیؒ ایسے قبیلے وچوں سن۔

ہاشم:

ہاشم بن عبدمناف دا اگو پتر سی، ناں سی عبدالمطلب۔ حضرت عبدالمطلب۔ عبدالمطلب بن ہاشم دی اولاد:

(۱) حضرت عباسؓ (پ ۵۶۷ء و ۶۵۳ء) آپ خلفائے عباسیہ دے جد امجد نیں

(۲) حضرت حمزہؓ (پ ۵۶۶ء و ۶۲۵ء) آپ غزوہ احد وچ شہید ہوئے

(۳) ابوطالب (پ، وفات ۶۱۹ء) آپ نوں عبدمناف وی آکھیا جاندا اے۔

شیر خدا حضرت علی کرم اللہ وجہہ آپ دے فرزند ارجمند سن۔

(۴) عبدالعزیز ابولہب (پ، موت ۶۲۴ء)

(۵) حضرت عبداللہ (وفات ۵۷۱ء)

حضرت عبداللہ:

حضرت عبداللہ بن عبدالمطلب دے گھر امام الانبیاء رسول کامل سرور دو جہاں حضرت محمد مصطفیٰ ﷺ دا نور ظہور نور پیر دے ویلے، پیر دے دن یعنی دوشنبہ، ۹ ربیع الاول مطابق ۲۰ اپریل ۵۷۱ء نوں ہو یا۔ ایس تارخ اُتے مصری سکالر ڈاکٹر محمود پاشا فلکی، علامہ شبلی نعمانی، مولانا سلیمان منصور پوری، مولانا ابوالکلام آزاد، مولانا حفص الرحمن سیوہاروی،

پروفیسر رفیع اللہ شہاب، مولانا نعیم صدیقی تے راجہ محمد شریف دا اتفاق اے۔ ۱۲ ربیع الاول دی تاریخ ابن اسحاق وٹوں اے۔

نبی اکرمؐ دی ولادت باسعادت مکہ معظمہ وچ ہوئی۔ مکہ معظمہ جزیرہ نما عرب دے لہندے پاسے جدہ توں ۴۵ میل دور چڑھدی گٹھے باب المندب تے خلیج عقبہ دے وچکار اے۔ دکھن ولوں مکہ معظمہ دی لمبائی دو میل اے۔ ابوہنیس دے پہاڑ توں قہقحان دے پہاڑ تیک لمبائی اک میل اے۔ اہج کل شہر نصف دائرے دی شکل وچ اے۔ سطح سمندر توں بلندی اک ہزار فٹ اے۔ ایہدے چارے پاسے پہاڑ نیں۔ ایس واسطے شہر دُوروں نظریں نہیں آؤندا۔ ایہناں پہاڑاں اندر دڑے نیں جیہناں وچوں رستے نکل کے یمن، منی، وادی فاطمہ تے جدہ ول جاندے نیں۔ آب و ہوا گرم خشک اے۔ جد بارش ہوندی اے شہر وچ ہڑھ آجاندا اے۔ قرآن مجید وچ شہر نوں مکہ، بکہ، اُم القریٰ تے بلد الامین دے ناں نال پکاریا گیا اے۔ لفظ مکہ یا بکہ مک، وچوں نکلیا اے جس دا مطلب پُوسنا اے۔ مکہ معظمہ وچ پانی گھٹ ہوندا اے، زمین پانی چوس لیندی اے ایس واسطے ناں مکہ، یا بکہ ہو یا۔ اُم القریٰ ناں ایس واسطے ہو یا جے مکہ عظمت و شرف وچ باقی شہراں نالوں اُچا سچا اے۔ بلد الامین ناں ایس واسطے رکھیا گیا کیوں جے گناہ گار یا قاتل ایس شہر اندر آکے گرفتاری تے موت کولوں بچ جاندا سن۔ مکہ معظمہ دے ہور وی ناں نیں مثلاً:

(۱) معطشہ: تے (پیاں) لاؤن والا۔

(۲) حاطہ: حطم توں، توڑن والا، ظالماں دی دھون بھنن توڑن والا۔

(۳) بکاء: (س مہملہ اُتے شد) ہلاک کرن والا، کافراں مشرکاں ملحدان نوں مارن والا۔

(۴) ناشتہ: کفر تے نفاق والیاں نوں کڈھن والا۔

(۵) قادیس: گناہاں توں انسان نوں صاف کرن والا۔ پاکیزہ کرن والا۔

(۶) قریہ النمل: کیڑیاں دا قصبہ۔ اک وقت وچ مکہ معظمہ وچ کیڑیاں بہت سن۔

(۷) عروض: کرامتاں تے معجزیاں دا محل۔

مکہ معظمہ دی آبادی الگ الگ زمانے وچ الگ الگ رہی اے۔ حضور نبی اکرمؐ دی ولادت باسعادت ویلے مکہ معظمہ دی آبادی ڈبلیو منگمری واٹ دی پڑچول مطابق پنج ہزار

سی یعنی مسلح آدمی اک ہزار اوس ویلے مل سکدے سن، (دیکھو محمد ایٹ مدینہ)۔ عبدالمجید الزہراوی دے خیال وچ دس ہزار ہزار ہووے گی (دیکھو حضرت خدیجہؓ)۔ میرے خیال وچ واٹ دی تحقیق درست اے کیوں جے عبدالمجید الزہراوی نے یقین نال گل نہیں کیتی۔ بہر حال مکہ معظمہ دی آبادی حالات زمانہ دے مطابق ودھدی گھدی رہی اے تے حضورؐ دے بچپن ویلے مکہ معظمہ دی آبادی پنج ہزار افراد توں ودھ نہیں سی کیوں جے مکہ معظمہ وچ قریشیاں دے ای گھر سن جیہڑے کسے نہ کسے سبب خانہ کعبہ دی خدمت تے مکہ شہر دی معاشی، مجلسی تے سیاسی تنظیم نال وابستہ سن۔ ایس ویلے مکہ معظمہ دی آبادی دو لکھ (جس ویلے کتاب لکھی گئی) دے قریب اے۔ مکہ دے چڑھدے پاس شہروں کجھ میل دُور غار حرا اے۔ ایہہ اوہ مقدس جگہ اے جتھے حضور نبی اکرمؐ اعلان نبوت توں پہلے اللہ تعالیٰ دی عبادت لئی تشریف لے جان دے سن۔ اقسرا باسسم ربک دی آیت اتھے ای نازل ہوئی۔ مکہ معظمہ وچ مسجد الحرام سبھ توں اہم جگہ اے۔ ایہدے اندر خانہ کعبہ اے۔ خانہ کعبہ دی تعمیر ہزاراں سال پہلے حضرت ابراہیم علیہ السلام تے ایہناں دے پتر حضرت اسماعیل علیہ السلام نے مل کے مکمل کیتی۔ خانہ کعبہ نوں خدا نے اپنا گھر فرمایا تے انج خانہ کعبہ دی عظمت تے شان لازوال ہو گئی۔ خانہ کعبہ دی عمارت مربع شکل دے اک کمرے ورگی اے جس دی لمبائی ۴۴ فٹ، چوڑائی ۳۳ فٹ تے اونچائی ۰۵ فٹ اے۔ دروازہ زمین توں ست فٹ اچا اے تے چاہ زم زم ول گھلدا اے۔ کعبہ دے اندر بے حد سوتی تے نفیس مینا کاری کیتی گئی اے۔ کندھاں ہیرے جواہرات نال مرصع نیں۔ مختلف بادشاہاں دے نذرانے کندھاں تے چھت نال ٹنگے ہوئے نیں۔ خانہ کعبہ اُتے کالے رنگ دا غلاف چڑھیا رہندا اے۔ غلاف اُتے قرآن کریم دیاں آیتاں لکھیاں ہویاں نیں۔ خانہ کعبہ دی چڑھدی تے دکھن والی کندھ وچ صفا دے ساہمنے زمین توں چار فٹ اچا حجر اسود نصب اے۔ حجر اسود توں کجھ گز ہٹ کے چشمہ زم زم اے جیہڑا اللہ تعالیٰ دیاں نشانیاں وچوں اک نشانی اے۔ دراصل ایہو چشمہ مکہ معظمہ دی آبادی دا سبب بنا۔ سلطان ہارون رشید دے زمانے تیک حاجیاں واسطے پانی دا واحد ذریعہ ایہو چشمہ سی۔ پھر ہارون رشید دی ملکہ جعفر بن منصور دی دھی زبیدہ نے طائف دے قریب حنین دے پہاڑ

نوں کٹ کے نہر کدھی۔ پھر کاریزاں دے ذریعے اوہدا پانی وادی نعمان وچ لیاندا پھر اوتھوں نہر جبل رحمت تیک پہنچائی۔ جبل رحمت توں نہر عرفات دے قریب اک حوض وچ آ کے ڈگدی اے۔ پھر شعر الحرام تے منی توں ہوندی ہوئی مکہ معظمہ ول آؤندی اے۔ نہر زبیدہ اُتے اوس زمانے وچ اک کروڑ ست لکھ مشقال سونا خرچ آیا تے نہر چوداں سالوں وچ مکمل ہوئی۔ خانہ کعبہ دے پچھلے پاسے حضرت ابراہیم علیہ السلام تے حضرت اسماعیل علیہ السلام دفن نیں۔ ظہور اسلام توں پہلے مکہ معظمہ اک بڑا وڈا تجارتی مرکز سی۔ شمال تے جنوب ول جان والے تجارتی قافلے تے کاررواں ایٹھوں ای ہو کے لنگھدے سن۔ حضور نبی اکرمؐ نوں مکہ معظمہ نال بے حد محبت سی۔ ایس محبت دا اندازہ ایس حدیث توں لایا جا سکدا اے جس دے راوی ابن عباس نیں۔ رسول مقبولؐ نے ہجرت دے حوالے نال مکہ معظمہ نوں مخاطب کر کے فرمایا: ”مکہ! تیرے نالوں ودھ پاکیزہ شہر کوئی نہیں تے نہ کوئی ہور شہر مینوں تیرے نالوں زیادہ پیارا اے۔ جے میری قوم والے مینوں کدھ نہ دیندے تے میں تیرے سوا کسے ہور تھاں کدے نہ رہندا۔“ ایہو ادہ شہر اے جیہڑا نور ازلی دی تجلی دا امین تے چشم دید گواہ اے۔ جتھوں ہدایت دا سوما پھٹیا۔ جتھوں انسانیت دا آفتاب عالم تاب طلوع ہویا۔ جتھے غریباں، یتیمان، مسکیناں، غلاماں، ہالیاں پالیاں تے مزدوراں نوں چھاتی نال لاؤن والا دُنیا دا سراپا محبت، سراپا شفقت، سراپا رحمت، سراپا برکت، عظیم ترین تے بہترین لیڈر ملیا۔

بال بہار

مغربی عرب یعنی یمن دے دیس اندر سلطنت روم دی مدد نال حبشہ دے عیسائیاں نے ۳۴۰ء وچ اپنی حکومت قائم کیتی اے۔ عیسائی مشنری یمن اندر آ کے عیسائیت دی تبلیغ کر رہے نیں۔ ایہناں دا سردار اک فیویوں اے۔ اوہدی تبلیغ نال علاقہ نجران دے لوک عیسائی ہو گئے نیں۔ ایہناں اپنا کعبہ بنا لیا اے۔ نجران دا انتظام سید، عاقب تے بشپ چلاؤندے نیں۔ سید نجرانیاں دا سیاسی لیڈر اے۔ عاقب داخلی انتظام تے امن چین دا ذمہ دار اے تے بشپ مذہبی پیشوا اے۔ نجران تجارت تے صنعت دا مرکز اے۔ اتھے لُسر،

چھڑے تے ہتھیار بنان دے کارخانے نیں۔ مشہور زمانہ شمال..... حُلہ میانی..... استھہ بن دا اے۔ پھر ۵۱۰ء دے قریب اک یہودی یوسف یمن اُتے قبضہ کر لیندا اے۔ اوہدا ناں ذونواس مشہور ہوندا اے کیوں جے اوہدے لئی پٹے نیں ’ذونواس‘ دا مطلب ای لمیاں زلفاں والا اے۔ اوہ نجران اُتے حملہ کر کے حکمران بن دا اے۔ نجران دے سید حارثہ نوں قتل کردا اے۔ اوہدی بیوی رومہ دے ساہمنے اوہدیاں دھیاں نوں قتل کردا اے تے رومہ نوں ایہناں دا خون پین تے مجبور کردا اے۔ بشپ پال دیاں ہڈیاں قبر وچوں کڈھ کے ساڑدا اے۔ اگ دے ٹوئے کڈھ کے ایہناں وچ عورتاں، مرداں، بچیاں، نکلیاں وڈیاں راہباں تے پادریاں نوں سُدا اے۔ مرن والیاں دی تعداد ۲۰ ہزار توں ۴۰ ہزار تیک اے۔ ایہہ واقعہ اکتوبر ۵۲۳ء دا اے۔ ۵۲۵ء وچ حبشہ دا عیسائی حکمران، نجاشی، سلطنت روم دی مدد نال یمن اُتے قبضہ کر لیندا اے۔ ذونواس سمندر وچ گھوڑا پا دیندا اے تے لاپتہ ہو جاندا اے۔ حبشہ دی حملہ آور فوج ستر ہزار اے۔ کجھ مدت بعد فوج وچ بغاوت ہوندی اے تے فوج اپنا سردار ابرہہ (ابرہا) نوں بناؤندی اے۔ ابرہہ حبشہ دی بندرگاہ اولیس دے اک یونانی تاجر دا غلام اے۔ بڑا چالاک تے مکار اے۔ باغی حبشی فوج دا سردار بن کے اوہ یمن وچ حکومت شروع کردا اے۔ حبشہ دے بادشاہ دی اوس نوں شکست دین واسطے جو فوج آئی اے، اوہ وی اوہدے نال مل جاندی اے۔ شاہ حبشہ دے مرن بعد اوہدے وارث ابرہہ نوں اپنا گورنمن لیندے نیں۔ انج یمن اُتے حبشہ دی عیسائی حکومت قائم ہوندی اے۔

یمن دے عیسائی نجران اندر اپنا کعبہ بناؤندے نیں۔ ابرہہ اعلان کردا اے کہ اوہ عرباں دا حج خانہ کعبہ ولوں نجرانی کعبہ ول موڑے گا۔ ایہہ اعلان سن کے اک قریشی گھرو نے غصے وچ آ کے نجران دے کعبہ اندر رفع حاجت جا کیتی تے کجھ جواناں نے نجران دے کعبہ نوں آگ لادتی۔ غصے وچ آ کے ابرہہ ۵۷۰ء وچ سٹھ ہزار فوجیاں تے تیراں ہزار ہاتھیاں نال مکہ معظمہ اُتے حملہ کردتا۔ رستے وچ یمن دے اک عرب سردار ذونفر نے اوہدا مقابلہ کیتا پر ہار کھا گیا۔ پھر شعم دے علاقے وچ اک ہور عرب سردار نفیل نے ابرہہ دا مقابلہ کیتا پر اوہ وی ہار گیا۔ طائف دے علاقے وچ قبیلہ ثقیف دے عرب سردار مسعود نے

آپ ای ہارمن لئی۔ مکہ معظمہ دارستہ دسن واسطے اپنا آدمی ابورغال یعنی فوج دے نال کر دتا۔ ابورغال مکہ توں تن میل دُور مر گیا۔ عرب مُدتاں ابورغال دی قبر اُتے پتھر مار دے رہے۔ ابرہہ نے قریشیاں دے تے تہامہ دے لوکاں دے سارے ڈگر ول لئی تے اپنا اپلی مکہ معظمہ گھلیا جس جا کے دسیا کہ ابرہہ لڑن نہیں آیا، خانہ کعبہ ڈھاؤن آیا اے۔ ایہہ پیغام اوس نے مکہ دے سید، عبدالمطلب نوں دتا جیہڑے حضور نبی اکرم دے دادا جان سن۔ اپلی نے ایہہ آکھیا کہ جے کوئی گل کرنی اے تے ابرہہ نوں مل سکدے او۔

عبدالمطلب ابرہہ دے اپلی نال تڑپئے۔ اوہ بے حد خوبصورت تے رعب دار سن۔ ایہناں نوں ویکھ کے ابرہہ بے حد متاثر ہوندا اے تے اپنے تحت توں اتر کے ایہناں نوں کول بٹھاؤندا اے پھر کچھدا اے تسیں کیہ چاہندے او۔ اوہ کہندے نیں میرے اُونٹھ واپس کر دیو۔ ابرہہ کہندا اے میں تہانوں ویکھ کے بے حد متاثر ہو یا ساں پر تساں اُونٹھاں دی واپسی دا مطالبہ کر کے اپنے آپ نوں میریاں اکھیاں وچ گھٹا دتا اے۔ تسیں اُونٹھاں دی واپسی دا مطالبہ کردے او، پر خانہ کعبہ بارے کجھ نہیں کہندے۔ عبدالمطلب جواب دیندے نیں۔

”میں صرف اُونٹھاں دا مالک آں ایس واسطے اُونٹھ ای منگ سکنا واں۔ خانہ کعبہ دا مالک رب اے اوہ آپ اوس دی حفاظت کرے گا۔“

ابرہہ نے آکھیا ”خانہ کعبہ دارب اوس نوں میتھوں نہ بچا سکے گا۔“

عبدالمطلب نے آکھیا: ”تسیں جانوں تے اوہ جانے۔“

عبدالمطلب اوتھوں اُٹھ آئے پر ابرہہ نے ایہناں دے اُونٹھ واپس کر دتے۔

ابرہہ نے اپنی فوج تے ہاتھیاں نال مکہ معظمہ اُتے حملہ کر دتا۔ مکہ معظمہ دے لوک اپنا بال بچے تے ڈگر وٹھالے کے پہاڑاں اُتے چلے گئے ہوئے سن۔ مزدلفہ تے منیٰ دے وچکار محصب دے لاگے مُحَسِب دے مقام اُتے آ کے ابرہہ دا اُونٹھ محمود بہہ گیا۔ اوس نے مکہ ول جان توں انکار کر دتا۔ اوس نوں بہت ماریا کٹیا گیا پر اوہ مکہ ول مونہہ نہیں سی کردا۔ محمود زخمی ہو گیا پر اُس مکہ ول مونہہ نہ کیتا۔ جد اوس دا رُخ شمال، جنوب تے مشرق ول کردے، اوہ اُٹھ کے نس پیندا پر جد مکہ ول رُخ کردے اوہ بہہ جاندا۔ اپنے چر وچ اباہیلاں اپنیاں کچجاں تے بچیاں وچ روڑے لے کے اُڈدیاں آئیاں تے ابرہہ دے

فوجیاں اُتے مینہ وانگر وساؤن لگ پئیاں۔ اباہیلاں دے ڈاراں دے ڈار لال سمندر (بحر احمر) ولوں اُڈدے آؤندے سن، روڑا جتھے وجد، سپاہیاں دا سریر گنا شروع ہو جاندا۔ لُھرک شروع ہو جاندی۔ کھل پھٹ جاندی تے گوشت ہڈیاں نالوں ڈُگن لگ پئیدا۔ ابن اسحاق تے عکرمہ دی روایت اے کہ ایہہ ماتا (چچک) دی بیماری سی جیہڑی سبھ توں پہلے ایسے سال عرب وچ آئی۔ گل کیہ ابرہہ تے اوہدا سارا لشکر ختم ہو گیا تے اللہ تعالیٰ نے اپنے گھر دی انج حفاظت فرمائی۔

حضور نبی اکرم ایسے سال پیدا ہوئے سن۔ ایس سال نوں عام الفیل یعنی ہاتھی دا سال آکھیا جاندا اے۔ اصحاب الفیل دا واقعہ ہجرت توں ۵۳ سال پہلے ہویا۔ عرب ہاتھی دے واقعہ نال دوجے واقعات تے عُمر ادا حساب کتاب کرن لگ پئے سن۔

سید عبدالمطلب مکے دے سردار سن۔ ایہناں اک دُعائیگی کہ جے اللہ مینوں دس پُتر دیوے تے اوہ جوان تے بالغ ہو جان، میں ایہناں وچوں اک نُوں راہ خدا وچ قربان کر دیاں گا۔ حضرت عبد اللہ، عبدالمطلب دے سبھ توں نکلے تے پیارے پُتر سن۔ اللہ نال ایس وعدے نوں پورا کرن دا ویلا آیا تے قرعہ ایسے نکلے تے پیارے پُتر حضرت عبد اللہ دے نال نکلیا۔ حضرت عبد اللہ نوں قربانی واسطے لے کے چلے تے بھیناں رونا لگ پئیاں۔ اخیر عبدالمطلب نے سو اُونٹھ دی قربانی دے کے حضرت عبد اللہ نوں اللہ کولوں لے لیا۔

حضور دے دادا جان عبدالمطلب دی والدہ داناں سلمہ سی تے اوہناں دا قبیلہ عدی سی۔ عبدالمطلب دے ناکے مدینہ منورہ وچ سن۔ حضور دے پڑدادا ہاشم اک واری تجارتی سفر اُتے شام جا رہے سن تے مدینہ منورہ ٹھہرے تے سلمہ نال شادی کیتی جس وچوں اک پُتر شیبہ تے اک دھی رقیہ ہوئے۔ اوس زمانے دے دستور تے رواج دے مطابق شیبہ تے رقیہ مدینہ منورہ وچ ماں کول ای رہے۔ ہاشم شام دے سفر دے دوران غزہ وچ فوت ہو گئے۔ ایہناں دی وفات دے بعد اوہدا بھرا ابوالمطلب اپنے گھر و بھتیجے شیبہ نوں لین مکے توں مدینے گیا۔ جد اوہ شیبہ نوں لے کے مکے آیا تے لوک سمجھے المطلب غلام نوں لے کے آیا اے۔ ایس کر کے شیبہ داناں عبدالمطلب پے گیا یعنی مُطلب دا غلام۔ اوس ویلے شیبہ یعنی عبدالمطلب دی عمر اُونٹھ سال سی۔

حضور دے والد گرامی قدر حضرت عبد اللہ دی والدہ ماجدہ داناں فاطمہ سی تے ایہناں دا تعلق قبیلہ بنو مخزوم نال سی۔ حضرت ابوطالب حضور دے سکے چاچا تے حضرت عبد اللہ دے سکے بھرا سن۔ حضرت عبد اللہ دے کئی مترے بھرا وی سن تے کئی متریاں ماواں۔ حضرت حمزہ دی والدہ ہالہ دا تعلق قبیلہ بنو زہرہ نال سی۔ حضرت عباس دی والدہ قبیلہ نمیر نال تعلق رکھدی سی۔ حارث دی والدہ قبیلہ عامر وچوں سی تے ابولہب دی ماں دا قبیلہ خزاعہ نال واسطہ سی۔

ابولہب حضور دا متریا چاچا سی۔ ابولہب دی ماں داناں لیلیٰ سی۔ ابولہب دا اصل نال عزیٰ دا بُت یعنی عبدالعزیٰ سی، کنیت ابو سہبہ سی۔ ابولہب دا مطلب اے شعلے دا پُتر۔ ایہہ نال ابولہب نوں اوہدے سہین کارن عبدالمطلب نے دتا ہو یا سی۔

عبدالمطلب نوں اپنے پیارے پُتر حضرت عبد اللہ دی شادی دی فکر ہوئی تے اوہ مدینہ منورہ قبیلہ قریش دی شاخ زہرہ دے وہیب کول گئے۔ وہیب دی بھتیجی حضرت بی بی آمنہ قبیلہ قریش وچ ممتاز حیثیت رکھدے سن۔ ایہناں دے والد داناں وہب بن عبد مناف سی۔ وہیب ایہناں دے چاچے سن تے اوہ اپنے چاچے کول رہندیاں سن۔ حضرت عبد اللہ دی شادی دا پیغام منظور ہویا تے حضرت بی بی آمنہ نال ایہناں دا ویاہ ہو گیا۔ ایس موقع اُتے عبدالمطلب نے دی وہیب دی دھی ہالہ نال ویاہ کیتا۔ حضرت حمزہ ہالہ دے پُتر سن۔ انج ہالہ حضور اکرم دی خالہ سن تے حضرت حمزہ ماسی دے پُتر بھرا۔

حضرت عبد اللہ دی عمر ویاہ ویلے ستاراں سال سی۔ اوہ دستور مطابق تن دن سوہرے گھر رہے تے پھر مدینہ منورہ توں اپنے گھر مکہ معظمہ آ گئے۔ پھر اوہ تجارت واسطے شام گئے۔ واپسی تے بیمار ہو گئے تے مدینہ منورہ سوہریاں دے گھر ٹھہر گئے۔ عبدالمطلب نوں بیماری دا پتا لگاتے ایہناں اپنے وڈے بیٹے حارث نوں مدینے پتا کرن واسطے بھیجیا، پتا چلیا حضرت عبد اللہ دا انتقال ہو گیا اے۔ ایس اطلاع اُتے سارا گھرانہ سخت غمگین ہویا۔ ایہناں نوں اک حویلی نما گھر بیت النابغہ وچ دفن کیتا گیا۔ حضرت عبد اللہ دے ترکہ وچ حضور نوں اُونٹھ بکریاں تے اک لونڈی اُم ایمن ملے۔ اُم ایمن دا اصل نال برکت سی۔ حضرت بی بی آمنہ مدینہ منورہ توں مکہ معظمہ آ کے حضرت ابوطالب دے گھر رہن

حضورِ دیِ غربی دا ذکر قرآن کریم وچ ایج آیا اے۔
 ”تے اللہ، نے تینوں غریب پایا تے پھر غنی کر دتا۔“

حضور نے اپنی والدہ دا دُڈھ پیتا پھر دو تن دن ابولہب دی لوئی ٹوبیہ نے دُڈھ پلایا۔ ٹوبیہ دا اک پتر مسروٹ سی اوہ وی حضور نال دُڈھ پیندا ہوندا سی۔ ٹوبیہ دا دُڈھ حضرت ابوسلمیٰ (اُم المؤمنین اُم سلمہ دے پہلے خاوند)، حضرت حمزہ تے حضرت عبداللہ جش (اُم المؤمنین حضرت زینب دے بھرا) نے وی پیتا سی۔ ایس واسطے مسروح، ابوسلمیٰ، حضرت حمزہ تے حضرت عبداللہ بن جش حضور اکرم دے دُڈھ شریک بھرا سن۔ ایس خدمت دے عوض حضور نے ہمیشہ ٹوبیہ نال چنگا سلوک کیتا۔ جد شادی ہو گئی تے حضرت خدیجہ وی ٹوبیہ دا بہت خیال رکھدے سن۔ اوہناں کوشش کیتی کہ ابولہب کولوں ٹوبیہ نوں خرید کے آزاد کر دتا جاوے پر اوہ نہ متیا۔ پھر اوس نے آپ ای ٹوبیہ نوں آزاد کر دتا۔ ہجرت دے بعد وی حضور ٹوبیہ نوں کپڑے تے خرچہ مدینے توں مکے بھیج دے سن۔ ے ہجری وچ ٹوبیہ دی وفات دی خبر ملی تے آپ نے اوہدے پتر مسروح دا حال پچھیا، پتا چلیا اوہ وی مر گیتا تے ایس دُنیا وچ نہیں رہیا۔

ٹوبیہ دے بعد حضرت حلیمہ سعدیہ نے آپ نوں دُڈھ پلایا۔ اوس زمانے وچ رواج سی کہ مکہ مکرمہ دے شریف تے وڈے لوک اپنے شیرخوار بچیاں نوں پیدائش توں اٹھ دن بعد آلے دوالے پنڈاں وچ بھیج دیندے سن تاں جے شہری بچے بدو بچیاں تے بزرگاں وچ رل مل کے رہن۔ بدوواں دیاں چنگیاں خوبیاں مثلاً زبان دانی حاصل کرن، پنڈاں دی رہائش سبب اوہناں دی صحت وی چنگی ہو جاندی سی۔ ایس رواج دے مطابق پنڈاں وچوں بدو عورتاں سال وچ دو وار مکہ آؤندیاں سن تے بچیاں نوں لے جاندیاں سن۔ اوہ قیمت اُتے ایہہ خدمت کردیاں سن۔ ایس واری وی عورتاں آئیاں تے امیر گھراں دے بچے لے کے تڑ پیاں۔ ایہہ عورتاں قبیلہ ہوازن دی شاخ بنی سعد دیاں سن۔ ایہناں ساریاں نے حضور نوں یتیم جان کے لے جان توں انکار کیتا۔ ایہناں وچ حلیمہ سعدیہ وی سن۔ ایہناں نوں کوئی بچہ نہ ملیا۔ اوہ اپنے خاوند، شیرخوار بچے، اُونٹنی تے کھوتی نال مکے آئی سی۔ حضور دی والدہ ماجدہ نے اوس نوں مقرر کرنا چاہیا پر حلیمہ توں خیال آیا کہ اوہ یتیم

لگ پئے۔ آپ حاملہ سن۔ زمانہ حمل دے دوران ایہناں ویکھیا کہ ایہناں دے اندرون نور نکلیا اے جس نال شام دے محل روشن ہو گئے نیں۔ اک واری سفنے وچ ایہناں نوں دسیا گیا کہ ایہناں دے پیٹ وچ اُمت دا سردار اے اوس دا ناں محمد رکھنا۔ اک روایت اے کہ آپ دا ناں احمد رکھن دی ہدایت کیتی گئی۔ حضرت بی بی آمنہ دا بیان اے کہ جد حضور پیدا ہوئے، اوہناں نوں محسوس ہويا ایہناں دے اندرون اک نور نکلیا اے جس نال لہندا، چڑھدا روشن ہو گیا اے۔ ولادت باسعادت ویلے دائی دی خدمت حضرت عبدالرحمن بن عوف دی والدہ شفا بنت عوف بن عبدالرحارث زہری نے سرانجام دتی۔ پیدائش توں ست دن بعد عقیقہ کیتا تے ناں محمد رکھیا۔ اس دن عبدالمطلب نے حضور نوں گود وچ لے کے خانہ کعبہ دا طواف وی کیتا۔ عقیقہ دی دعوت کھان واسطے جیہڑے قریشی آئے، ایہناں بچے دا ناں پچھیا۔ عبدالمطلب نے دسیا کہ حضور دا ناں محمد رکھیا گیا اے۔ پروہناں آکھیا تہاں اپنے گھرانے دے دوجے لوکاں توں دکھ ناں کیوں رکھیا اے۔ عبدالمطلب دسیا کہ اوہ چاہندے نیں کہ آسمان اُتے اللہ تے زمین اُتے اللہ دی مخلوق بچے دی تعریف کرے۔ حضور دے ممتاز ناں بیچ نیں: محمد، احمد، ماجی، حاشر تے عاقب۔ (۱) محمد: جس دی بہت تعریف کیتی جائے۔ (۲) احمد: تعریف کرن والا (۳) ماجی: کفر نوں مٹاؤن والا (۴) حاشر: قیامت دے دن اک تھاں اکٹھا کرن والا (۵) عاقب: اوہ نبی جس دے بعد کوئی نبی نہیں آئے گا۔

حضور دے ختنے بارے تن قول نیں۔ اک ایہہ کہ آپ ممتون (رسولے) پیدا ہوئے۔ دوجا ایہہ کہ پیدائش دے ستویں دن عبدالمطلب نے ختنہ کروایا۔ تیجے ایہہ کہ بی بی حلیمہ سعدیہ (کھڈاوی) دے گھر ختنہ ہويا۔ عام خیال ایہہ اے کہ ستویں دن حضور دا ختنہ ہويا۔ عقیقہ تے ختنہ دین ابراہیمی دی بقیہ رسماں وچوں دور رسماں سن جیہناں اُتے زمانہ جاہلیت دے عرب چلدے آرہے سن۔

حضور پیدائش توں پہلے یتیم ہو گئے سن۔ ترکہ وچ بقول ابن سعد بیچ اُٹھ، بکریاں دا اک چونا تے اک لوئی ملی سی جس دا ناں برکت سی تے جس دا نکاح حضور نے اپنے آزاد کردہ غلام حضرت زید بن حارثہ نال کرایا۔ اُسامہ بن زید برکت تے حضرت زید دے فرزند سن۔

بچے نون لے کے کیہ کرے گی؟ پر اوہ خالی ہتھ وی جانا نہیں سی چاہندی۔ بہر حال اوس نے حضورؐ نون لے لیا تے اپنے خاوند حارثؓ ابن عبدالعزیٰ نال ٹر پئی۔ اوہ اپنی ماڑی جیہی کھوتی اُتے بہہ کے آئی سی جیہڑی باقی کھوتیاں نالوں پکھے رہندی سی۔ ہُن اوہ کھوتی باقی کھوتیاں نالوں اگے ٹر رہی سی۔ پہلے حلیمہؓ نون دُڈھ گھٹ اُتر داسی تے اوہدے بچے ہکھے روندے رہندے سن۔ حضورؐ دی برکت نال خوب دُڈھ اُتر رہیا سی تے حضورؐ تون علاوہ آپ دا دُڈھ بھرا عبداللہؓ وی رنج کے پی رہیا سی۔ کھاگٹڑ اُونٹھنی وی ہُن بہت دُڈھ دین لگ پئی سی۔ اوہدا ہوانہ دُڈھ نال بھر گیا سی۔ واپس پنڈا پڑے تے کال کارن ہر پاسے اُجاڑی پر حلیمہؓ دیاں بکریاں باہروں رنج کے آوندیاں سن تے پہلے نالوں ودھ دُڈھ دیندیاں سن۔ حضورؐ دو سال حلیمہؓ سعدیہؓ کول رہے، جد دُڈھ پُھڈایا تے حضورؐ باقی بچیاں نالوں زیادہ تندرست تے توانا سن۔ آپ دا دماغ تے جسم چاق و چوبند سن۔ دو سال بعد حلیمہؓ سعدیہؓ حضورؐ نون لے کے مکہ آئی۔ حلیمہؓ سعدیہؓ دا بیان:-

”ساڈا جی چاہندا اوہ ساڈے کول کجھ سال ہور رہوے۔ میں بچے دی والدہ نون آکھیا بچہ ساڈے کول کجھ سال ہور رہن دیوتاں جے اوہ ہور گٹڑا ہو جاوے۔ مکہ دی آب و ہوا وچ اوہدی صحت اُتے بُرا اثر پوے گا۔ اخیر اوہ بچے نون میرے نال پھچن لئی من گئے۔“

جد حلیمہؓ سعدیہؓ حضورؐ نون لے کے مکہ مکرمہ آئی، اوس ویلے مکہ وچ وبا پئی ہوئی سی۔ ایس واسطے آپ دی والدہ نے فرمایا: بچہ واپس لے جاؤ۔ حضورؐ انج حلیمہؓ سعدیہؓ کول چھ سال رہے۔ رسول اللہؐ بعد وچ فرمایا کردے سن۔ ”میں تہاڈے ساریاں نالوں سوہنی عربی بولنا واں کیوں جے میں قبیلہ قریش دے خاندان وچوں آں تے میری زبان بنی سعد دی زبان اے۔“

حضرت حلیمہؓ سعدیہؓ نون حضورؐ نال بہت پیار سی۔ حضرت حلیمہؓ نے اسلام قبول کیتا۔ ایسے طرحاں حضورؐ دے رضاعی والد حارثؓ نے وی اسلام قبول کیتا۔ حلیمہؓ وچوں نبی پاکؐ دے چار رضاعی یعنی دُڈھ بھین بھرا سن۔ عبداللہؓ انیسہ، حذیفہ تے حذافہ۔ حذافہ دا لقب شیمہ سی۔ عبداللہؓ تے شیمہ مسلمان ہو گئے، باقی دو دا پتا نہیں کہ مسلمان ہوئے یا نہیں ہوئے۔

نخے حضورؐ جد دو سال بعد دوبارہ حلیمہؓ سعدیہؓ کول آئے تے اوہ اپنے رضاعی بھرا نال

بکریاں چارن جاندے سن۔ اک دن اپنے رضاعی بھرا نال گھراں دے پکھے بکریاں چارن گئے تے بقول مائی حلیمہؓ آپ دا بھرا دوڑا دوڑا آیا تے کہن لگا: ”میرے قریشی بھرا دا پیٹ دو سفید پوش آدمیاں نے پاڑیا اے۔“ میں تے میرا گھر والا دوڑ کے گئے تے دیکھیا آپ کھلوتے نہیں تے رنگ فق اے۔ اسیں آپ نون گھر لے آئے تے پھر ڈردیاں ہویاں پئی آپ نون کوئی حرج مرج نہ ہو جائے مکے آپ دی والدہ کول لے گئے تے ساری گل سنائی۔ حضرت بی بی آمنہؓ نے پچھیا: ”کیہ ایس بچے دے معاملے وچ شیطان دا خوف اے؟“ میں آکھیا: ”ہاں۔“ حضورؐ دی والدہ نے فرمایا: ”خدا دی قسم، شیطان کجھ نہیں کر سکدا۔ میرے ایس بچے دی بہت وڈی شان اے۔“ پھر بی بی آمنہؓ نے حضورؐ دی پیدائش تون پہلے دے حالات تے پیدائش بارے گلاں سنائیاں۔ دوجی روایت موجب نخے حضورؐ نے خود فرمایا کہ دو آدمی سفید کپڑیاں وچ آئے۔ ایہناں مینوں لٹا پایا میرا پیٹ چاک کیتا تے پھر پتا نہیں میرے اندرون کیہ لہندے رہے۔“

ابن اسحاق دی روایت مطابق حضورؐ نے فرمایا: ”دو سفید پوش آدمیاں نے میرا پیٹ کھولیا، میرا دل کڈھیا، اوس نون چیریا، ایہدے وچوں کالا تَبکا کڈھ کے سٹیا، میرا دل تے پیٹ چنگی طرحاں برف نال دھوتا۔“ ایس واقعہ نون شق صدر دا واقعہ آکھیا جاندا اے تے ایہہ اسرار الہی وچوں اے۔

نبی اکرمؐ فرماؤندے ہوندے سن کہ ہر پیغمبر بھیڈاں بکریاں دا چونا چاردا رہیا اے۔ جد صحابہ کرامؓ نے پچھیا: ”یا رسول اللہ! تسیں وی؟“ تے حضورؐ نے فرمایا: ”ہاں، میں وی۔“ اک دوجی روایت مطابق حضورؐ نے فرمایا: ”میں کجھ رقم دے بدلے مکہ دے لوکاں دیاں بکریاں چاردا ہوندا ساں۔“ اک ہور روایت مطابق اک واری رسول اللہؐ دے نال کجھ صحابہ کرامؓ جنگل وچوں دی جا رہے سن تے پیلو دے درختاں کولوں دی لنگھے۔ حضورؐ نے فرمایا: ”پیلو دا جیہڑا پھل کالا ہووے، اوہ توڑو (اوہ پکا ہوندا اے تے سوادلا ہوندا اے) کیوں جے میں جد بکریاں چاردا ساں تدا یہو پھل توڑدا ساں۔“

حضورؐ حلیمہؓ دی بے حد عزت کردے سن۔ حضرت خدیجہؓ نال حضورؐ دی شادی دے بعد حلیمہؓ اک واری مکہ آئی تے اُس دسیا کہ کال پے گیا اے، ڈنگر مر گئے نیں۔ حضورؐ نے

اوس نوں چالھی بکریاں تے سامان نال لدیا ہویا اُوٹھ دتا۔ اک ہور روایت مطابق اک واری مائی حلیمہ حضورؐ گول آئی تے آپؐ ”میری ماں میری ماں“ کہندے اُٹھے تے اپنی چادر وچھا کے اوس نوں اوہدے اُتے بٹھایا۔

حضور اپنی دُڈھ بہن شیماء نال وی بہت پیار فرماؤندے سن۔ جنوری فروری ۶۳۶ء (شوال ۸ ہجری) وچ غزوہ حنین (یا اوطاس یا ہوازن) جو لوک حضورؐ دے قیدی ہوئے ایہناں دی تعداد ہزاراں وچ سی۔ ایہناں وچ شیماء وی سی۔ اوس نے مجاہداں نوں دسیا کہ اوہ ایہناں دے پیغمبرؐ دی بھین اے۔ مجاہد تصدیق واسطے اوس نوں حضورؐ گول لے کے آئے۔ شیماء نے اپنے موہڈے اُتے زخم دا اک نشان دسیا تے بولی حضورؐ نے بچپن وچ اک واری اتھے دندی وڈھی سی۔ حضورؐ دیاں اکھیاں وچ اتھرو آ گئے۔ شیماء دی بے حد عزت کیتی تے اوہدی خواہش دے مطابق کجھ اُوٹھ تے بکریاں دے کے بڑی عزت نال اوس نوں اوہدے دیس بھیج دتا۔ ایس غزوہ وچ قبیلہ ہوازن دے قیدی ہزاراں دی تعداد وچ سن۔ مائی حلیمہؓ تے شیماء قبیلہ ہوازن وچوں سن۔ ہوازن دے وفد نے آ کے حضورؐ نوں دسیا کہ قیدیاں وچ اوہناں دیاں ماسیاں وی نیں تے اوہ کھڑاویاں نیں جیہناں حضورؐ نوں موہڈیاں اُتے چک کے کھیڈایا اے۔ حضورؐ نے فرمایا: میں اپنا تے بنی عبدالمطلب دا حصہ اوہناں خاطر چھڈیا۔ انصاریاں آکھیا اسماں اپنا حصہ اللہ تے اللہ دے رسولؐ واسطے چھڈیا۔ انج چھ ہزار قیدی رہا ہو گئے تے ۵۰ کروڑ درہم دا مال واپس کر دتا۔ حضورؐ دے بعد حضرت ابو بکرؓ تے حضرت عمرؓ بی حلیمہؓ دے خاندان دا بے حد خیال کردے رہے تے ایہناں نال عزت احترام نال پیش آؤندے رہے۔

حلیمہ سعدیہؓ کولوں آؤن دے بعد جد حضورؐ چھ سال دے سن، آپؐ دی والدہ ماجدہ آپؐ نوں آپؐ دی پڑدادی (جناب عبدالمطلب دی والدہ) دے خاندان نوں ملاؤن واسطے مدینہ لے گئیاں۔ ایس خاندان دا ناں ”عدی بن نجار دا خاندان سی۔“ حضورؐ دے والد عبد اللہ دی قبر نابغہ دے گھر وچ سی۔ ایہہ گھر عربی وچ دارالنابعہ لکھیا جاندا اے تے ایہہ حویلی یا کٹڑی دی شکل وچ سی۔ حضورؐ اتھے اپنے ہم عمر کا کے کاکیاں نال کھیڈدے سن۔ بنی عدی بن نجار دا اتھے اک تلاء وی سی جس وچ حضورؐ تیراکی سکھدے سن۔ عدی بن

نجار دے خاندان دی گڑھی اُتے چڑیاں جنور آ کے بہندے سن تے حضورؐ دوجے کا کے کاکیاں نال رل کے اوہناں نوں اُڈاؤندے سن۔ اک کاکی دا ناں انیسہ سی جیہڑی حضورؐ نال کھیڈدی ہوندی سی۔ حضورؐ نے اپنے والد دی قبر دی دارالنابعہ وچ دیکھی۔ ایہہ ساریاں گلّاں آپؐ نوں اخیر تک یاد رہیاں تے آپؐ نے صحابہ کرامؓ نوں دسیاں۔

اک مہینہ مدینہ رہ کے آپؐ دی والدہ ماجدہ آپؐ نوں تے اُم ایمنؓ نوں لے کے مکے ول تھر پیاں۔ راہ وچ ابواناں دا پنڈ آیا۔ حضرت بی بی آمنہؓ اوتھے آ کے فوت ہو گئیاں تے اوتھے ای دفن ہوئیاں۔ اُم ایمنؓ حضورؐ نوں لے کے مملہ آ گئی۔

والدہ ماجدہ دی وفات دے بعد ننھے حضورؐ نوں آپؐ دے دادا جان جناب عبدالمطلب نے اپنی شفقت وچ لیا۔ حضورؐ نوں اوہ جگہ یادسی جتھے آپؐ دی والدہ دفن ہوئی سی۔ عمرہ حدیبیہ دے موقع اُتے جدوں حضورؐ ابواناں وچوں دی لنگھے تے اپنی والدہ دی قبر اُتے تشریف لے گئے۔ قبر درست کیتی تے بے اختیار رو پئے۔ حضورؐ نوں دیکھ کے مسلمان وی رون لگ پئے۔ مسلماناں عرض کیتا پئی آپؐ رون توں منع فرماؤندے او۔ حضورؐ نے فرمایا:

”مینوں ماں دا پیار یاد آ گیا تے میں بے اختیار رو پیا۔“

اتھے ایہہ دس دینا ضروری اے کہ حضورؐ وین تے سیاپے توں منع فرماؤندے سن۔ حضورؐ دے دادا جناب عبدالمطلب آپؐ نال بے حد پیار کردے سن۔ اپنی ساری اولاد نالوں آپؐ نوں چنگا سمجھدے۔ اوہ ہاشمی خاندان دے سربراہ سن نالے اوہ مکہ دے سردار وی سن۔ ایہناں دا بہت رعب تے دابہ سی۔ اوہناں دی اپنی اولاد ایہناں کولوں ڈردی جھکدی سی پر حضورؐ جس ویلے چاہندے، اپنے دادا جان کول چلے جاندے۔ اوہ آپؐ دا مونہہ متھا چمدے، لک تے ہتھ پھیردے۔ اپنے نال بٹھا کے کھانا کھواندے۔ حضورؐ دی عمر اوس ویلے اٹھ سال سی تے آپؐ چنگے صحت مند سن۔ کھانا تھلے فرش اُتے بہہ کے کھادا جاندا سی۔ جد فرش وچھدا تے حضورؐ آ کے اوہدے اُتے بہہ جاندے۔ آپؐ دے چاچے منع کردے تاں جناب عبدالمطلب کہندے ”میرے پُتر نوں چھڈ دیو۔ خدا دی قسم! ایس دی شان ای کجھ ہور اے۔ مینوں اُمید اے ایہہ اچیے مرتبے اُتے اڑے گا پئی کوئی عرب

اچھے تیک نہیں اڑیا۔“ آپ دے دادا جان آپ دا اٹھنا بیٹھنا چلنا پھرنا وکھ کے خوش ہوندے۔ اک واری کجھ قیافہ شناس آئے۔ ایہناں جناب عبدالمطلب نوں دسیا پئی حضور دے پیراں دا نشان حضرت ابراہیم علیہ السلام دے پیراں نال اینا ملدا اے پئی لگدا اے کہ ایس بچے دے پیراں دا نشان جا پیدا اے۔ ایس موقع اُتے جناب ابو طالب موجود سن۔ حضور دے دادا جان نے ایہناں نوں آکھیا: ”جیہڑی گل ایہہ لوک کہہ رہے نیں اوں نوں غور نال سن تے ایس دی (حضور دی) حفاظت کر۔“

جناب عبدالمطلب ۷۲ سال^۱ دی عمرے فوت ہو گئے۔ جد حضور دے دادا جان دا جنازہ چلیا تے حضور وی جنازے دے نال سن تے روندے جاندے سن۔ دادا جان نے مرن توں پہلے حضور دی پرورش تے کفالت دی ذمہ داری اپنے پتر تے سیدنا حضرت علی دے والد محترم جناب ابو طالب دے سپرد کیتی۔ اوہ حضور دے حقیقی چاچے سن۔ حضور نوں بعد وچ جدوں پچھیا گیا پئی کیہ تہانوں اپنے دادا جان دی وفات یاد اے تے حضور نے آکھیا: ”ہاں، میں اوس ویلے اٹھ سال دا ساں۔“ جناب عبدالمطلب ۵۷ء وچ فوت ہوئے۔ اوہ موجودہ بمبئی دے دار الحکومت صنعا گئے ہوئے سن۔ صنعا بمبئی دا دل سمجھیا جاندا سی تے سمجھیا جاندا اے۔ ملکہ سبا اتھے دی ای ملکہ سی۔ جناب عبدالمطلب صنعا ذوالیزن دے پتر سیف نوں ایرانیوں دی مدد نال طوباس دا تخت ملن اُتے قبیلہ قریش ولوں مبارکباد دین گئے سن۔ واپس آؤن دے تھوڑے دنوں بعد اللہ نوں پیارے ہو گئے۔ ایہناں دی وفات کارن ہاشمی خاندان دا سیاسی تے سماجی مرتبہ اک دم گھٹ گیا کیوں جے جناب عبدالمطلب دی تھاں حرب آ گیا جیہڑا ہاشمی خاندان دے مخالف اُمیہ خاندان دا وڈا کاسی۔ جناب عبدالمطلب دے سبھ توں نکلے پتر کول صرف حاجیاں نوں پانی پلاؤن دی ذمہ داری رہ گئی۔ جناب عبدالمطلب مملہ دے حقیقی فرماں روا سن۔ ایہناں ای زم زم دا کھوہ دوبارہ دریافت کیتا سی تے ایہہ اک بہت وڈا کم سی۔ اوس ویلے مملہ دی شہری حکومت چلاؤن واسطے دس شیعے یا مملکے سن۔ اوہ دس شیعے ایہہ سن:

(۱) حجابہ: کعبہ شریف دیاں کنجیاں دی حفاظت۔ خاندان عبدالدار، جد مملہ مکرمہ فتح ہو یا اوس ویلے نمائندہ سی: عمان بن طلحہ۔

(۲) سقاییہ: (سقہ گیری) زم زم دے مقدس چشمے تے ایہناں دی خبر گیری، حاجیاں نوں پانی پلاؤن دا اجارہ۔ فتح مملہ ویلے نمائندہ آپ دا چاچا عباسؓ۔

(۳) افادہ: اوس رقم دا انتظام جیہڑی خیرات دے طور تے قوم ولوں ملدی سی۔ ایس رقم نال غریب حاجیاں، مسافراں، غریباں تے مسکیناں نوں حکومت ولوں کھانا کھلایا جاندا سی۔ سقاییہ تے افادہ جناب عبدالمطلب کول سی۔ ایہناں دے فوت ہون بعد سقاییہ حضور دے چاچے حضرت عباسؓ نوں مل گیا تے افادہ حضور دے سکے چاچے جناب ابو طالب دے مرن بعد ایہہ ذمہ داری یا عزت افزائی نوفل بن عبد مناف دے خاندان وچ حارث بن عمر کول چلی گئی۔

(۴) وپیہ: دیوانی تے فوجداری مقدمات دا فیصلہ۔ تیم ابن مرہ خاندان، حضور دی نبوت ویلے ایہہ عہدہ حضرت ابوبکر صدیقؓ کول سی۔

(۵) سفارت: قبیلہ قریش تے دوجے عرب قبیلیاں یا غیر عرب لوکاں وچ جیہڑے جھگڑے ہوندے ایہناں دا فیصلہ۔ ایہہ منصب حضرت عمر فاروقؓ کول سی۔

(۶) لوا: خطرے ویلے قوم نوں اک جھنڈے تھلے جمع کرن دی ذمہ داری۔ ایہہ کمانڈر انچیف دا عہدہ سی تے بے حد اہم سی۔ علمبردار ساری قوم نوں جمع کر کے دشمن نال لڑاؤندا سی۔ ایہہ عہدہ خاندان بنو اُمیہ کول سی۔ ایہدے اُتے پہلے حرب تے پھر ابو سفیان بن حرب متعین سن۔ جناب عبدالمطلب دی وفات اُتے مملہ دا سیاسی اقتدار حرب کول آ گیا جو بنو اُمیہ دا نامور فرزند سی۔

(۷) ندوہ: پنچائیت دی صدارت۔ عبدالعزیٰ دے خاندان دا اک آدمی اسود فتح مملہ ویلے ایس مجلس مشاورت دا چیئرمین سی۔

(۸) خمیمہ: مشورے واسطے لوکاں نوں لڑائی واسطے فوجاں نوں اکٹھیاں کرن دا کم۔ مرہ بن مخزوم دے خاندان ولوں حضرت خالد بن ولید۔

(۹) خازنہ: سرکاری خزانے دا انتظام۔ حسن بن کعب دے خاندان ولوں حارث بن قیس۔

۱: بعض جگہ عمر ۱۰۸ سال لکھی گئی اے۔

(۱۰) ازلام: بُٹاں دی مرضی تے منشاء معلوم کرن واسطے جیہڑے تیر چلائے جانڈے سن۔ ایہناں دی سنبھال، ہاشمی خاندان ولوں حضور دے چاچے حضرت عباسؓ۔ جناب عبدالمطلب دے فوت ہون بعد خاندان ہاشم دا رتبہ بقول مولانا شبلی نعمانی دفعۃً گھٹ گیا تے پہلا دن سی جد دُنیا وی اقتدار دے لحاظ نال بنو اُمیہ دا خاندان بنو ہاشم (ہاشم دے خاندان) اُتے غالب آ گیا۔

جناب ابو طالب حضور نال بہت پیار کردے سن۔ اوہ حضور نوں اپنے نال سلاؤندے۔ باہر جانڈے تے نال لے جانڈے۔ اپنی اولاد دی اپنی پرواہ نہ کردے جتنی پرواہ اوہ حضور دی کردے۔ پرواہ غریب سن کیوں جے ایہناں دا ٹبر وڈا سی۔ حضور دی دس باراں سال دی عمر سی جد اوہناں مکہ دے لوکاں دیاں اُجرت اُتے بکریاں چاریاں۔ ایس توں علاوہ حضور نے جناب ابو طالب دیاں بکریاں وی چاریاں۔ سید امیر علی اپنی اک کتاب وِچ لکھدے نیں: ”چاچے (ابو طالب) دے غریب مسکین گھرانے وِچ رہندیاں آپ نوں سوچاں وِچ دُوبا ویکھنے آں۔ آپ دیاں اکھیاں وِچ سوچ اے۔ اوہ اکھیاں جیہڑیاں آؤندی بھلک نوں ویکھ رہیاں سن۔ ایس کدے کدے آپ نوں تھل دے قدرتی حُسن دا مطالعہ کردیاں ہویاں وی ویکھنے آں۔“ بہر حال ایہہ دن جناب ابو طالب تے حضور واسطے ات غریبی دے دن سن۔ ہاشم تے عبدالمطلب دا شاہانہ دور ختم ہو چکیا سی۔ پر حضور واسطے روحانی اعتبار نال ایہہ دور وی بے پناہ اہمیت رکھدا سی۔ کیوں! آؤ دیکھیے:

(۱) حضور دی عمر دس باراں سال اے۔ اوہ مکہ دیاں ڈھکیاں تے اچیاں تھاواں اُتے بکریاں چاردے نیں۔ ایہناں نال ہور وی پالی مُنڈے نیں۔ کئی واری انج وی ہوندا اے آپ نوں رات باہر گذارنی پیندی اے۔ اک دن حضور دے ذہن وِچ خیال آؤندا اے اوہ وی مکتے جا کے راگ رنگ دیاں محفلاں وِچ شامل ہون جیہناں وِچ آپ دے ہم عمر مُنڈے شامل ہوندے سن۔ چنانچہ اوہ اپنے ساتھی قریشی پالی نوں کہندے نیں کہ اوہ آپ دیاں بکریاں دا خیال رکھے۔ جد اوہ مکتے اُپر دے نیں تے پہلے ای گھر گاؤن و جاؤن دیاں آوازاں ایہناں دے کٹاں وِچ پیندیاں نیں۔ آپ ہچکھدے نیں ایہہ کیہ ہور ہیا اے۔ جواب ملدا اے ویاہ ہو رہیا اے۔ آپ

اوتھے بہہ جانڈے نیں۔ پھر اک دم ایہناں نوں نیندا آؤندی اے۔ جد اکھ کھلدی اے تے دُوجا دن اے تے سورج نکل آیا اے۔

(۲) آپ واپس اپنے ساتھی کول آؤندے نیں۔ اوہ ہچکھدا اے کیہ کیہ ویکھیا چاچیا۔ حضور ساری گل سناؤندے نیں۔ دُوجی رات حضور پھر اوہو گل کہندے نیں۔ پالی من جاندا اے۔ حضور مکتے آؤندے نیں۔ پھر اوہ تھال راگ رنگ دی محفل ججی ہوئی اے۔ حضور پھر اوہ تماشا ویکھن واسطے بہہ جانڈے نیں تے پھر ایہناں نوں نیندا آؤندی اے۔ اکھ کھلدی اے دُوجا دن اے تے سورج نکل آیا اے۔ حضور فرماؤندے نیں۔ ”ایہدے بعد میرے اندر ایس قسم دی گل دی کدے کوئی چاہت پیدا نہ ہوئی۔“

(۳) جناب ابو طالب قریش قبیلے دے لوکاں نال اک بُت بوانہ دی زیارت لئی جانڈے نیں تے سارے خاندان نوں نال لے جانڈے نیں۔ جد وی اچہا موقع آؤندا اے حضور جان توں انکار کر دے نیں تے ہر سال ایہو بھگڑا ہوندا اے۔ حضور اک واری جانڈے نیں۔ پورا خاندان سارا دن بُت دی زیارت کردا اے۔ شام نوں پرت آؤندے نیں پر حضور نہیں آؤندے۔ جد دیر نال آؤندے نیں تے گھبرائے ہوئے نیں، رنگ پیلا اے۔ پھپھیاں دوڑ کے ہچکھدیاں نیں کیہ ہویا؟ حضور دسدے نیں کہ ایہناں نوں کجھ ہونہ جائے ”جد کدے میں اوس بُت ول ودھدا ساں مینوں محسوس ہوندا سی کوئی گورے رنگ دا لٹا آؤمی کھلوتا اے تے کہندا اے۔“ اے محمد! دُور رہ۔ ایس نوں ہتھ نہ لا۔“

(۴) علم قیافہ دا اک سیانا مکتے آؤندا اے۔ اوس دے قبیلے دا ناں لہب اے۔ قریشی اپنے بچے اوس نوں دکھا کے ایہناں دی قسمت بارے ہچکھدے نیں۔ اک واری جناب ابو طالب حضور نوں اپنے دُوجے بالاں نال قیافہ شناس کول لے جانڈے نیں۔ قیافہ شناس جناب ابو طالب تے بالاں نوں ویکھدا اے تے پھر ہور پاسے لگ جاندا اے۔ ویہلا ہو کے اوہ ہچکھدا اے، اوہ بچہ کتھے اے جس نوں میں ہئے ہئے ویکھیا سی۔ اوس نوں میرے کول لیاؤ۔ جناب ابو طالب قیافہ شناس دی بے تابی تے

کالھی دیکھدے نہیں تاں آپؐ نوں لگا دیندے نیں۔ قیافہ شناس کہہ رہیا اے”
 بچے نوں میرے کول لیاؤ۔ خدا دی قسم اوہ بہت وڈا آدمی بن والا اے۔“
 (۵) اک دن حضورؐ قریشی منڈیاں نال کھیڈ رہے نیں۔ مُنڈے پتھر چک چک کے
 لیاؤندے نیں۔ مُنڈیاں نے اپنے تہمت (تہبند) کھول کے گل نال نھنھے ہوئے
 نیں تے انج ننگے نیں۔ حضورؐ انج کرن لگدے نیں تے زور نال آپؐ نوں ہورا
 (گھونسا) جدا اے تے اک آواز کہندی اے۔ ”اپنا تہبند بھو۔“ حضورؐ فوراً تہبند
 بھ لیدے نیں۔

(۶) مکے دے مُشرک بُناں اگے چڑھاوے چڑھاؤندے نیں۔ بُناں واسطے جانور قربان
 کردے نیں۔ ایہناں دا گوشت پکاؤندے تے کھاندے نیں۔ اک واری حضورؐ
 اگے چڑھاوے دا گوشت پکا کے تے چڑھاوے دا کھانا رکھیا جاندا اے۔ حضورؐ
 دوویں چیزاں کھان توں انکار فرما دیندے نیں۔

(۷) کعبے دی کندھ ٹھیک ہو رہی اے۔ بچے اپنے تہبند اتار کے موہڈیاں اُتے رکھ
 کے پتھر لد کے لیاؤندے نیں۔ آپؐ نوں دی آپؐ دے چاچا پتھر ڈھون واسطے
 کہندے نیں۔ حضورؐ دوجے منڈیاں وانگ انج کرنا چاہندے نیں تے غیرت نال
 بے ہوش ہو جاندے نیں۔

ثابت ایہہ ہویا کہ فخر البشرؐ دا بچپن بے حد پاکیزہ سی تے آپؐ نوں بچپن توں ای
 بُت پرستی تے شرک نال بے پناہ نفرت سی۔ خود اللہ تعالیٰ آپؐ دی حفاظت تے پاسبانی
 فرماؤندا سی۔ حضورؐ نے بچپن وچ کدے کسے نوں گالی نہ دتی، نہ تلخ کلامی کیتی۔ حضورؐ نے
 کدے بچیاں نال فضول کھیڈ وچ حصہ نہ لیا۔ نہ شوخی کیتی نہ غیر محتاط گفتگو۔ آپؐ بُرائیاں
 توں ہمیشہ دُور رہے۔

اک سفر کئی سفر

۲۵ ستمبر ۱۹۸۰ء نوں انگریزی اخبار ”پاکستان ٹائمز“ لاہور وچ محمد مسعود دا اک خط
 چھپن نال اک بحث شروع ہوئی جس دا مقصد ایہہ گل مکاؤنی سی کہ حضورؐ نبی اکرمؐ نے

شادی توں پہلے کئے سفر کیتے؟ محمد مسعود دا خیال سی کہ حضورؐ نے چار سفر کیتے (۱) بارہ سال
 دی عمر وچ اپنے چاچے جناب ابو طالب نال۔ (۲) ۱۷ سال دی عمر وچ اپنے اک
 دوجے چاچے حضرت زبیرؓ نال (۳) ۲۰ سال دی عمر وچ حضرت ابوبکر صدیقؓ نال۔
 (۴) ۲۵ سال دی عمر وچ حضرت بی بی خدیجہؓ دے غلام میسرہ دی رفاقت نال۔ ایہناں
 وچوں مبینہ طور تے تن سفر شام دے سن تے اک یمن دا۔ پہلا، تیجا تے چوتھا سفر شام دا
 سی تے دوجا یمن دا۔ (حاکم لکھدا اے حضورؐ نے یمن دے دو سفر کیتے۔ آپؐ حضرت
 خدیجہؓ دا سامان تجارت لے کے یمن دی منڈی جرش گئے سن)

اسلامی ادارہ تحقیق اسلام آباد دے لائبریرین احمد خان دا خیال اے کہ حضورؐ نے زبیرؓ
 تے حضرت ابوبکر صدیقؓ نال سفر نہیں کیتے۔ ایہو گل مشہور سیرت نگار تے محقق ڈاکٹر محمد حمید
 اللہ لکھدے نیں۔ موصوف دا خیال اے کہ حضورؐ اکرم شام تے یمن دے سفر اُتے گئے سن۔
 حضورؐ دمشق نہیں گئے۔ اوہ یروشلم (بیت المقدس) تے دمشق دے درمیان شام دی مشہور
 منڈی بصر اٹھہر گئے سن۔ ڈاکٹر موصوف دا ایہہ وی خیال اے کہ حضورؐ حبشہ (ایسے سینیا) وی
 گئے ہون گے۔ اوہ ایہہ وی لکھدے نیں کہ امام احمد بن حنبل نے ”مسند“ وچ لکھیا کہ حضورؐ
 زہ دے چشمے تیک گئے سن نالے آپؐ عبدالقیس دے علاقے وچ وی گئے سن۔

حضورؐ نے شادی توں پہلے یا بعد کئے سفر کیتے، ایہہ اک تحقیق طلب موضوع اے
 تے ایس اُتے تحقیق ہونی چاہیدی اے۔ حضورؐ نے اپنی پاک حیاتی دے دوران کئی سفر
 فرمائے سن جیہناں دا مقصد تجارت، تبلیغ تے کافراں تے مشرکاں نال لڑائی سی۔ حضورؐ دا
 پہلا سفر بی بی حلیمہؓ سعدیہ نال سی تے دوجا سفر اپنی والدہ ماجدہ نال مدینے داسی۔ تیجا سفر
 اپنے چاچے جناب ابو طالب نال سی۔ پہلے سفر وچ حضورؐ شیر خوار سن دوجے سفر وچ حضورؐ
 دی عمر چھ سال سی تے تیجے سفر ویلے آپؐ بارہاں سال دے سن۔ ستاراں سال دی عمر وچ
 جیہڑا سفر چاچے حضرت زبیرؓ نال کیتا اوہدی سند نہیں ملدی۔ ایسے طرحاں جیہڑا سفر حضورؐ
 نے ابوبکر صدیقؓ نال ویہہ سال دی عمر وچ کیتا، اوہدی سند وی دستیاب نہیں۔ چھیواں سفر
 حضورؐ نے اُم المؤمنین بی بی خدیجہؓ دے سامان تے غلام میسرہ نال کیتا۔ اوس ویلے حضورؐ
 دی عمر ۲۵ سال سی۔ ستواں سفر بحرین دا اے۔ بحرین نوں الاحساء وی آکھیا جاندا اے۔

ایہہ اک ساحلی ملک اے۔ ایہدے اُتلے پاسے عراق تے تھلویں پاسے عمان اے۔ ایہدے لہندے پاسے یمامہ تے چڑھدے پاسے خلیج فارس اے۔ حضور دے ویلے بحرین عرب دے سارے مشرقی ساحل دا ناں سی صرف موجودہ بحرین دا ناں نہیں سی۔ بحرین موتیاں واسطے مشہور اے۔ بحرین نوں عبدالقیس دا دیس وی آکھیا جاندا اے کیوں جے ایہہ قبیلہ اتھے آکے آباد ہو یا سی۔

۶ ہجری وچ ایس دیس دا اک وفد عبدالقیس ولوں حضور دی خدمت وچ حاضر ہو یا سی۔ حضور نے ایہناں نوں فرمایا کہ اوہ فلاں قسم دے بھانڈیاں وچ کھانا نہ کھایا کرن۔ حضور نوں پچھیا گیا کہ حضور ایہناں بھانڈیاں نوں جان دے نیں؟ آپ نے فرمایا: ”خدا دی قسم! میں ایس علاقے وچ گیا ساں تے او تھے پھریاڑیاں ساں۔“ اک خیال اے حضور نے حبشہ دا سفر وی کیتا سی پر ایس سفر دی کوئی سند نہیں ملی۔ ایس خیال دی بنیاد ایہہ اے کہ حضور حبشہ دے بارے بہت معلومات رکھدے سن۔ حبشہ نال عرباں دے تجارتی تعلقات وی سن۔ سبھ توں پہلے مسلماناں نے حضرت جعفر طیار دی قیادت وچ حبشہ ہجرت کیتی سی۔ حبشہ دے حکمران نجاشی نوں حضور نے خط وی لکھیا سی تے اوہدی وفات اُتے حضور نے دعائے خیر منگی سی۔ حضور الحجری وی گئے سن۔

حضور نے بارہاں سال دی عمر وچ جیہڑا سفر کیتا اوہ بہت مشہور اے تے مشہوری دی وجہ ایہہ اے کہ ایس سفر دے دوران حضور دی ملاقات عیسائی راہب بھیرا نال ہوئی سی۔ ہو یا انج پئی جناب ابو طالب اک تجارتی قافلے نال شام جان لگے تے حضور نے ایہناں نوں چھٹی پا کے لاڈ نال آکھیا میں وی تہاڈے نال جاواں گا۔ جناب ابو طالب آپ نوں نال لے کے شام دے ملک دی اک تجارتی منڈی بُصرا آئے۔ اتھے گرجا دی سی تے دارالمساکین وی۔ ایہہ منڈی غسانی عرباں دے ماتحت سی تے اوہ سارے عیسائی سن۔ وڈا راہب رکھن دی اجازت غسانی سردار حارث نے بازنطینی ملکہ تھیوڈورا کولوں ۵۴۳ عیسوی وچ حاصل کیتی سی۔ اتھے پنج سڑکاں آکے ملدیاں سن۔ اتھے اک کوٹھری وچ عیسائی راہب بھیرا رھندا سی جیہڑا اپنی کوٹھری وچوں باہر نہیں سی آؤندا پر ایس واری باہر نکلیا تے اوس نے قافلے دے سارے لوکاں دی کھانے دی دعوت کیتی۔ ایس دعوت وچ سارے

لوک آئے پر حضور نوں سامان کول اڈے اُتے چھڈ آئے۔ بھیرا نے پچھیا سارے آگئے نیں؟ اوہنوں دسیا گیا کہ چھوٹی عمر دا کا کا نہیں آیا۔ اوس نوں راکھی واسطے ڈیرے اُتے چھڈ آئے آں۔ اوس آکھیا کا کے نوں وی بلاؤ۔ جد حضور نوں بلا کے لیانداتے بھیرا آپ نوں بہت نیچھ نال ویکھدا رہیا۔ اوس نے حضور دا مونہہ مہاندرا دی بے حد غور نال ویکھیا۔ کھانے دے بعد اوہ حضور گول پھر آیا تے بولیا۔ ”میں تینوں لات تے عزی دی قسم دے کے آکھنا پئی میں جیہڑا سوال کراں گا اوس دا جواب دینا۔“ حضور نے فرمایا: ”میںوں لات تے عزی دی قسم نہ دیو۔“ بھیرا کہن لگا۔ ”میںوں اللہ واسطے میرے سوالاں دے جواب دیو۔“ حضور بولے: ”جو چاہو پچھو۔“ ایہدے بعد بھیرا حضور گولوں حضور دے حالات دریافت کردا رہیا۔ ایہدے بعد حضور دے آلے دوالے پھر کے حضور دے سریر دا جائزہ لیندا رہیا۔ ایہدے بعد بھیرا نے جناب ابو طالب نوں پچھیا۔ ”ایہہ بچہ تہاڈا کیہ لگدا اے؟“ ”ایہہ میرا پتر اے۔“ جناب ابو طالب نے دسیا: ”ایہہ تہاڈا پتر، نہیں ہو سکدا۔ میرے حساب موجب ایس بچے دا والد جیوندا نہیں ہو سکدا۔“ جناب ابو طالب نے دسیا: ”ایہہ بچہ میرا بھتیجا اے۔“ ”ایس بچے دے والد نوں کیہ ہو یا؟“ ”ایس بچے دا والد ایس دی پیدائش توں پہلے فوت ہو گیا سی۔“ بھیرا نے آکھیا۔ ”تسیں سچ کہندے او۔“ ایہدے بعد بھیرا نے جناب ابو طالب نوں تاکید آکھیا۔ ”ایس بچے نوں واپس لے جاؤ تے یہودیوں کولوں بچاؤ۔ خدا دی قسم جے اوہناں نے اوہ گلّاں پچھان لئیاں جو میں پچھانیاں نیں تے اوہ ضرور ایس بچے نال کوئی شرارت کرن گے کیوں جے تہاڈا ایہہ بھتیجا بڑی وڈی شخصیت دا مالک اے۔“

جناب ابو طالب نے چھیتی چھیتی اپنا تجارتی کم مکایا تے حضور نوں لے کے واپس مکے پرت آئے۔

ایس واقعے دے تیراں سال بعد جد حضور دی عمر ۲۵ سال سی تے اوہ اُم المومنین حضرت بی بی خدیجہ دا تجارتی مال لے کے ایہناں دے غلام میسرہ نال اک واری بُصرا دی تجارتی منڈی آئے تے اوہناں دی ملاقات اک ہور عیسائی راہب نسطورا نال ہوئی۔ حضور اک درخت تھلے بیٹھے سن۔ نسطورا نے میسرہ کولوں پچھیا۔ ”درخت تھلے بیٹھن والے کون

صاحب نہیں؟“ میسرہ نے دسیا۔ ”قریش، اہل حرم وچوں اک شخص۔“ نسطورا بولیا۔ ”ایس درخت تھلے حضرت عیسیٰ علیہ السلام دے بعد ہُن تیک سوائے نبی دے کوئی نہیں ٹھہریا۔“ ایہدے بعد نسطورا حضورؐ گول آیا۔ آپؐ داسرتے پیر پُچھے تے بولیا ”میں گواہی دینا واں کہ تیں اللہ دے رسول او تے تہاڈی بشارت حضرت عیسیٰ نے دتی اے۔“

بجیرا تے نسطورا دیاں روایتاں نوں مولانا شبلی نعمانیؒ تے مولانا مودودیؒ تسلیم نہیں کردے۔

شادی توں پہلے..... شادی توں بعد

حضورؐ ہُن گھروسن۔ ابن ہشام دا خیال اے حضورؐ دی عمر جد چودہ پندرہ سال سی تد چوتھی حرب فجار ہوئی۔ ابن اسحاق، ابن سعد، بلاذری تے طبری لکھدے نیں چوتھی حرب فجار ۲۰ عام الفیل وچ ہوئی جیہدا مطلب ایہہ اے کہ حضورؐ دی عمر اوس ویلے ویہہ سال سی کیوں جے حضورؐ اک عام الفیل وچ پیدا ہوئے سن۔ بہر حال ایہہ طے اے کہ جد حرب فجار ہوئی، اوس ویلے حضورؐ جنگ وچ حصہ لین دے لائق سن یعنی نکلے تے بالغ سن۔ ایتھے دو گلاں دی وضاحت ضروری اے، ’حرب‘ عربی وچ لڑائی نوں آکھدے نیں تے فجار لفظ ’فجور‘ وچوں نکلیا اے جس دا مطلب غلط تے غیر اخلاقی کم اے۔ گویا ’حرب فجار‘ غلط یا غیر اخلاقی لڑائی نوں آکھیا گیا اے۔ ایہہ چوتھی غلط لڑائی سی یعنی ایس توں پہلے تن غلط لڑائیاں ہو چکیاں سن۔ ایہناں نوں غلط یا فسق و فجور دیاں لڑائیاں ایس واسطے آکھیا جاندا سی کیوں جے ایہہ اوہناں تن چار مہینیاں اندر ہوندیاں سن جیہناں وچ لڑنا حرام سی۔ جس چوتھی لڑائی وچ حضورؐ شامل ہوئے، اوہدے دو دھڑے سن۔ اک دھڑے وچ قریش دے قبیلے سن تے دوجے دھڑے وچ قیس دے قبیلے۔ قریش دی شاخ بنی کنانہ سی تے قیس دیاں شاخاں ثقیف تے ہوازن دے قبیلے سن۔ ہویا انج کہ مشہور تجارتی مرکز عکاظ جان واسطے اک شخص نعمان بن منذر نے اپنے تجارتی قافلے واسطے قبیلہ ہوازن دے سردار عروہ الرجاء کولوں اپنی تے قافلے دی حفاظت دا وعدہ تے اجازت نامہ لیا۔ بنی کنانہ دے سردار براص بن قیس نے عروہ کولوں پچھیا پئی توں نعمان دے تجارتی قافلے نوں عکاظ جان دی

اجازت تے دے دتی اے پر کیہ ایہہ اجازت میرے قبیلے کنانہ ولوں دی اے یعنی کیہ توں نعمان دے قافلے نوں بنی کنانہ کولوں وی لٹ مارتوں بچا لوں گا؟ عروہ نے کہیا ”ہاں نالے ساری دُنیا کولوں وی بچاواں گا۔“ براص نوں غصہ آ گیا تے اوس نے عروہ نوں نجد دے علاقے وچ تمین دے مقام اُتے قتل کر دتا۔ عروہ دا بدلہ لین واسطے قبیلہ ہوازن نے قریش اُتے حملہ کر دتا۔ قریش عکاظ دے بازار وچ سن۔ ایہناں نوں براص ہتھوں عروہ دے قتل دا پتا چلیا تے اوہ حرم (مکہ) دل چل پئے پر ابے اوہ حرم دی حدود وچ نہیں سی آئے کہ ہوازن دے قبیلے دے مسلح جوان ایہناں تیک اپڑ گئے۔ لڑائی سارا دن ہوندى رہی۔ جد رات پئی قریش حرم دے حدود اندر آ گئے تے ہوازن قبیلے دے لوک رُک گئے۔ پھر کجھ دن لڑائی ہوندى رہی۔ پہلے ہوازن تے ثقیف قبیلیاں دی فتح ہوئی پھر قریش جت گئے۔ اخیر صلح ہو گئی۔ قریش ولوں ایس لڑائی دا کمانڈر انچیف حرب بن اُمیہ سی جیہڑا ابو سفیان دا والد تے امیر معاویہ دا دادا سی۔ حضور اکرمؐ نے کسے اُتے وار نہ کیتا نہ تھ چکیا۔ آپؐ صرف اوہ تیر چُک کے اپنے چاچیاں نوں پھڑا دیندے سن جیہڑے دشمن ولوں آؤندے سن تے زمین اُتے ڈگدے سن۔ حضورؐ نے ایس لڑائی وچ ایس کر کے عملی حصہ نہ لیا کیوں جے اک تے ایہہ لڑائی اوہناں مہینیاں وچ ہوئی جد لڑنا ناجائز تے غلط سی، دوجے ایہہ لڑائی مسلماناں تے کافراں وچ نہیں سی۔ دوویں دھڑے کافرن۔ مسلمان صرف اللہ داناں اُچا کرن واسطے لڑدا اے۔

ایس قسم دیاں لڑائیاں کارن کئی گھر تباہ ہو گئے سن۔ ظلم تے زیادتی ودھ گئی سی۔ بچے یتیم ہو گئے سن تے سہاگناں بیوہ ہو گئیاں سن۔ قتل، بدلہ، لٹ مار، دھونس، دھاندلی تے نا انصافی ودھ گئے سن۔ ایس نوں ویکھ کے کجھ سیانے لوکاں سوچیا کہ ایہہ سلسلہ ختم ہونا چاہیدا اے۔ آخر جنگ فجار توں پرت کے حضورؐ دے چاچے زبیرؓ نے تجویز پیش کیتی کہ مکے وچوں ظلم و زیادتی نوں ختم کرن واسطے سمجھوتہ کیتا جائے۔ ایس گل واسطے خاندان ہاشم، خاندان زہرہ تے تیم دے نمائندے مکے دے اک رئیس عبداللہ بن جدعان دے گھر اکٹھے ہوئے تے معاہدہ کیتا کہ ایہناں وچوں کوئی وی ظلم دی حمایت نہیں کرے گا۔ ظالم نوں مکے وچ نہیں رہن دتا جائے گا تے مظلوم دی ہر طرحاں مدد کیتی جائے گی۔ ابن سعد

ایہہ معاہدہ معاشرتی تے اقتصادی انصاف پاروں بے حد اہمیت رکھدا سی۔

حضورؐ نے اپنی عمر دے پنچی ویں سال وچ پیر پایا اے۔ آپؐ دا قد نہ لٹا اے تے نہ ٹھگنا اے۔ قد درمیانے درجے توں ذرا نکلیا ہویا اے۔ چہرہ مبارک نہ لمبوتر اے تے نہ بالکل گول اے۔ رنگ نہ گندمی اے نہ سرخ نہ بالکل سفید۔ سُرخنی مائل گورا تے روشن اے۔ چھاتی چوڑی اے تے موہڈیاں وچکار کافی فاصلہ اے۔ سریر گتھیا ہویا اے پر موٹا نہیں۔ ہانہواں بھریاں نہیں تے پتیاں جسم دے حساب نال متناسب نہیں۔ ہانہواں تے پتیاں اُتے بریک بریک وال نہیں۔ باقی جسم اُتے وال نہیں۔ والاں دی اک لکیر چھاتی توں لے کے دُھنی تیک جاندی اے۔ سرتے داڑھی دے وال بھریں نہیں۔ سردے وال نہ حبشیاں وانگر گڈل ماریں نہ بالکل سدھے نہیں، ذرا ذرا کنڈلاں والے نہیں۔ سردے وال کدے کتاں تیک آؤندے نہیں تے کدے کتاں توں تھلے پٹے بن جاندے نہیں۔ اکھیاں موٹیاں موٹیاں تے خوبصورت نہیں جیہناں وچ ہلکے ہلکے سُرخ ڈورے نہیں۔ جھمبیاں (پاکاں) بھریاں تے لٹیاں نہیں۔ بھروٹے (بھنواں) اک دُوبے توں الگ نہیں۔ بھروٹیاں دے درمیان خون دی بھری ناڑ (رگ) اے۔ جدوں حضورؐ غصے وچ آؤندے نہیں اوہ کالی ہو جاندی اے تے دھڑکن لگ پیندی اے۔ مونہہ وڈا اے جس نوں عرب خوبصورتی دی علامت سمجھدے نہیں۔ چھوٹے مونہہ نوں خوبصورت نہیں سمجھیا جاندا۔ اڈیاں چھوٹیاں چھوٹیاں نہیں۔ ہتھیاں پیراں دیاں اُنگلیاں لٹیاں تے موٹیاں نہیں۔ ہتھیاں پیراں دیاں تلیاں بھریاں۔ تڑدے تے ارنج لگدا اے جیویں اُتے چڑھدے نہیں یا نیویں جگہ اُتر رہے نہیں۔ تھلے نہیں تے سارا جسم موڑ کے تھکدے نہیں۔ کسے ول تھکدے نہیں تے اوہ مرعوب ہو جاندا اے۔ چہرہ مبارک اُتے ہر ویلے مسکراہٹ رہندی اے۔ جد ہسدے نہیں تے ٹھٹھا مار کے نہیں ہسدے۔ آپؐ دی پشت مبارک اُتے دوواں موہڈیاں دے وچکار اک وڈے لہسن جتا اُبھار اے۔ ایہہ اُبھار کبوتر دے آندے برابر اے۔ ایہہ اُبھرے ہوئے نرم والاں دا گچھا اے۔ ایہہ مہر نبوت اے (حضورؐ نے ایس مہر نبوت دا کتے ذکر نہیں فرمایا۔ بصرادے عیسائی راہب بھیرانے ایس نوں دیکھ کے آکھیا سی حضورؐ نبی

لکھدا اے کہ ایہہ معاہدہ جس داناں حلف الفحول سی، ذی القعدہ ۲۰ عام الفیل وچ ہویا۔ حلف الفحول دی فوری وجہ اک واقعہ سی جیہڑا مکے وچ ہویا تے جس نے مکے دے باضمیر لوکاں نوں ہلا کے رکھ دتا۔ ہویا ایہہ کہ یمن دے اک قبیلے زبیدا اک سوداگر تجارتی مال لے کے مکہ آیا۔ اوہ مال مکے دے اک سردار عاص بن وائل (قبیلہ بنی سہم) نے خریدیا پر قیمت نہ دتی۔ اوہ سوداگر مکے دے پنج قبیلیاں دے سرداراں کول گیا تے فریاد کیتی۔ ایہہ قبیلے بن بنی عبدالدار، بنی مخزوم، بنی نجج، بنی سہم تے بنی عدی۔ پر کسے وی قبائلی سردار نے عاص دے مقابلے وچ اوہدی مدد نہ کیتی۔ آخر اوہ مایوس ہو کے پُرانی رسم مطابق قبتیس پہاڑ دی چوٹی اُتے چڑھ گیا تے آل فہر (محمد بن عبداللہ بن عبدالمطلب بن ہاشم بن عبدمناف بن فُصی بن کلاب بن مرہ بن کعب بن لؤی بن غالب بن فہر لقب قریش) نوں بلند آواز نال اپنے نال ہوئی زیادتی توں آگاہ کیتا۔ حضورؐ دے چاچے زبیر بن عبدالمطلب نے معاملہ اپنے ہتھ وچ لیا تے حضرت عائشہؓ دے چاچے دے پُت بھرا عبداللہ بن جدعان دے گھر اکٹھ کیتا تے ارنج حلف الفحول دے ذریعے مکے نوں ظلم و زیادتی توں پاک کرن دا معاہدہ وجود وچ آیا۔ زبیر نے پنجائیت نال لئی تے عاص کول گئے تے اوس کولوں زبیدی سوداگر دا سارا سامان واپس دوایا۔

حضورؐ وی ایس معاہدے وچ شامل سن۔ حضورؐ نے بعد وچ فرمایا: ”میں عبداللہ بن جدعان دے گھر معاہدے وچ شامل ہویا ساں۔ جے مینوں معاہدے بدلے سرخ اُونٹھ وی ملدے تے میں قبول نہ کردا۔ تے آج اسلام دے دور وچ مینوں ایس معاہدے ول دعوت دتی جاوے تے میں قبول کراں گا۔“

’فضول‘ لفظ ’فضل‘ دی جمع اے تے فضل دا مطلب مال غنیمت دا بقیہ حصہ اے یعنی محنت نال حاصل کیتی ہوئی کمائی۔ حلف الفحول دا مطلب ہویا کہ کسے نوں کسے دی کمائی زور نال قبضہ وچ لین دی اجازت نہ دتی جائے گی۔ حضورؐ نے ایس معاہدے دی تشریح ارنج فرمائی اے۔

”اوہناں نے ایس گل اُتے آپی وچ سمجھوتہ کیتا پئی فضول (کمائی) نوں اوس دے حقداراں تیک پلٹاواں گے تے ظالم مظلوم اُتے زیادتی نہ کر سکے گا۔“

نیں) جسمانی طاقت دا اندازہ ایسھوں لاؤ کہ قبیلہ قریش دا سبھ توں زور آور پہلوان رُکانہ اے۔ اوہ ساریاں پہلواناں دی کنڈھ لا دیندا اے پر اوس نوں کوئی نہیں ڈھاہ سکدا۔ اوہ حضورؐ نال کشتی لڑدا اے تے حضورؐ اوس دی کنڈھ لا کے بے وس کر دیندے نیں۔ اوہ پھر مقابلہ کردا اے تے پھر حضورؐ گولوں مات کھا جاندا اے۔ اوہ حیران ہو کے آکھدا اے ”اے محمدؐ! حیرانی دی گل اے تسیں مینوں ہرا دیندے او“ مطلب ایہہ پئی نہ حضورؐ نے کدے ورزش کیتی تے نہ کدے پہلوانی۔ پھیر وی رُکانہ نوں دو واری ڈھایا۔ رکانہ اخیر مسلمان ہو جاندا اے۔ جد حضورؐ نو جوان سن اودوں ابو جہل آپؐ نال جھگڑ پیا۔ اوہ وی اوس ویلے حضورؐ دی عمر دامنڈا سی۔ ایہہ جھگڑا عبداللہ بن جدعان دی اک دعوت وچ ہو یا۔ حضورؐ نے اوس نوں سروں الار کے زمین اُتے سٹیا تے ابو جہل دا گوڈا زخمی ہو گیا۔ ایس زخم دا نشان ساری عمر رہیا۔ جنگ بدر وچ جد ابو جہل ماریا گیا تے اوہدی لاش دی پڑچول پے گئی۔ حضورؐ نے فرمایا: ابو جہل دی لاش مرن والیاں وچ تلاش کرو تے اوہدا گوڈا ویکھو، اوہدے گوڈے اُتے پرانے زخم دا نشان ہووے گا۔ جد لاش ملی تے ویکھیا ابو جہل دے گوڈے اُتے پرانے زخم دا نشان اے۔

ایہہ تے حضورؐ دے جسمانی اوصاف سن۔ حضورؐ دی شرافت، دیانت، قیادت، امانت، صداقت، حُسن اخلاق، نیک نفسی، رحمدلی، سنجیدگی، متانت، دانشمندی، ضبط نفس، حلم، وقار، بلند حوصلگی، شیریں بیانی، بلاغت تے خطابت، شان و شکوہ، شجاعت، دلیری تے بہادری وی بے مثال سن۔ ایہو وجہ سی کہ ہر کوئی آپؐ دا احترام کردا تے حضورؐ دی شخصیت کولوں اثر قبول کردا۔ حضورؐ توں متاثر ہون والیاں وچ حضرت خدیجہؓ وی سن جیہناں نوں سیرت دی پاکیزگی دی بنا اُتے طاہرہ دا لقب ملیا ہو یا سی۔ حضرت خدیجہؓ بے حد انا تے خوش خلق سن ایس واسطے سارا قبیلہ قریش ایہناں دا احترام کردا سی۔ اللہ تعالیٰ نے ایہناں نوں زر و مال تے حسن و جمال دی دولت نال وی نوازا ہو یا سی۔ اوہ اینین امیرن کہ کئی واری قریش دا قافلہ تجارت سامان لے کے جاندا تے اڈھے قافلے دا سامان حضرت خدیجہؓ دی ملکیت ہوندا۔ قبیلہ قریش دی کوئی سوانی وی حضرت خدیجہؓ نالوں زیادہ مالدار نہیں سی۔ جس ویلے ایہناں حضورؐ نال شراکت کیتی اوہ بیوہ سن۔ ایہناں دے دو خاوند ابو ہالہ تے

عتیق فوت ہو چکے سن۔ ابو ہالہ وچوں دو پُتر ہند تے ہالہ سن تے عتیق وچوں اک دھی ہند سی۔ ایہہ بیوی بہن بھرا دور رسالت وچ مسلمان ہو گئے۔

حضورؐ حضرت خدیجہؓ دا سامان لے کے اوہناں دے غلام میسرہ نال شام گئے۔ ایس تجارت وچ حضورؐ بے حد کامیاب رہے۔ پہلے لوک حضرت خدیجہؓ نوں جتا نفع کما کے دیندے سن آپؐ نے اوس توں دُگنا نفع لیا کے دتا۔ حضرت خدیجہؓ نے آپؐ نوں جتا حصہ دین دا وعدہ کیتا سی اوس توں دُگنا دتا۔

حضرت خدیجہؓ دے غلام میسرہ نے سفر دے دوران حضورؐ نوں قریب توں ویکھیا سی۔ اوس نے حضورؐ دے اخلاق و عادات دی بے حد تعریف کیتی۔ حضرت خدیجہؓ دے غلام نے حضورؐ نوں مکے توں شام تیک تے پھر شام توں مکے تیک دن رات دیکھیا جا چیا سی۔ ایہہ سارے حالات میسرہ نے حضرت خدیجہؓ نوں دتے تے حضرت خدیجہؓ نے حضورؐ نال شادی دا ارادہ کر لیا۔ حضرت خدیجہؓ نے خود حضورؐ نال براہ راست شادی دی گل بات کیتی۔ حضرت خدیجہؓ ولوں ایہناں دے چاچے عمرو بن اسد اگے آئے۔ کیوں بے حضرت خدیجہؓ دے والد خیلد حرب فبار توں پہلے فوت ہو چکے سن تے حضورؐ ولوں حضرت حمزہؓ تے جناب ابو طالب آئے۔ جناب ابو طالب نے نکاح پڑھایا۔ حضورؐ نے مہر وچ ویہہ (۲۰) اُونٹھ دتے۔ بارات وچ قریش دے سارے رئیس آئے۔ شادی سفر شام توں حضورؐ دی واپسی دے دو مہینے پنجی دن بعد ہوئی۔

ابن سعد اپنی کتاب ”طبقات“ اندر لکھدا اے کہ حضورؐ نوں شادی دا پیغام حضرت خدیجہؓ دی گوہڑی سہیلی نفیہ راہیں ملیا۔ نفیہ دا بیان اے کہ حضرت خدیجہؓ نے نکاح دی خواہش ظاہر کرن توں پہلے مینوں حضورؐ گول بھیجیا تاں بے میں حضورؐ دی مرضی دریافت کر لوں۔ میں حضورؐ گول جا کے آکھیا:

”اے محمدؐ! آپ شادی کیوں نہیں کر لیدے؟“

”میرے کول کیہ رکھیا اے جیہڑا میں شادی کراں؟“ حضورؐ بولے۔

”اوہدا انتظام ہو گیا اے تے آپؐ نوں اک اچھی جگہ شادی کرن دی دعوت دتی جا

رہی اے جتنے مال وی اے، عزت و شرف وی اے تے قابلیت وی اے۔ کیہ تسیں ایہہ دعوت قبول کرو گے؟“ میں چکھیا۔

”اوہ خاتون کون اے؟“ حضورؐ نے فرمایا۔

”خدیجہؓ“ میں دسیا۔

”میری ایہناں نال شادی کیوں ہو سکدی اے؟“ حضورؐ بولے۔

”ایہہ گل تسیں میرے اُتے رہن دیو۔“ میں آکھیا۔

”جے ایہہ گل اے تے پھیر میں تیار آں۔“ حضورؐ بولے۔

ایہدے بعد حضرت خدیجہؓ نے پیغام بھیجیا کہ شادی واسطے فلاں دن فلاں وقت آ جاؤ۔ اودھر اوہناں اپنے چاچے عمرو بن اسد نوں پیغام بھیجیا کہ فلاں دن فلاں وقت آ کے میری شادی کر جاؤ۔“

حضرت خدیجہؓ دے بطن وچوں حضورؐ دے چھ بچے ہوئے۔ دو پُتر قاسمؓ تے عبداللہؓ۔ قاسمؓ دے حوالے نال حضورؐ نوں ابو القاسم (قاسم دے والد) آکھیا جاندا سی۔ عبداللہؓ نوں طیب تے طاہر وی کہیا جاندا سی۔ چار دھیاں (۱) حضرت زینبؓ (۲) حضرت رقیہؓ (۳) حضرت اُم کلثومؓ (۴) حضرت فاطمہؓ۔ حضورؐ داستواں بچہ بی بی ماریہ قبطیہؓ دے بطن وچوں ابراہیمؓ سی۔ ایس توں علاوہ حضورؐ دی کوئی اولاد نہیں سی۔ آپؐ دے تین پُتر چھوٹے ہوندیاں اللہ نوں پیارے ہو گئے۔ جیہڑے لوک ایہہ کہندے نیں کہ حضورؐ دیاں چار دھیاں نہیں سن صرف اکو دھی حضرت بی بی فاطمہؓ سن، اوہ جھوٹھ کہندے نیں۔ اللہ تعالیٰ قرآن کریم وچ فرماؤندا اے۔ ”اے نبی! اپنیاں بیویاں تے بیٹیاں نوں آکھو“ (الاحزاب آیت ۵۹) حضرت خدیجہؓ دے بطن وچوں مکے اندر نبوت توں پہلے زینبؓ، رقیہؓ، اُم کلثومؓ تے فاطمہؓ پیدا ہوئے تے نبوت دے بعد عبداللہؓ پیدا ہوئے۔ جد حضورؐ دی وڈی دھی حضرت زینبؓ پیدا ہوئے، حضورؐ دی عمر تیرہ (۳۰) سال سی تے جد حضورؐ دی سبھ توں چھوٹی دھی حضرت فاطمہؓ پیدا ہوئے، حضورؐ دی عمر اکتالی (۴۱) سال سی۔ حضرت خدیجہؓ تے بی بی ماریہ قبطیہؓ توں الگ حضورؐ دی کسے بیوی دے بطن وچوں کوئی اولاد نہیں سی۔

حضورؐ تے حضرت خدیجہؓ دی عمر وچ پندرہاں سال دافرق سی۔ جد شادی ہوئی حضورؐ

دی عمر پنچھی سال سی تے حضرت خدیجہؓ دی چالیسی سال۔ عرب ورگے گرم ماکاں وچ چالی سال دی عمر تیک عورت دی صحت تے شکل اُتے ڈاڈھا اثر پیندا اے۔ پر حضورؐ تے حضرت خدیجہؓ وچ بے حد پیار سی۔ حضرت خدیجہؓ دا روشن چہرہ دیکھ کے دل خوش ہو جاندا سی۔ حضورؐ نے حضرت خدیجہؓ دے ہونداں دوجی شادی نہ کیتی۔ آپؐ ساری عمر حضرت خدیجہؓ توں یاد کردے رہے۔ حضرت عائشہؓ دی روایت اے کہ حضورؐ دیاں بیویاں وچوں مینوں کسے اُتے اینا رشک نہیں آیا جتا حضرت خدیجہؓ اُتے آیا حالانکہ اوہ میری شادی توں پہلے فوت ہو گئیاں سن۔ ایہدی وجہ ایہہ سی کہ حضورؐ اکثر حضرت خدیجہؓ دا ذکر کردے رہندے سن۔ جد کوئی بکری ذبح کردے، حضرت خدیجہؓ دے ملن والیاں نوں ہدیہ گھلدے۔ اک واری حضرت خدیجہؓ دی بہن حضرت ہالہ بنت خویلد آئیاں تے ایہناں باہر کھلو کے اندر آن دی اجازت منگی۔ حضورؐ ایہناں دی آواز سن کے تڑف اُٹھے تے فرمایا: ”خدا یا! ایہہ ہالہ ہووے۔“ وجہ ایہہ سی کہ حضرت ہالہؓ دی آواز اپنی بھین حضرت خدیجہؓ ورگی سی۔

جنگ بدر وچ حضورؐ دی دھی حضرت زینبؓ دے گھر والے ابو العاص گرفتار ہو گئے۔ اوہ کافراں ولوں لڑے سن۔ حضرت زینبؓ اوس ویلے تیک مکہ وچ سن۔ ایہناں ابو العاص نوں چھڈاؤن واسطے جیہڑا فدیہ گھلایا اودے وچ حضرت خدیجہؓ دا اوہ ہار وی سی جیہڑا زمانہ جاہلیت وچ حضرت خدیجہؓ نے اپنی دھی زینبؓ دی ابو العاص نال شادی اُتے دتا سی۔ حضورؐ نبی اکرم نے ایہہ ہار ویکھیا تے رون پکے ہو گئے۔ آپؐ نے مسلماناں نوں آکھیا جے تسیں مناسب سمجھو تے زینبؓ دے قیدی نوں ویسے ای چھڈ دیو تے فدیہ واپس کر دیو۔ سارے لوک ایس گل اُتے راضی ہو گئے تے ابو العاص نوں فدیہ دے بغیر چھڈ دتا۔

حضرت عائشہؓ دی روایت اے ”اک واری اک کالے رنگ دی سوانی حضورؐ گول آئی تے حضورؐ نے بڑی خوشی نال اوس نوں ”جی آیاں نوں“ آکھیا۔ اوس دے جان دے بعد میں حضورؐ گولوں چکھیا۔ یارسول اللہ! ایس عورت دے آؤن اُتے اینا خوش ہون دی کیہ وجہ سی؟ فرمایا: ”ایہہ اکثر خدیجہؓ گول آؤندی ہوندی سی۔“

حضرت خدیجہؓ پندرہ سال نبوت توں پہلے تے دس سال نبوت دے بعد آپؐ دے نال رہے۔ انج حضورؐ دی رفاقت حضرت خدیجہؓ نال پنچھی سال سی۔ جد حضرت خدیجہؓ فوت

ہوئے، ایہناں دی عمر ۶۵ سال سی تے حضور دی پنجاہ سال۔ آپ نے ساری جوانی سگوں زندگی دا بھرواں حصہ حضرت خدیجہؓ نال گزاریا، چاہندے تے ہور شادی کر لیندے۔ اوس ویلے عرب وچ اک توں وڈھ بیویاں کرن دا رواج سی۔ اک توں وڈھ بیویاں رکھن اُتے پابندی نہیں سی ایہدے باوجود حضور نے حضرت خدیجہؓ دے ہوندیاں ووجہی شادی نہ کیتی تے ساری عمر حضرت خدیجہؓ توں یاد فرماؤندے رہے۔

حضور اپنے خوش گفتار، خوش فکر تے خوش خصال سن کہ قریش قبیلہ دے دلاں اُتے راج کردے سن۔ اوہناں دی عمر ۳۵ سال ہو گئی سی تے ایہناں نوں نیکی تے بزرگی پاروں امین (امانت دار) تے صادق (سچا) کہہ کے بلایا جاندا سی۔ ایہناں دناں اندر قریش نے کعبہ دی عمارت نوں نویں سرے توں بناؤن دا فیصلہ کیتا۔ عمارت دیاں کندھاں ہڑھ دے پانی نال پاٹ گئی دیاں سن۔ عمارت بناؤن واسطے سارے اکٹھے سن پر جد متبرک پتھر حجر اسود (کالا پتھر) اوہدے تھاں اُتے رکھن دی واری آئی، جھگڑا پے گیا پئی قریش دے کبھڑے قبیلے دا کبھڑا سردار رکھے گا۔ تنازعہ اینا ودھیا پئی مرن مارن تیک نوبت آ گئی۔ آخر قریش دے عمروں سبھ توں وڈے بزرگ ابو امیہ بن مغیرہ نے مشورہ دتا پئی کسے نوں منصف بنا لو۔ فیصلہ ہویا پئی جیہڑا آدمی ہُن سبھ توں پہلے کعبہ وچ آئے گا، اوہ فیصلہ کرے گا کبھڑے قبیلے دا سردار حجر اسود اوس دے تھاں رکھے۔ اللہ ولوں حضور آ گئے تے اوہ سارے پکار اُٹھے ”ہذا الامین رضینا“ (امین آ گیا اسیں سارے اوہدے فیصلے اُتے رضامند ہاں) حضور نے اک چادر وچ حجر اسود رکھیا۔ ہر قبیلے دے سردار نوں آکھیا چادر زمین توں چُک کے اُپر جاؤ تے اوس تھاں اُتے لے جاؤ جتھے قائم کرنا ایں۔ انج کیتا گیا تے پھر حضور نے اپنے ہتھ نال پتھر چُک کے نگر اُتے تے طواف دے سرے اُتے رکھ دتا۔ انج حضور نے اپنی دانشمندی، معاملہ فہمی نال خون خرابہ نہ ہون دتا تے قریش دے سارے قبیلے خوش ہو گئے۔

حجر اسود توں طواف شروع ہوندا اے تے ایہدے اُتے آ کے مکدا اے۔ حضرت ابراہیم علیہ السلام تے ایہناں دی اولاد دا دستور سی کہ جیہڑی تھاں عبادت واسطے مقرر کردے، اوہتھے اک لٹا بن گھڑیا پتھر کھڑا کر دیندے۔ حجر اسود حضرت ابراہیم علیہ السلام دے زمانے

دی یادگار اے۔ اک واری حضرت عمرؓ نے لوکاں نوں سناؤن واسطے حجر اسود نوں مخاطب کر کے آکھیا سی ”تُوں اک پتھر ایں نہ کسے نوں نفع دے سکنا ایں تے نہ ای نقصان۔“

حضور پاک ہُن دی تجارتی کاروبار کردے سن۔ ایہناں دا حساب کتاب تے واہ ورتارا بالکل ٹھیک سی۔ تجارت وچ آپ دے بھائی وال قیس بن سائب (قبیلہ مخزوم) دا کہنا اے کہ بھائی والاں نال حضور دا معاملہ بے حد پاک صاف سی تے کدے کدے نال جھگڑا نہیں سی ہویا۔ آپ دا کاروبار ہُن تیز نہیں سی پر مندا وی نہیں سی۔ حضور کاہل یا سست نہیں سن پر سوچاں وچ ڈبے رہندے سن۔ ایہناں دا اپنا اک حلقہ احباب سی جس وچ (۱) حضرت خدیجہؓ (خواتین وچوں پہلی مسلمان خاتون) (۲) حضرت علیؓ (چار سال دی عمر وچ حضور گول آ گئے۔ بچیاں وچوں پہلے مسلمان) (۳) حضرت زید بن حارثہ (حضرت خدیجہؓ دے بھتیجے حکیم نے عکاظ دے میلے وچ خرید کے اپنی پھپھی حضرت خدیجہؓ توں دتا۔ نکاح ویلے حضور نے زید حضرت خدیجہؓ کولوں منگ لیا۔ اوس ویلے عمر پندرہ سال سی۔ حضرت زید دے ماں پو لین آئے تے حضرت زیدؓ نے جان توں انکار کر دتا۔ حضور نے اوس نوں اپنا پتر بنا لیا۔ نبوت ویلے حضرت زیدؓ حضور دی پندرہ سال خدمت کر چکے سن تے انج تیبہ (۳۰) سال دی عمر وچ مسلمان ہوئے۔ غلاماں وچ زیدؓ پہلا مسلمان سی) (۴) ام ایمن (حضور دی کھڑاوی جس نوں حضور ”میری ماں دے بعد میری ماں“ فرمایا کردے سن) (۵) حضرت ابو بکر صدیقؓ (حضور دے یار غار۔ حضور توں دو سال چھوٹے۔ ۱۸ سال توں یارانہ، وڈے تاجر، رئیس، جاہلیت دے دور وچ دی شراب توں نفرت، نساہ، مزاج عادات خصائل وچ حضور نال بے حد مشابہت، مرداں وچوں پہلے مسلمان) (۶) صہیبؓ بن سنان رومی (عبداللہ بن جدعان دے غلام۔ حضور نال بے حد مانوس۔ حضرت عمرؓ فوت ہون لگے تے وصیت کیتی جد تیک خلیفے دی چون نہ ہووے، صہیبؓ مسجد نبوی وچ نماز پڑھاؤن) (۷) عمار بن یاسرؓ (حضور دے ہم نشین تے دوست۔ حضور دی پہلی شادی وچ شامل) (۸) حکیم بن حزام (قریش دے رئیس۔ حضرت خدیجہؓ دے بھتیجے۔ حضور نالوں پنج سال وڈے) (۹) حماد بن ثعلبہ (طیب تے جراح۔ مکے آئے تے لوکاں آکھیا حضورؓ پاگل ہو گئے نیں۔ سدھے حضور گول آئے تے کہن لگے۔ مینوں دسو۔ کیہ تکلیف اے میں

علاج کرنا واں۔ حضورؐ نے اک دو موثر فقرے آکھے۔ ضماؤن کے مسلمان ہو گئے) (۱۰) حضرت عثمانؓ بن عفان (تیجی خلیفہ) (۱۱) حضرت زبیرؓ بن العوام (آپ دی پھپھی حضرت صفیہؓ دے پتر) (۱۲) حضرت سعدؓ بن ابی وقاص (۱۳) حضرت عبدالرحمنؓ بن عوف (۱۴) حضرت عمیرؓ بن ابی وقاص (تینوں حضرات حضورؐ دی والدہ ماجدہ دے رشتہ دار) (۱۵) حضرت ابوسلمہ (پھپھی زاد بھراتے دُدھ بھرا) (۱۶) حضرت عبداللہؓ بن جحش (حضورؐ دی پھپھی اُمیہ دے پُتر) (۱۷) حضرت جعفرؓ بن ابی طالب (حضور دے چچا زاد بھرا)

ایہہ سارے سبھ توں پہلے مسلمان ہوئے کیوں جے اوہ حضورؐ دی پاک صاف زندگی نوں بے حد قریب توں جان دے سن۔ ایہہ سارے رشتہ داری یا دوستی دی وجہ نال مسلمان نہیں سن ہوئے۔ کیوں جے ساکا داری یا یاری دوستی پاروں کوئی اپنا مذہب تبدیل نہیں کردا۔

چان

رسالت دا زمانہ قریب آ رہیا اے۔ حضورؐ تنہائی پسند ہو گئے نیں۔ کئی واری ستو تے پانی لے کے مکے توں تین میل دُور اراج دے پہاڑ ”جبل نور“ تے اوس سسے دے پہاڑ ”کوہ حرا“ دی اک کھوہ وچ چلے جاندا نیں جیہڑی چار گز لمبی پونے دو گز چوڑی تے بندے دے سر برابر اُچی اے۔ اوتھے اللہ اللہ کر دے نیں۔ ایس دُنیا بارے تے عرب اندر کھلے چاروں کوٹ ہنیرے نوں دُور کرن واسطے سوچاں سوچدے نیں۔ جدوں پانی تے ستو مک مکا جاندا، مکے پرت آؤندے۔ ہُن حضورؐ نوں سفنے آؤن لگ پیندے نیں۔ جو کجھ سفنے اندر رات نوں ویکھدے نیں، دن نوں اوہو کجھ حقیقی دُنیا وچ ظاہر تے ثابت ہوندا اے۔ ۱۲ فروری ۶۱۰ عیسوی مطابق ۹ ربیع الاول ۴۱ میلادی نوں پیر دے دن حضورؐ غار حرا اندر بیٹھے عبادت کر رہے نیں۔ حضرت جبرائیل اللہ دا حکم لے کے آؤندا اے تے کہندا اے۔

”محمدؐ! بشارت قبول فرماؤ۔ تسبیح اللہ دے رسول اوتے میں جبرائیل آں۔“

حضورؐ گھر آؤندے نیں۔ لُٹے پے جاندا نیں۔ حضرت خدیجہؓ توں فرماؤندے نیں میرے اُتے کوئی لیڑا دے دیو۔ حضرت خدیجہؓ آپ اُتے کپڑا دیندے نیں۔ طبیعت

سنہلدی اے تے فرماؤندے نیں۔ ”میں اچھے واقعات دیکھ رہیا واں کہ مینوں اپنی جان دا خطرہ پیدا ہو گیا اے۔“

حضرت خدیجہؓ حضورؐ نوں لے کے اپنے چچا زاد بھائی ورقہ بن نوفل کول جاندا نیں تاں جے تسلی کیتی جائے۔

عرب وچ عیسائی تے یہودی عالماں دے ذریعے ایہہ گل سنن اندر آ رہی اے کہ چھیتی اک رسول ظاہر ہون والا اے۔ اوہ شیطان تے شیطانی طاقتاں اُتے غالب آوے گا۔ مکے اندر وی اچھے عالم موجود نیں جیہڑے ایہہ گل جان دے نیں تے اچھے لوک وی موجود نیں جیہڑے مکے اندر پیدا ہون والے رسولؐ دی اڈیک وچ نیں۔ اوہناں عالماں تے لوکاں وچ عثمان بن حریث، عبید، زید بن عمرو تے ورقہ بن نوفل دے ناں ڈاڈھے مشہور نیں۔ زید، حضرت عمر فاروقؓ دے چاچے نیں۔ رسول موعود دی بھال وچ دُور دُور دے سفر تے جاندا نیں۔ پینڈے مار دے نیں۔ اخیر پتا چلدا اے اوہ مکے اندر جنم لین گے تے زید اڈیک اڈیک کے اللہ نوں پیارے ہو جاندا نیں۔

حضورؐ پاک ورقہ بن نوفل نوں جبرائیل دے آؤن تے بشارت دین دی گل سناؤندے نیں۔ ورقہ بن نوفل ایہہ گل سُن کے چھیتی نال کہندا اے۔

”ایہہ اوہ فرشتہ (ناموس) اے جیہڑا حضرت موسیٰؑ کول آیا سی۔ کاش میں جوان ہوندا۔ کاش میں اوس ویلے تیک جیوندا جد آپؐ دی قوم آپؐ نوں دیس نکالا دیوے گی۔“

رسول اکرمؐ پچھدے نیں۔ ”کیہ مینوں قوم کڈھ دیوے گی؟“
ورقہ بن نوفل دسدا اے۔ ”ہاں، ایس دُنیا وچ جس کسے نے اچھی تعلیم وئی، اوہدے دشمن تے ویری پیدا ہوئے۔ کاش میں ہجرت تیک جیوندا رہواں تاں جے حضورؐ دی خدمت کر سکاں۔“

کچھ دناں بعد فرشتہ پھر آؤندا اے۔ ایہہ رمضان دا مقدس مہینہ اے۔ تاریخ ۲۷ ویں اے۔ حضورؐ دی عمر چالی سال چھ مہینے ہو گئی اے۔ فرشتہ سایمنے رُو در رو کہندا اے ”پڑھو“ حضورؐ فرماؤندے نیں۔ ”میں تے پڑھیا لکھیا نہیں۔“ فرشتہ پھر کے زور نال گھٹدا اے تے پھر چھڈ کے آکھدا اے۔ ”پڑھو“ حضورؐ فرماؤندے نیں۔ ”میں پڑھیا لکھیا نہیں۔“

فرشتہ پھر دُوجی واری اوسے طرحاں پھڑ کے حضورِ نون زور نال گھدا اے تے چھڈ کے آکھدا اے۔ ”پڑھو“ حضور پھر فرماؤندے نیں ”میں پڑھیا لکھیا نہیں۔“ فرشتہ اک وار پھر حضورِ نون زور نال گھدا اے تے چھڈ کے آکھدا اے۔ اِقْرَأْ بِاسْمِ رَبِّكَ الَّذِي خَلَقَ (پڑھو اپنے رب دے ناں نال جس نے پیدا کیتا) فرشتہ آیات لَمْ يَعْلَمْ (جس نوں اوہ نہیں جان داسی) تیک پڑھدا اے۔ ایہہ اولین وحی اے جیہڑی سورۃ علق دیاں پہلیاں پنج آیات اُتے مشتمل اے۔ ایہناں آیات دا ترجمہ:

”پڑھو اپنے رب دے ناں دے نال جس نے پیدا کیتا (سبھ کچھ) جسے ہوئے خون دے لوتھڑے توں انسان دی تخلیق ہوئی۔ تیرا پروردگار بڑا کرم والا اے جس قلم دے ذریعے علم سکھایا۔ انسان نوں اوہ علم سکھایا جس نوں اوہ جان دا نہیں سی۔“

ایہدے بعد روح الامین (فرشتہ) حضورِ نون پہاڑ دے دامن وچ لے آؤندا اے۔ حضور دے سامنے وضو کرا اے۔ پھر دوویں مل کے نماز پڑھدے نیں۔ نماز روح الامین پڑھاؤندا اے۔ انج توحید خالص دے اقرار دے بعد سبھ توں پہلے فرض نماز طے ہوندا اے۔ حضور گھر آ کے تبلیغ فرماؤندے نیں۔ حضرت خدیجہؓ (خواتین وچوں) حضرت علیؓ (بچیاں وچوں) حضرت ابوبکرؓ (مرداں وچوں) تے حضرت زید بن حارث (غلاماں وچوں) سبھ توں پہلے مسلمان ہوندے نیں۔ (حضور دیاں تن بچیاں حضرت زینبؓ (عمر دس سال) حضرت ام کلثومؓ تے حضرت رقیہؓ وی اپنی والدہ ماجدہ نال مسلمان ہو جانیاں نیں۔ حضرت فاطمہؓ نبوت دے اک سال بعد پیدا ہوئے۔ امیں واسطے اوہ حمد دے ای مُسلمہ سن)

حضور اُتے تن سال تیک وحی دا نزول نہیں ہوندا۔ آپ رنجیدہ رہن لگ پیندے نیں کہ وحی کیوں نہیں آئی۔ اک دن رستے وچوں دی جا رہے نیں یکا یک آسمان ولوں آواز آؤندی اے۔ حضور ویکھدے نیں اوہو فرشتہ جیہڑا غار حرا وچ آیا سی، آسمان تے زمین وچکار کرسی اُتے بیٹھا ہویا اے۔ حضور ویکھ کے بے حد ڈردے نیں۔ گھر آ کے گھر والیاں نوں آکھدے نیں مینوں کپڑے نال کج دیو۔ گھر والے رضائی یا کمبل آپ اُتے دے دیندے نیں۔ اوس ویلے اللہ وحی نازل فرماؤندا اے۔ يَا أَيُّهَا الْمُدَّثِّرُ۔ پھر لگا تار وحی

دا نزول شروع ہو جاندا اے۔ سورۃ مُدثر دیاں پہلیاں ست آیات نازل ہونیاں نیں۔ ترجمہ:

”اے اپنے اُپر کپڑا لے لے پین والے! اُٹھ تے خبردار کرتے اپنے رب دی وڈیائی دا اعلان کرتے اپنے کپڑے پاک صاف رکھ تے گندگی غلاظت توں دور رہ تے احسان نہ کر کہ لوکاں کولوں فائدہ لیا جاوے تے اپنے رب دی خاطر صبر کر۔“

حضور تن سال تیک لگاتار خفیہ دعوت دیندے نیں۔ عام اعلان نہیں فرماؤندے۔ اسلام دی دعوت عام تن سال دی خفیہ دعوت دے بعد شروع ہوندی اے۔ تن سال دے دوران اسلام قبول کرن والیاں دی تعداد ۱۳۴ ہو جاندی اے۔ ایہہ اوہ لوک نیں جیہڑے نبی کریم دی گل سُن دے نیں تے من دے نیں تے شرک دی برائی نوں چھڈ کے توحید خالص دی پُربہار چھاں تھلے آؤندے نیں۔

اللہ دے حکم موجب حضور اسلام دی عام تبلیغ اپنے خاندان ہاشم توں شروع کردے نیں۔ اک دعوت وچ چالھی دے قریب لوک آؤندے نیں۔ اوس روز حضور دا چاچا ابولہب دعوت وچ بکواس کردا اے تے حضور نوں گل کرن دا موقع نہیں ملدا۔ دُوجے دن پھر کھانے دی دعوت دیندے نیں۔ جد سارے دعوت توں فارغ ہوندے نیں تے حضور فرماؤندے نیں۔ ”میں تہاڈے ساریاں واسطے دُنیا تے آخرت دا پیغام لے کے آیا واں۔ مینوں نہیں پتا سارے عرب وچ کوئی شخص وی اپنی قوم واسطے امیں توں بہتر شے لے کے آیا ہوئے۔ مینوں اللہ دا حکم اے کہ میں تہانوں اسلام دی دعوت دیواں۔ تہاڈے وچوں میرا ساتھ کون دیوے گا؟“

سارے چُپ رہندے نیں پر حضرت علیؓ بولدے نیں ”یا رسول اللہ! میں حاضر آں۔“ حضور نے جناب ابو طالب نوں فرمایا: ”تسین علیؓ دی گل منیا کرو جو کہن، سُنیا کرو۔“ سارے پروہنے ہاسے محول وچ پے جاندے نیں تے گھر وگھری چلے جاندے نیں۔

اک دن حضور گوہ صفا اُتے چڑھ کے مکہ دے لوکاں نوں بلاؤندے نیں۔ جد اوہ آ جاندے نیں تے حضور ایہناں کولوں پچھدے نیں۔

”تسین دسو۔ تسین مینوں سچا سمجھدے او یا جھوٹا جان دے او؟“

سارے کہندے ہیں۔ ”اساں تہاڈے مونہہ وچوں کوئی گل غلط یا جھوٹی یا بیہودہ نہیں سنی۔ تیں صادق تے امین او۔“

حضور فرماؤندے ہیں۔ ”میں پہاڑ دی ٹیسی اُتے کھلوتا واں۔ ایدھروں وکھ رہیا واں، اودھروں وی وکھ رہیا واں۔ تیں تھلے کھلوتے او۔ جے میں ایہہ آکھاں پئی پہاڑ دے ایس پاسے توں ڈاکو تھیار بند ہو کے ملہ اُتے حملہ آور ہو رہے ہیں۔ کیہ تیں یقین کر لو گے؟“

سارے کہندے ہیں ”بے شک اسیں یقین کر لاں گے۔ کیوں جے تہاڈے جیسے آدمی نوں جھوٹا کہن دی کوئی وجہ نہیں۔ تیں بلند مقام تے کھلوتے او جھتوں دوواں پاسیوں وکھ سکدے او۔“

نبی اکرم دسدے ہیں۔ ”ایہہ سبھ کجھ تہانوں سمجھاؤن واسطے مثال سی۔ یقین کرو موت تہاڈے سر اُتے کھلوتی اے۔ تہانوں خدا دے سامنے حاضر ہونا پینا ایس۔ میں آخرت نوں رنج وکھ رہیا واں جس طرحاں تیں ایس دُنیا نوں وکھ رہے او۔“

ایہدے بعد حضور گلیاں تے بازاراں وچ جا کے اسلام دی دعوت دیندے ہیں۔ منڈیاں تے میلیاں اُتے جاندے ہیں۔ لوکاں نوں اِٹاں، روڑے پتھر تے درخت پوجن توں منع کردے ہیں۔ دھیاں نوں مارن توں ہٹاؤندے ہیں۔ زنا کاری دی برائی دسدے نہیں۔ جو اکھیڈن توں منع فرماؤندے ہیں۔ اللہ تعالیٰ دی عظمت بیان کردے ہیں۔ صفائی دی تلقین کردے ہیں۔ وعدہ پورا کرن بارے کہندے ہیں۔ چوری چکاری، بدکلامی، بد فعلی، ظلم، شرک تے اوہام پرستی دیاں خباثناں توں آگاہ کردے ہیں۔ قصہ مختصر تھاں تھاں اسلام تے توحید خالص دی دعوت عام کردے ہیں۔ تاں جے ہنیرے دُور ہوون تے چان کھنڈے۔

ظلم دی داستان

امام الانبیاء اسلام دی تعلیم دیندے سن۔ اسلام دا مطلب اے اپنے آپ نوں اللہ دے سپرد کر دیو تے اللہ دے حکم اگے سر نیواں کر دیو۔ جیہڑا اسلام نوں من لیندا، مسلم کہاؤندا یعنی خدا دے حکم نوں منن والا تے اوہدے مطابق زندگی وچ عمل کرن والا۔ اسیں

اپنی زبان وچ اوس نوں مسلمان آکھنے آں۔ اسلام دا پہلا حکم توحید اے یعنی اللہ اک اے، اودھی خدائی وچ نہ کوئی شریک اے نہ کوئی بھائی وال اے۔ چن، سورج، زمین، آسمان اللہ دے تابع فرمان ہیں۔ دریا، پہاڑ، جنگل ہر چیز اللہ نے پیدا کیتی اے پر اللہ نوں کسے نے پیدا نہیں کیتا۔ اللہ دی نہ کوئی بیوی اے نہ بچہ اے، نہ ماں اے نہ باپ اے، اودھا کوئی خالق نہیں، اوہ ہر چیز دا خالق اے۔ اسلام دے کلمے دا پہلا جُز اے لا الہ الا اللہ یعنی اللہ دے سوا کوئی چیز پوجن دے قابل نہیں تے نہ ای اللہ دے سوا کسے دا حکم چلدا اے۔ دُوجا جُز اے محمد رسول اللہ یعنی حضور نبی اکرم اللہ دے رسول ہیں۔ ایہدے اُلٹ مکے دے لوک بُت پوجدے سن۔ ایہناں کعبے اندر تن سوٹھ بُت رکھے ہوئے سن جیہناں وچوں سبھ توں وڈا بُت بہل سی۔ ایہہ بُت خیر و شر دے مالک سن۔ اولاد ایہناں کولوں منگی جاندی سی۔ لڑائی وچ فتح ایہہ دیندے سن۔ دُھپ چھاں مینہ ایہناں دے وس وچ سی۔ خدایاں تے ہے ای نہیں سی یاں معطل ہو گیا سی۔ ایہہ عقیدہ شرک دا اے۔

مسلمان دا عقیدہ اے کہ اللہ نے زمین تے آسمان دے کم کاج لئی اچھی مخلوق بنائی اے جیہڑی نظر نہیں آؤندی۔ ایہہ فرشتے ہیں جیہڑے اللہ دا حکم من دے ہیں۔ مکے دے لوک ایہہ گل وی نہیں سی من دے۔ مسلمان دا تیجا عقیدہ ایہہ اے کہ اللہ دے جتنے رسول ایس دُنیا وچ آئے ہیں اوہ سارے سچے ہیں تے اللہ نے بھیجے ہیں۔ ساریاں دی تعلیم اکو ای سی۔ دُنیا دے آخری رسول ساڈے پیغمبر محمد رسول اللہ ﷺ ہیں۔ مسلماناں دا چوتھا عقیدہ حشر دے دن بارے اے یعنی اسیں مرن دے بعد قیامت دے دن پھر جی اٹھاں گے۔ خدا دے سامنے حاضر ہوواں گے تے اللہ ساڈے کماں دی جزا سزا دیوے گا۔ مکے دے مشرک ایہہ گل نہیں سی من دے۔ مسلماناں دا پنچواں عقیدہ اے کہ اپنے رسولاں دے ذریعے اللہ نے جیہڑیاں کتاباں (تورات، انجیل، زبور، قرآن) گھلیاں ہیں اوہ ساریاں سچیاں ہیں۔ مکے دے کافر لوک ایہہ گل وی نہیں سی من دے۔ ایہناں پنجاں عقیدیاں نوں دلوں من کے زبان راہیں اظہار کرن داناں ایمان اے۔ حضور پاکؐ نوں اللہ ولوں وحی دے ذریعے ایہناں گلاں نوں دسن تے سمجھاؤن دا حکم ملیا سی۔ مکے دے کافر تے مشرک ایہناں گلاں نوں منن دی بجائے حضور دے دشمن ہو گئے۔ دشمنی دی اک وجہ پہلے ہی اے

کہ اسلام دی تحریک کافراں دے موروثی تے پو دادے دے مذہب، بُت پرستی دے خلاف سی۔ دوجی وجہ ایہہ سی کہ مکے تے عرب وچ قریش دی سرداری تے چودھراہٹ سی۔ اسلام دی وجہ کر کے ایہناں دی سرداری، چودھراہٹ، سیاسی اقتدار نوں خطرہ پیدا ہويا۔ ایہناں دا خیال سی کہ جے نبوت ملنی سی تے پھر مکے یا طائف دے کسے سردار نوں ملدی، اک یتیم بچے نوں نبوت کیوں مل سکدی اے۔ تیجی وجہ ایہہ سی کہ قریش عیسائیاں نال نفرت کردے سن کیوں جے حبشہ دے بادشاہ ابرہہ نے ایہناں اُتے چڑھائی کیتی سی۔ اسلام تے عیسائیت وچ کجھ گلاں سانجھیاں سن۔ چوتھی وجہ قبائلی دھڑے بندی سی۔ اک خاندان ہاشم داسی تے اک اُمیہ دا۔ جناب عبدالمطلب (ہاشم دے پتر) دے مرن دے بعد مکے اندر خاندان ہاشم دی حالت کمزور ہو گئی۔ جناب ابوطالب غریب سن۔ ایہناں دے پتر حضرت عباس امیر سن پر کجوس سن۔ حضرت عباس دا بھراتے حضور دا چاچا ابولہب بدچلن سی۔ نتیجہ ایہہ نکلیا کہ ہاشمی خاندان دارقیب تے دشمن خاندان، بنو اُمیہ طاقت وچ آ گیا۔ دوواں خانداناں وچ شریکاں سی۔ خاندان اُمیہ دے سردار ابوسفیان نے بدر دی لڑائی دے سوا باقی ساریاں لڑائیاں وچ حضور دے خلاف لشکر دی سپہ سالاری تے سرداری کیتی۔ پنجویں وجہ ایہہ سی کہ مکے اندر بداخلاقی ودھ چکی سی تے حضور بداخلاقی تے رذالت نوں برا کہندے سن تے سرداراں نوں ٹوکدے سن۔ قرآن کریم اندر بداخلاق لوکاں نوں راہ راست اُتے لیاؤن دی تلقین اے۔ چھیویں وجہ ایہہ سی سود خوری، سٹہ بازی، جوا بازی، غلاماں تے لونڈیاں دی خرید و فروخت نالے دھوکھا دہی دی عام اجازت سی۔ ایس کر کے سرمایہ دار تے بے ایمان طبقہ نہیں سی چاہوندا کہ اوہناں دی معاشی تے اقتصادی لُٹ گھسٹ وچ کوئی فرق آوے۔ حضور ایہناں ساریاں معاشی فریباں تے فراڈاں دے خلاف سن۔ ستویں وجہ ایہہ سی کہ اسلام دی تعلیم ذہنی تے شعوری بلندی دا پیغام لے کے آئی سی تے شرک تے کفر دا ہمیر ایہہ نہیں سی چاہوندا کہ عرب دے لوک بلند ذہن تے شعوری سطح دے مالک ہون تے ایہناں وچ علم و عمل دی فضیلت آوے۔

جد حضور صفا دی پہاڑی اُتے کھلو کے مکے دے لوکاں نوں بلایا سی تے دسیا سی کہ جے تساں اللہ دے پیغام نوں نہ مینا تاں تہاڈی ساری قوم اُتے آفت آوے گی۔ اوس

ویلے ابولہب نے غصے وچ آکھیا سی ”کیہ توں سانوں ایہو سنان واسطے بلایا سی۔“ اوہ ایہہ کہہ کے چلا گیا سی تے اوہدے نال مکے دے ہور دوجے سردار وی خفا ہو کے چلے گئے سن۔ ایہدے بعد حضور جتھے وی وعظ فرماؤندے یا تبلیغ کردے، چنگے لوک حضور دی گل سن کے مسلمان ہو جاندے پر بُرے لوک شرارت تے ظلم کرن ول دھیان دیندے۔

(۱) ایہناں بدبختاں نے حضور نوں ٹچکراں تے جگتاں کرن لئی کمیٹیاں بنائیاں۔

(۲) حضور دے جلسیاں وچ کھپ پائی۔

(۳) حضور دے سر مبارک اُتے سواہ سٹی۔

(۴) حضور دی گردن اُتے سجدے دی حالت وچ اُونٹھ دی اوجری رکھی۔

(۵) حضور نوں نماز پڑھدیاں ہوياں چونڈیاں وڈھیاں۔

(۶) حضور دے گلے وچ چادر پا کے مروڑے دتے تے حضور دیاں اکھیاں باہر آ گئیاں۔

(۷) حضور دے راہ وچ کنڈے کھلا رے۔

(۸) حضور نوں شاعر، جادوگر، کاہن تے پاگل آکھیا۔

(۹) لوکاں نوں ایہہ کہہ کے حضور گول جان توں روکيا کہ حضور باپ دادا دے مذہب توں پھر گئے نیں۔

(۱۰) حضور نوں روڑے تے پتھر مارے۔

(۱۱) حضور دا سوشل بائیکاٹ کیتا۔

(۱۲) حضور نوں قتل کرن دے منصوبے بنائے تے سازشاں کیتیاں۔

(۱۳) حضور دی شان وچ ہجویہ نظماں لکھیاں گئیاں تے پراپیگنڈہ کیتا۔

قرآن کریم وچ سورہ علق دیاں پہلیاں پنج آیتاں اِقْرَأْ بِاسْمِ رَبِّكَ الَّذِي خَلَقَ..... لَمْ يَعْلَمْ دے بعد آیت ۶ توں ۱۹ تیک اک واقعہ بیان ہويا اے جس وچ دسیا گیا اے کہ اک بندے نے اللہ دے بندے نوں نماز پڑھن توں منع کیتا تے روکنا چاہیا۔ حدیث دیاں معتبر کتاباں وچ ایس واقعے دی جو تشریح ہوئی اوہدے مطابق نمازی حضور نبی اکرم سن تے روکن والا حکم بن ہشام عرف ابو جہل سی۔ ابو جہل مکے وچ قبیلہ قریش دی شاخ بنو مخزوم دا سردار سی۔ اوہ تجارت پیشہ سی تے اپنے قبیلے اندر اوس دا بڑا اثر سی۔ اک

واری ابو جہل نے قریشیاں نوں پچھیا ”کیہ محمدؐ نماز پڑھن ویلے تھاڈے سامنے زمین اُتے مونہہ ٹکاؤندا اے؟“ اوہناں دسیا ”ہاں“ ابو جہل بولیا ”میںوں بُت لات تے بُت عزئی دی قسم۔ میں محمدؐ نوں نماز پڑھدیاں ویکھ لیا تے اوہدی گردن اُتے پیر رکھاں گا۔“ پھر اک وار حضورؐ نوں نماز پڑھدیاں ویکھ لیا تے اوہناں دی دھون اُتے پیر رکھن واسطے اگے ودھیا۔ پھر لوکاں ویکھیا کہ اوہ فٹ پچھے ہٹ رہیا اے تے اپنا مونہہ کسے چیز توں بچاؤن دی کوشش کر رہیا اے۔ اوس نوں پچھیا گیا تے اوہ بولیا ”میرے تے اوہدے (حضورؐ) درمیان اگ دی کھائی تے ڈراؤنی چیز آگئے سن تے کجھ پر سن۔ رسول اللہؐ نے فرمایا: ”جے اوہ میرے لاگے آؤندا تے فرشتیاں اوہدے ٹوٹے ٹوٹے کر دینے سن۔“ اک واری حضورؐ نماز پڑھ رہے سن تے ابو جہل نے ویکھ کے آکھیا ”اے محمدؐ! میں تینوں نماز پڑھن توں منع نہیں سی کیتا؟“ حضورؐ نے اوس نوں جھڑکیا تے اوہ بولیا ”اے محمدؐ! تسیں میںوں کس دی شہ اُتے ڈراؤندے او۔ ایس وادی وچ میرے حمایتی سبھ توں زیادہ نیں۔“

ابولہب حضورؐ دا چاچا سی پر بدترین سی۔ اوہ حضورؐ دی مخالفت وچ اٹھا ہو گیا تے اوس نے عرباں دا روایتی اخلاق وی چھڈ دتا۔ حضورؐ دے والد جناب عبداللہؐ تے عبدالعزیٰ عرف ابولہب دا والد اک (عبدالطلب) سی پر ماواں الگ الگ سن۔ چاچا ہوندیاں سار وی ابولہب نے شرافت، انسانیت تے آدمیت نوں چھڈیا تے کمینگی اختیار کیتی۔ بنی ہاشم تے بنی عبدالطلب نے حضورؐ دی مخالفت نہ کیتی، حمایت کردے رہے حالانکہ قبیلہ قریش دیاں ایہناں دو شاخاں دے بہت سارے لوک مسلمان نہیں سن ہوئے۔ اک ابولہب سی جس نے اسلام تے حضورؐ دی مخالفت وچ کوئی کسر نہ چھڈی۔ ایہو وجہ اے کہ قرآن مجید اندر ابولہب دا ناں لے کے اوس دی مذمت کیتی گئی اے۔ قرآن مجید دی سورہ لہب وچ آیا ”نُفٹ گئے ابولہب دے ہتھ۔“ ہتھ ٹٹن توں مراد جسمانی ہتھ نہیں سگوں اوہ مقصد اے جس واسطے ابولہب نے اپنا پورا زور لایا۔ یعنی ابولہب اپنے مقصد وچ ناکام ہو یا۔ جنگ بدر اندر ابولہب دے کئی ساتھی قریش دے وڈے وڈے سردار مارے گئے۔ ہار دی اطلاع ملے پہنچی تے اوہ بیمار پے گیا تے ست دن دے اندر اندر مر گیا۔ اوہدے سارے جسم اُتے زہر بھرے متعدی پھوڑے نکلے۔ ایہہ طاعون نال ملدی بیماری سی۔ اوہدے گھر والے وی

اوہدے لاگے نہیں سی آؤندے۔ مرن دے تن دن بعد تیک اوہدے کول کوئی نہ گیا۔ اوہدی لاش سڑ گئی تے اوہدے وچ بدبو پے گئی۔ جد اوہدے پُتر اوس نوں لوکاں طعنے دتے تے اوہدے اوہناں پُتر اوس نے حبشیاں نوں مزدوری دے کے اک ٹوٹے وچ لاش دب دتی۔ اوہدی ہار اپنی مکمل سی کہ جس دین دی اوس نے اپنی زیادہ مخالفت کیتی، اوس نوں اوہدی دھی دُرہ تے دو پُتر اوس نے معتب تے قبول کیتا۔

حضورؐ، ابولہب تے عقبہ بن ابی معیط دے گوانڈھی سن۔ حضورؐ دا گھر ایہناں دوواں دے وچکار سی۔ حضورؐ جد نماز پڑھدے ایہہ اُتوں بکری دی اوجری سٹ دیندے۔ کدے ویڑے وچ ہانڈی پک رہی ہوندی تے ایہہ اُتوں غلاظت ہانڈی وچ سٹ دیندے۔ ابولہب دی بیوی تے ابوسفیان دی بھین اروی عرف ام جمیل دا ایہہ وطیرہ سی کہ اوہ رات نوں حضورؐ دے گھر دے دروازے اگے کدے سٹ دیندی تاں جے آپ یا آپ دے بچیاں دے پیراں وچ کدے چھن۔ حضورؐ نے اک وار فرمایا کہ میں دو بدترین گوانڈھیاں دے درمیان رہندا ساں۔ حضورؐ دیاں دو بیٹیاں حضرت ام کلثومؓ تے حضرت رقیہؓ دا نکاح ابولہب دے دو پُتر اوس نے عتیبہ تے عقبہ نال ہو یا سی پر حالی رخصتی نہیں سی ہوئی۔ ابولہب نے اک دن پُتر اوس نوں آکھیا جے تساں حضورؐ دیاں دھیاں نوں طلاق نہ دتی تے میرے واسطے تہانوں ملنا حرام۔ ایہناں دوواں نے حضورؐ دیاں دھیاں نوں طلاق نہ دتی۔ اک روز بد بخت عتیبہ نے حضورؐ اُتے تھکیا۔ حضورؐ نے فرمایا: خدا یا! اپنے کتیاں وچوں اک گتے نوں ایہدے اُتے لادے۔“ عتیبہ اپنے بیو نال شام دے سفر دوران اک رات قافلے دے اُونٹھاں دے درمیان بحفاظت سٹا ہو یا سی کہ اک شیر آیا تے اوس نے اُونٹھاں دے حلقے وچوں ہو کے عتیبہ نوں پاڑ کے کھا لیا۔ حضورؐ دا بیٹا حضرت قاسمؓ فوت ہو گیا۔ حضورؐ دا دوجا صاحبزادہ حضرت عبداللہؓ فوت ہو یا تے ابولہب نے خوشی منائی تے قریش دیاں سرداراں نوں آکھیا۔ ”اج محمدؐ بے نام و نشان ہو گیا۔“

ایہناں دناں وچ رسول مقبولؐ تے مسلمان صفا پہاڑی دے دامن وچ ارقم ابن عبد مناف دے گھر چھپ چھپا کے اکٹھے ہوندے سن۔ ایس نوں دار ارقم (ارقم دا گھر) آکھیا جاندا سی۔ ایہہ محفوظ تے کھلا سی۔ مکے اندر قبیلہ مخزوم تے قبیلہ عبد شمس دی حکمرانی سی تے

ارقم قبیلہ مخزوم ۵۲ سالہ سردار سی۔ یاد رہوے ایہہ دوویں قبیلے حضورؐ دے خلاف سن پر حضرت ارقمؓ حضورؐ دے شیدائی سن۔ استھے سوچ وچار ہوندا۔

ابو جہل تے ابوسفیان اُتے کدے حضورؐ دی سچائی تے بزرگی دا اثر ہوندا سی پر ابولہب اُتے نہیں۔ جس زمانے وچ حضورؐ تے مسلماناں نال مکے دے کافراں تے مشرکاں دی سخت کشمکش سی، مکے وچ کال پے گیا۔ لوک مردار جانوراں دیاں ہڈیاں تے کھلاں کھان واسطے مجبور ہو گئے۔ آخر ابوسفیان وفد لے کے حضورؐ گول حاضر ہویا تے عرض کیتی ”اے محمدؐ! آپ تے کہندے او میں رحمت بن کے بھیجیا گیا واں تے حال ایہہ اے کہ آپ دی قوم ہلاک ہو رہی اے۔ آپ ایہدے حق وچ دعا فرماؤ۔“ آپ نے دعا فرمائی۔ واہ واہ مینہ وسیا۔ لوک پھر زیادہ بارش دی شکایت لے کے آگئے۔ حضورؐ نے پھر دعا فرمائی تے بدل ہٹ گئے۔

اک دن ابو جہل نے حضورؐ نوں بُرا بھلا کہیا۔ اک لونڈی نے ایہہ گل حضرت حمزہؓ نوں دسی۔ حضرت حمزہؓ حضورؐ دے چاچا سن۔ آپ نالوں ذرا وڈے سن۔ آپ دے اک رشتے توں خالہ زاد بھائی سن نالے دُڈھ بھرا دی سن۔ اوہ آپ نال بہت پیار کردے سن۔ بڑے وڈے پہلوان، بہادر، جی دار تے شکاری سن۔ لقب اسد اللہ تے اسد الرسول سی۔ غزوہ احد وچ قتل ہون والے کافر ادھے اوہناں دے ہتھوں جہنم واصل ہوئے۔ جد اوہ شام توں مکے آئے تے لونڈی نے ساری گل دسی۔ حضرت حمزہؓ نوں بہت غصہ آیا او سے ویلے کعبہ دے صحن وچ گئے جتھے قریش دے سردار بیٹھے ہوئے سن۔ ایہناں وچ ابو جہل وی سی۔ حضرت حمزہؓ نے اپنی کمان اوہدے سر وچ ماری تے آکھیا لے میں اج توں مسلمان ہویا۔ تیرا جو جی چاہندا اے، کر لے۔“ ایہہ کہہ کے گھر آگئے۔

حضرت عمرؓ بن خطاب دی بھین فاطمہؓ تے بہنوئی سعدؓ بن زید مسلمان ہو چکے سن۔ حضرت عمر فاروقؓ حالی مسلمان نہیں سی ہوئے۔ اک دن حضرت عمرؓ دے دل وچ خیال آیا کہ اوہ حضورؐ نوں ختم کیوں نہ کر دین تاں جے روز دا جھگڑا ای مک جاے۔ ایہہ سوچ کے تلوار پھڑی تے مارن تڑ پئے۔ راہ وچ اک آدمی نعیم ملیا۔ اُس کہیا ”کتھے؟“ حضرت عمرؓ نے دسیا ”میں محمدؐ نوں مارن چلیا واں۔“ نعیم بولیا۔ ”پہلے اپنی بھین تے بہنوئی دا پتا کر۔“

طبیعت دے سخت تے جلالی سن۔ طعنہ سُن کے گھر آئے۔ بھین قرآن کریم دی تلاوت کر رہی سی۔ بے قابو ہو کے بھین تے بہنوئی نوں ماریا تے زخمی کردتا۔ پر ایہناں دوہاں جیاں اُتے توحید دا نشہ او سے طرحاں سی۔ حضرت عمرؓ دے دل اُتے اثر ہو گیا، بولے جو پڑھ رہی سی اوہ مینوں وی دکھا۔ بھین نے ورق بھرا دے ہتھ اُتے رکھ دتا۔ جویں جویں پڑھدے گئے۔ دل کنہن لگ پیا۔ آخر زور نال بولے ”لا الہ الا اللہ محمد رسول اللہ“ پھر حضرت ارقمؓ دے گھر گئے۔ حضورؐ اوتھے سن۔ دروازہ بند سی۔ حضرت عمرؓ نے آواز دتی۔ حضرت عمرؓ دے ہتھ وچ او سے طرحاں تلوار سی۔ حضرت ارقمؓ دے گھر بیٹھے ہوئے مسلمان ڈرے۔ حضرت حمزہؓ وی سن۔ بولے ”آؤن دیو۔ جے خلوص نال آیا اے تے بہتر، نہیں تے ایسے تلوار نال سر قلم کردیاں گا۔“ دروازہ کھولیا گیا۔ حضرت عمر فاروقؓ نے اندر پیر رکھیا۔ حضورؐ پاک اُگے وڈھے تے حضرت عمرؓ دا امن پھڑ کے فرمایا ”کیوں عمرؓ کس ارادے نال آئے او؟“ عرض کیتی ”ایمان لیاؤن واسطے“ ایہہ سن کے مسلماناں نعرہ ماریا ”اللہ اکبر“۔ حضرت عمرؓ مسلمان ہوئے تے مسلماناں دی ہمت ودھ گئی۔ ہُن تیک مسلمان ڈر تے خوف دی وجہ کر کے کعبہ اندر نماز نہیں پڑھدے سن۔ حضرت عمرؓ بڑے قد آور، بہادر تے پہلوان سن۔ اوہ ساریاں نوں لے کے حضرت ارقمؓ دے گھروں نکلے تے کعبہ دے صحن وچ جا کے نماز پڑھی۔ کافراں نے حضرت عمرؓ دے مکان دا گھیراؤ دی کیتا پر عاصم بن وائل دے سمجھاؤن اُتے پرت کے چلے گئے۔ حضرت حمزہؓ دا مسلمان ہونا تحریک اسلام دا تاریخی واقعہ اے۔ حضورؐ دے دشمن حضورؐ دے خلاف گھناؤنا پروپیگنڈا وی کردے سن۔ انج حضورؐ دا نام نامی تے اسم گرامی مکے توں باہر وی گیا۔ عام لوک بدگمان ہوئے یا نہیں ہوئے، کجھ دلاں وچ ایہہ چنگر یا پٹی پتا تے کرینے اوہ کون آدمی اے جس دے خلاف اینا زیادہ پروپیگنڈا کیتا جا رہیا اے۔ اوہ گلاں تے سُنینے جیہناں دی وجہ کر کے کردار کشی دی مہم چلائی جا رہی اے۔ ایس طرحاں اسلام دی اشاعت مکے توں باہر ممکن ہوئی تے طفیل بن عمرو دوسی، حضرت ابوذر غفاریؓ، عمرو بن عبسہؓ سلمی، حضرت ابو موسیٰ اشعریؓ، معقیبؓ بن ابی فاطمہ دوسی، جعالؓ بن سراقہ، ضاد الازدیؓ، عبداللہ کنانی، عبدالرحمن کنانی، تے بڑیدہ بن الحصیبؓ مسلمان ہوئے تے اپنے اپنے قبیلے وچ اسلام دی اشاعت کیتی۔ ایہہ کجھ مثالیں نیں۔ ہٹی تے سچی گل

ایہہ اے کہ قریش نے جیہڑا پروپیگنڈا حضورؐ تے اسلام دے خلاف کیتا اوہدا اُلٹ تے بہتر اثر ہويا۔ خود قرآن کریم وچ اے۔

وَرَفَعْنَا لَكَ ذِكْرَكَ یعنی تسیں جھوٹے پروپیگنڈے توں دل کیوں ہولا کر دے او اسماں تے تہاڈے دشمنان دے ذریعے تہاڈی شہرت ودھائی اے۔

مکے دے کافر تے مشرک صرف حضورؐ اُتے ای ظلم نہیں سی کردے، حضورؐ دے ساتھیان اُتے جیہناں نوں صحابہ آکھیا جاندا اے، بے حد ظلم کردے سن۔ حضرت ابوبکر صدیقؓ نوں وی بے حد تکلیف پہنچائی گئی۔

اک دن حضورؐ نال حضرت ابوبکر صدیقؓ دار ارقم (ارقم دا گھر) توں مسجد حرام گئے تے تقریر کیتی۔ کافراں نوں اسلام دا پیغام دتا۔ ایہہ پہلا موقع سی کہ مکے نے اعلانیہ دعوت اسلام دتی ہووے۔ کافراں نے حضرت ابوبکرؓ توں اینا ماریا کہ ایہناں دا مونہہ پھل گیا تے اوہ بے ہوش ہو گئے۔ ایہناں دے قبیلے تیم دے لوک ایہناں نوں گھر لے آئے۔ خیال سی اوہ مر جان گے۔ لوک پلٹ کے پھر مسیت آئے تے بولے: ”جے ابوبکرؓ مر گئے تے اسماں عتبہ نوں مار دینا ایس۔“ عتبہ نے حضرت ابوبکرؓ توں ماریا سی۔ ذرا ہوش آیا تے چکھیا رسول اللہؐ دا کیہ حال اے؟ جد پتا چلایا آپؐ ٹھیک نہیں تے اُٹھ کے حضورؐ گول دار ارقم آئے۔ حضورؐ نے حضرت ابوبکرؓ دی بُری حالت دیکھی تے رون بہلے ہو گئے تے مونہہ چُم لیا۔

حضرت عثمان غنیؓ نوں ایہناں دے چاچے نے رسی نال بنھ کے ماریا۔ حضرت زبیرؓ مسلمان ہوئے تے ایہناں دے چاچا نے ایہناں نوں دری وچ لھیت کے نک وچ دھونی دتی۔ غلاماں لوٹدیاں تے بانڈیاں دا حال وی بُرا ہويا کیوں جے اوہ سبھ توں لیسے ماڑے، بے اثر تے غریب سن۔

نزولِ وحی توں لے کے تین سال تیک جیہڑے ۱۳۴ مرد سوانیاں تے بچے مسلمان ہوئے۔ ایہناں وچ نو غلام تے لوٹدیاں شامل سن۔ ایہناں دے علاوہ کجھ موالی سن۔ موالی اوہ لوک سن جیہڑے پہلے غلام سن پھر آزاد کر دتے گئے تے آزاد کرن والیاں دی پناہ وچ رہن لگ پئے۔ کجھ ہور وی بے سہارا لوک سن جیہڑے ظلم دا نشانہ بنے۔ اک مغربی مصنف دا قول اے کہ حضرت عیسیٰؑ اُتے جس ویلے بُرا وقت آیا تے اوہدے ساتھی اوہناں نوں

چھڈ کے دوڑ گئے۔ ایسے طرحاں حضرت موسیٰؑ نوں منن والیاں آکھیا جاوے، آپ تے اپنے خدا نوں نال لے کے لڑو۔ پر حضورؐ دے ساتھیان نے ہر طرحاں تے ہر قسم دے ظلم برداشت کیتے پر اسلام دی راہ توں کچھ نہ ہٹے۔ مکے دے کافراں تے مشرکاں نے پورے پورے خاندان نوں لواب وچ پایا پر ایہناں جان دے دتی، اسلام توں مونہہ نہ موڑیا۔

مثال دے طور تے یاسر بن دے رہن والے سن، مکہ گئے تے ابو حذیفہ مخزومی دے حلیف (ساتھی) ہو گئے۔ ابو حذیفہ نے ایہناں دی شادی اپنی لونڈی سمیہ نال کر دتی۔ جد اسلام آیا تے یاسرؓ، سمیہؓ، اوہناں دا پتر عمار تے یاسرؓ بھرا عبداللہ مسلمان ہو گئے۔ ایس سارے کنبے نوں کافراں عذاب دتا تے ظلم دا نشانہ بنایا۔ اک واری حضورؐ اوس جگہ توں وی لنگھے جتھے ایہناں نوں عذاب دتا جا رہیا سی تے سخت رنجیدہ خاطر ہوئے۔ آپ نے فرمایا۔ ”صبر کرو اے آل یاسر! تہاڈے لئی جنت دا وعدہ اے۔“ حضرت عمار دے پنڈے اُتے داغ ای داغ سن۔ کسے نے پچھیا ایہہ کیہ؟ بولے ایہہ اوس ظلم دے نشان نہیں جیہڑا تتی ریت اُتے لمیاں پا کے میرے اُتے کیتا جاندا سی۔ ابن سعد لکھدا اے کہ عمارؓ توں اگ دے انگلیاریاں نال ساڑیا جاندا سی۔ حضورؐ نے فرمایا: ”اے اگ! توں عمار اُتے انج ٹھنڈی ہو جا، جج حضرت ابراہیم اُتے ٹھنڈی ہوئی سی۔“ حضرت عمار دے والد حضرت یاسرؓ کافراں دیاں سختیاں جھل جھل کے اللہ نوں پیارے ہو گئے۔ حضرت عمار دی والدہ سمیہؓ توں ابو جہل نے قتل کرا دتا۔ عمار دے چاچے نوں تیر ماریا تے اوہ ڈگ گئے۔ حضرت عمارؓ نوں پانی وچ ایسے غوطے دتے کہ ایہناں کولوں برداشت نہ ہويا۔ حضورؐ دا انکار تے بُناں دی تعریف کر کے جان چھڑائی تے روندے ہوئے حضورؐ گول آئے۔ آپ نے چکھیا۔ ”دل دی حالت کیسی اے؟“ بالکل ایمان اُتے مطمئن۔“ حضورؐ نے فرمایا۔ ”جے اگے وی اجیہا موقع آوے تے پھر ایہو کجھ کہہ دینا۔“

حضرت بلالؓ اُتے ایسے ظلم ہوئے کہ اک الگ مضمون لکھیا جاسکدا اے۔ ظلم دے ایس دور وچ حضرت ابوبکر صدیقؓ نے بے تحاشا دولت خرچ کر کے ایہناں مظلوم غلاماں تے لوٹدیاں نوں آزاد کرایا۔

(۱) حضرت بلالؓ (۲) حضرت بلالؓ دی والدہ حمائمہؓ (۳) عامرؓ بن فہیرہ

(۴) ابونکبہ (۵) لبینہؓ یا لبیہ (۶) نہدیہؓ (۷) نہدیہ دی دھی (۸) زنیہؓ (۹) ام عیسیٰ۔

عاشقان اُو زُخُوباں خُوب تر

خوش تر و زیبا تر و محبوب تر

(اقبال)

ایس ظلم توں تنگ آ کے نبوت دے پنبویں سال حضورؐ دی اجازت نال یاراں مرد تے چار سوانیاں حبشہ ہجرت کر گئے۔ ایہہ حبشہ دی پہلی ہجرت سی۔ حبشہ بحر احمر دے دُوبے پاسے افریقہ دا ملک اے۔ اوتھے دے بادشاہ نوں نجاشی آکھیا جاندا سی۔ اوہ عیسائی سی۔ قریش قبیلے نوں پتا چلیا تے اوہناں اپنے دو سفیر حبشہ بھیجے۔ اوہناں نجاشی نوں آکھیا کہ اوہ ایہناں دے مجرم تے باغی واپس کر دے۔ بادشاہ نے مسلماناں نوں بلا کے حال پچھیا۔ حضرت علیؓ دے بھرا حضرت جعفرؓ نے تقریر کیتی۔

”اے بادشاہ! ایس جاہل ساں۔ بُت پوجدے ساں۔ مردار کھاندے ساں، بدکاری کردے ساں۔ گوانڈھیاں نوں ستاؤندے ساں۔ بھرا بھرا اُتے ظلم کردا سی۔ زور آور کمزوراں نوں کھانداسی۔ اپنے وچ اک شخص پیدا ہو یا جس دی بزرگی، سچائی تے ایمان داری توں ایس سارے واقف ساں۔ اوس نے سانوں سچے دین دی دعوت دتی تے سانوں دسیا کہ بُت پرستی نوں چھڈ و سچ بولو، ظلم نہ کرو، یتیمیاں، مسکیناں دا مال نہ کھاؤ، گوانڈھیاں نوں آرام دیو، پاک دامن بیبیاں اُتے بدنامی دا داغ نہ لاؤ۔ نماز پڑھو، روزے رکھو، خیرات دیو۔ اسان ایس شخص نوں اپنا پیغمبر مانتیا اے۔ اوہدیاں گلاں اُتے عمل کیتا۔ ایس جرم وچ ساڈی قوم ساڈے خلاف ہو گئی اے، سانوں مجبور کردی اے۔ ایس اسلام نوں چھڈ کے پہلی گمراہی وچ جا وڑیے۔“

نجاشی نے آکھیا ”تھاڑے پیغمبر اُتے جو کلام اُتریا اے، اوہ پڑھو۔“ حضرت جعفرؓ نے سورہ مریم دیاں کجھ آیتاں سنائیاں۔ نجاشی اُتے ایہہ اثر ہو یا کہ اوہدیاں اکھاں وچوں ہنجو ڈگن لگ پئے۔ پھر بولیا ”خدا دی قسم! ایہہ کلام تے انجیل اکو دیوے دے دو کچھ نہیں۔“ ایہہ کہہ کے اوس نے قریش دے آدمیاں نوں آکھیا۔ ”تسیں واپس جاؤ۔ میں ایہناں مظلوماں نوں واپس نہ کراں گا۔“ مسلماناں جد نجاشی دی ایہہ مہربانی دیکھی تے ہور لگ

چھپ کے حبشہ آ گئے تے ایہناں دی تعداد ۸۳ ہو گئی۔ ایہہ حبشہ دی دوجی ہجرت سی۔ ایہدے وچ دو بھرا عبداللہ بن جحش تے عبید اللہ بن جحش وی حبشہ گئے۔ عبید اللہ مرتد ہو کے اوتھے ای مر گیا۔ عبداللہ نامور ہو یا۔ مکے دے قریشی کافراں تے مشرکاں دا ایہہ وار وی خالی گیا۔ ہُن اوہناں ہاشمی خاندان دا سوشل بائیکاٹ کر دتا۔ ایہہ نبوت دا ستواں سال سی۔ قریشیاں آکھیا کہ خاندان ہاشم نال کوئی تعلق نہیں۔ نہ شادی نہ ویاہ، نہ خرید و فروخت نہ کھان پین لئی کوئی چیز تے نہ پانی۔ کوئی باہروں وچن والا آؤندا تے کہندے اپنیاں چیزاں دا زیادہ ملل پاؤ۔ پھیر وی خریدن نہ دیندے۔ ایہہ ساریاں گلاں اک معاہدے دی شکل وچ لکھ کے کعبے دے دروازے وچ لکا دتیاں۔ تقاضا کیتا گیا سی یاں انج ہووے گا یاں محمدؐ نوں ساڈے حوالے کرو۔ جناب ابو طالب خاندان ہاشم دے سارے لوکاں نوں لے کے اک دَرے وچ چلے گئے۔ ایس دا ناں شعب ابی طالب اے۔ اوتھے دُوبے مسلمان وی آ گئے تے بڑی تکلیف نال رہن لگ پئے۔ مسلماناں نوں پتے کھانے پئے، سُکا چڑا ملدا تے اوس نوں بھُن کے کھاندے۔ بچے بھکھ نال ولکدے سن۔ حضرت بلالؓ حضورؐ دے کھانے واسطے چیزاں لُکا چھپا کے لے آؤندے سن۔ تن سال ایس طرحاں لکھ گئے۔ اخیر ظالماں نوں رحم آیا تے اوہناں ایہہ ظالمانہ معاہدہ توڑیا۔ بائیکاٹ نوں جاری ہوئے دو سال ہوئے سن جد حضورؐ نے ۰۸ سن نبوت وچ منی دے مقام اُتے انگلی دے اشارے نال چن دوٹوٹے کیتا۔ ایہہ سی شق القمر دا معجزہ۔ چن حالی چڑھیا سی کہ دوٹوٹے ہو یا۔ اک ٹوٹا پہاڑی دے اک پاسے تے دُوجا سامنے ول گیا۔ ایہہ کم اکھ دے پکارے وچ ہو یا تے پھر دوویں ٹکڑے جُو گئے۔

ایسے دور وچ کافراں نے حضورؐ نال صلح صفائی واسطے بہت کوششاں کیتیاں۔ مکے دے اک معمر سردار عتبہ بن ربیعہ نے مکے دے کافراں دی نمائندگی کردیاں ہو یاں حضورؐ اگے اک تجویز رکھی۔ عتبہ نے حضورؐ نوں آکھیا ”بھتیجے! ایہہ کم (اسلام دی تبلیغ) جیہڑا توں شروع کیتا اے جے ایہدا مقصد مال بناؤنا اے تے اسیں سارے مل کے تینوں اینا کجھ دے سکے آں توں ساڈے ساریاں نالوں مالدار ہو جاویں۔ جے توں وڈیائی چاہنا ایں تے اسیں تینوں اپنا سردار من لینے آں۔ اسیں کوئی فیصلہ تیرے بغیر نہیں کراں گے۔ جے بادشاہ

بننا چاہنا اس تے اسیں تینوں بادشاہی دینے آں۔ جے توں بیمار اس تے اسیں تیرا اپنے خرچ اُتے علاج کروانے آں۔“ عتبہ ایہہ گلاں کردار رہیا تے حضور سُدے رہے۔ پھر آپ نے فرمایا ”جو کجھ کہنا سی، کہہ لیا؟“ عتبہ بولیا ”ہاں!“ حضور نے فرمایا: ”ہُن میری سُن“ ایہدے بعد آپ نے بسم اللہ پڑھی۔ سورہ سجدہ پڑھی۔ آیت سجدہ اُتے آ کے سجدہ کیتا۔ سر اُٹھایا تے فرمایا: ”میرا جواب سُن لیا ہُن توں جان تے تیرا کم جانے۔“ عتبہ نے واپس جا کے لوکاں نوں دسیا ”خدا دی قسم! ایسا کلام میں سُنیا اے کہ ایس توں پہلے کدے نہیں سُنیا۔ نہ ایہہ شعر اے تے نہ جادو۔ اے اہل قریش! میری گل مٹو۔ ایس شخص نوں ایہدے حال اُتے چھڈ دیو۔ ایہہ کلام رنگ لیا کے رہوے گا۔ جے عرب اوہدے اُتے غالب آ گئے تے اسیں اپنے اک بھرا اُتے ہتھ چکن توں بچ جاواں گے تے اوہ آپ ایہدے نال نہڑ لین گے۔ جے ایہہ بادشاہ بن گیا تے ایہدی بادشاہی تہاڈی بادشاہی اے۔“ قریش دے سردار بولے۔ ”لوجی! عتبہ اُتے وی اوہدا جادو چل گیا۔“

حضور نال صلح صفائی دیاں ہور وی کوششاں ہوئیاں پر حضور نے دو لوک فیصلے دتے تے ”کچھ لو کجھ دو“ دی سیاست نوں ہمیش واسطے رد کر دتا۔ ایہدے بعد قریشیاں نے جناب ابو طالب (حضور دے چاچے) اُتے پریش پاپا۔ قریش دیاں سرداراں تن واری جناب ابو طالب اُتے دباؤ پاؤن دی کوشش کیتی۔ ابن ہشام، طبری، بیہقی تے بلاذری لکھدے نیں کہ کافراں تے مشرکاں نے جناب ابو طالب اگے شکایت کیتی کہ محمد ساڈے باپ دادا تے بُناں دی توہین کردے نیں۔ ایہناں دے چلے جان دے بعد جناب ابو طالب نے حضور نوں آکھیا۔

”بھتیجے! تُوں میرے واسطے تے اپنے واسطے جیون دی گنجائش باقی رکھ، میرے اُتے اینا بھار نہ پئی اوس نوں چک نہ سکاں نہ تُوں چک سکیں۔ اپنی قوم نال ایساں گلاں کرنا چھڈ دے جیہڑیاں اوس نوں پسند نہیں۔“

حضور سمجھ گئے کہ چاچا میری حمایت توں دست بردار ہونا چاہندا اے۔ آپ نے فرمایا: ”چاچا! جے ایہہ لوک سورج میرے سجے ہتھ اُتے تے چند میرے کبھے ہتھ اُتے وی رکھ دین تے میں ایہہ کم نہیں چھڈاں گا ایسوں تیک کہ یا اللہ مینوں کامیاب کردے یا

میں ایس راہ وچ ہلاک ہو جاواں۔“

پھر حضور رنجیدہ ہو کے روپے تے اُٹھ کے جان لگے۔ جناب ابو طالب نے آپ نوں آواز دے کے بلایا تے بولے ”اپنا کم جاری رکھو جو کجھ کرنا چاہو، کرو۔ خدا دی قسم! میں تینوں کسے طور وی دشمنان دے حوالے نہیں کراں گا۔“

۱۰۔ نبوت وچ درہ (شعب ابی طالب) توں خاندان ہاشم تے دوجے مسلمان سوشل بائیکاٹ (معاشرتی مقاطعہ) ختم ہون کارن اپنے گھراں وچ آ گئے۔ ایہناں نوں آیاں کجھ دن ہوئے سن کہ جناب ابو طالب جدائی دے گئے۔ ایس غم نوں تھوڑے دن ہوئے سن کہ حضور دی نمگسار بیوی اُم المؤمنین حضرت خدیجہ انتقال فرما گئیاں۔ دوویں اکو سال اگڑ کچھڑ اللہ کول چلے گئے۔ ایس سال نوں ایسے کر کے عام الحزن یعنی دُکھ دا سال آکھیا جاندا اے۔ جناب ابو طالب تے بی بی حضرت خدیجہ دی وفات بعد کافراں دا ظلم ہور ودھ گیا۔ حضرت خدیجہ دی وفات بعد حضور نے حضرت عائشہ تے حضرت سوڈہ نال نکاح کیتا۔ حضرت عائشہ دی عمر چھ سال سی۔ رخصتی مدینے ۲ ہجری وچ ہوئی جد حضرت عائشہ دی عمر نو سال سی۔ حضرت سوڈہ ادھیڑ عمر سن تے بیوہ سن۔ ایہناں دے پہلے خاونداناں سکران سی۔ اوہ ہجرت دے دوران حبشہ وچ فوت ہوئے سن۔

حضور نے مکے دے لوکاں دی اسلام دشمنی دی ایہہ شدت دیکھی تے طائف جان دا ارادہ کیتا۔ طائف مکے توں چلھی میل اے۔ ایہہ صحت افزا مقام اے جو یں مری دا علاقہ۔ بے حد سرسبز تے شاداب علاقہ اے (۱۹۸۱ء وچ ۶۶ تھے تیجی اسلامی سربراہ کانفرنس ہوئی جس وچ پاکستان ولوں صدر پاکستان جنرل محمد ضیاء الحق نے نمائندگی کیتی)۔ حضور طائف دے لوکاں نوں اسلام دا پیغام سناؤنا چاہندے سن۔ اتھے قبیلہ بنو ثقیف دے لوک رہندے سن جیہڑے بہت مغرور سن۔ آپ زید بن حارثہ نوں نال لے کے طائف گئے تے اوتھے دے سرداراں نوں اسلام دی دعوت دتی پر کسے نے وی ایہہ دعوت قبول نہ کیتی۔ اوس ویلے طائف دے تن سردار سن تے تین بھرا سن۔ (۱) عبد یالیل (۲) مسعود (۳) حبیب۔ ایہناں دے پیو دا ناں عمرو بن عمیر بن عوف سی۔ حضور نے ایہناں نوں آکھیا کہ اسلام دے کم وچ میری مدد کرو۔ پر ایہناں

1- بیڑب وچ تبلیغ اسلام ۱۰۔ نبوی وچ شروع ہوئی۔

بدبختیاں نے انکار کر دتا۔ اُلٹا حضورؐ دے پچھے شہر دے غنڈے تے بچے لا دتے۔ اوہ حضورؐ نوں تنگ کرن لگ پئے۔ راہ دے دوواں پاسے کھلو گئے تے پتھر مارن لگ پئے۔ گالیاں دین لگ پئے۔ تک تک کے پتھر اڈیاں تے گتیاں اُتے مار دے سن۔ حضورؐ جیوں جیوں پیر پُٹ دے، اوہ پتھر مار دے، ایہتوں تیک کہ حضورؐ دیاں جتیاں خون نال بھر گئیاں۔ حضورؐ جد بہہ جان دے تے اوہ پھر حضورؐ نوں کھلیار دیندے تاں جے پھر پتھر مارن۔ حضرت زیدؓ بن حارث، حضورؐ نوں پتھراں دی بارش کولوں بچاؤن واسطے حضورؐ اُتے لے پے پے جان دے سن ایہتوں تیک کہ زیدؓ دا سر پٹ گیا۔ آخر حضورؐ طائف توں نکل کے زعمان نال چور مُتَبہ تے شیبہ دے باغ دی کندھ نال لگ کے اگوراں دی اک ویل دی چھاں تھلے بہہ گئے۔ اوس ویلے حضورؐ دی عمر اُتجا (۴۹) سال ست مہینے تے اُنی دن سی۔ حضورؐ دی ساری زندگی وِج ایہہ دن سبھ توں زیادہ تکلیف دہ سی۔ ساڈھے باروں سال بعد جد حضورؐ دی عمر ساڈھے اکاٹھ سال سی، قبیلہ ثقیف دا وفد عروہؓ بن مسعود دی زیر قیادت آیا تے مسلمان ہو گیا۔

طائف توں حضورؐ مِخَلہ آئے تے پھر حرا۔ حرا آ کے حضورؐ نے مطعم بن عدی نوں اپنی حمایت لئی پیغام گھلیا۔ مطعم نے اپنے پُتر اُنوں بلا کے آکھیا ”تھیاری لا کے حرم وِج جاؤ۔“ حضورؐ مطعم دی پناہ وِج مکہ تشریف لیا۔ حرم کول آ کے مطعم نے اُچی آواز نال آکھیا ”میں محمدؐ نوں پناہ دتی۔“ ابو جہل نے آکھیا ”آپ دی پناہ نوں نہیں توڑیا جاسکدا۔“ حضورؐ نے حرم وِج نماز پڑھی پھر گھر گئے۔ مطعم تے اوہدے پُتر حضورؐ نوں تلواراں دی چھاں پٹھاں مکے لیا۔ سن۔

تبلیغی دورے

معراج دا واقعہ حضورؐ دی سیرت پاک دا اک نہایت اہم تے درخشاں پہلو اے۔ حضورؐ نوں معراج اودوں ہو یا جد آپ باروں سال تیک توحید خالص دی دعوت دے چکے سن تے حضورؐ دے دشمن اپنا سارا اٹل لا کے حضورؐ دی مخالفت کر چکے سن۔ اسلام دی تعلیم عرب دے چپے چپے اُتے اُپڑ گئی سی۔ عرب دا کوئی قبیلہ ایہہ نہیں سی جتھے دو چار آدمی

بیعت عُقبہ اول ۱۱ھ نبوی تے بیعت عُقبہ ثانی ۲۱ھ نبوی وِج ہوئی۔ عُقبہ دا مطلب اے کھالی۔

حضورؐ دی تبلیغ توں متاثر نہ ہوئے ہون۔ سیرت نگاراں ایس واقعہ نوں پوری تفصیل نال وی لکھیا اے۔ رُکھے پچھے اسلوب وِج وی لکھیا اے، مختصر وی لکھیا اے تے کجھ سیرت نگاراں نے ایس واقعے بارے کجھ نہیں لکھیا۔ ایس کتاب وِج تفصیل نال لکھن دی گنجائش نہیں کیوں جے کتاب چھوٹی اے، ایس واسطے خلاصہ بیان کیتا جاسکدا اے:-

اک رات حضرت جبرائیل امین حضورؐ نوں براق اُتے بٹھا کے مکہ دی مسجد حرام توں یروشلم (بیت المقدس) دی مسجد اقصیٰ لے گئے۔ او تھے حضورؐ نے انبیا علیہم السلام نال نماز پڑھی۔ او تھوں اسماں ول گئے۔ ستاں آسماناں اُتے جلیل القدر نبیاں نال ملاقات کیتی۔ جنت دوزخ دیکھے پھر انتہائی بلندی یعنی عرش اُتے جا کے رب دے حضور حاضر ہوئے۔ او تھوں ہور ہدایتاں توں الگ بچ وقتہ نماز دی فرضیت دا حکم ملیا۔ ایہدے بعد بیت المقدس پلٹے تے او تھوں مسجد حرام (مدینہ) تشریف لیا۔

جد حضورؐ نے طائف دا تبلیغی دورہ کیتا، عمر ۴۹ سال ۷ مہینے تے ۱۹ دن سی۔ جد حضورؐ نے معراج کیتا عمر پناہ سال چار مہینے اُنی دن سی۔ معراج توں پہلے تے بعد حضورؐ تبلیغی دوریاں اُتے جان دے سن تے کئی وفد حضورؐ کول آؤندے سن۔ طائف دی واپسی دے بعد آپؐ دن رات تبلیغی سرگرمیاں وِج مگن سن۔ اس دوران حضورؐ قبیلہ کندہ، قبیلہ بنو عبد اللہ تے قبیلہ بنو حنیفہ وی گئے۔ آخری قبیلے دا سردار مسیلمہ کذاب سی جس بعد وِج نبوت دا دعویٰ کیتا۔ آپؐ قبیلہ بنو ہذیل، بنو عامر، بنو محار، فزارہ، غسان، مرہ، سلیم، عبس، بنو النفر، کلب، حارث، عذرہ، حضارمہ تے کئی ہور قبیلیاں وِج گئے تے اسلام دی دعوت دتی تے خدا دا حکم سنایا۔ پر کوئی شخص وی ایمان نہ لیا یا۔ حضورؐ عکاظ تے جُنتہ دے میلیاں تے وی گئے تے حج دے مواقع اُتے مختلف قبائل دے ڈیریاں تے اڈیاں تے جا کے کہندے رہے کہ کون پناہ دیندا اے تے مدد کردا اے۔ حضورؐ جتھے جان دے، ابو لہب کچھے کچھے ہونداتے حضورؐ دے پیغام دی تردید کردا۔ اوس زمانے وِج مکہ دے آلے دوالے میلے وی لگدے سن۔ حضورؐ ایہناں میلیاں وِج جا کے تبلیغ فرماؤندے تے قرآن مجید سناؤندے۔ ایہدا ایہہ اثر ہو یا کہ سارے ملک اندر اسلام دی آواز پہنچ گئی۔ ایہناں دناں وِج طفیلؓ بن عمرو دوسی تے حضرت ابوذر غفاریؓ مسلمان ہوئے۔

اک پاسے حضورؐ تے حضورؐ دے صحابیوں دیاں تبلیغی سرگرمیاں جاری سن تے دُوجے پاسے کافراں تے مشرکاں دیاں اسلام دشمن کارروائیاں شدو مدناں جاری سن۔ ایہناں دناں وچ بیثرب (مدینے) دا اک شاعر تے بہادر آدمی سوید بن صامت حج اُتے مکہ آیا۔^۱ اوہ شعر و شاعری توں علاوہ تیراکی، تیراندازی تے پڑھنا لکھنا جاندا سی۔ خاندان وی شرف والا سی۔ ایس لئی لوک اوس نوں کامل آکھدے سن۔ حضورؐ اوس نوں ملے تے اوس نوں قرآن کریم دیاں آیتاں سنائیاں، اوہ مسلمان ہو گیا پر واپس جا کے ”بعثت“ ناں وی لڑائی وچ ماریا گیا۔ اوہدے بعد بیثرب دے دو عرب قبیلیاں خزرج تے اوس وچ لڑائی ہوئی۔ اوس ہار گئے تے مکے مدد واسطے آئے۔ وفد وچ ایاس بن معاذ وی سی۔ حضورؐ اوس نوں ملے تے سوید وانگرا اوس نوں آیتاں سنائیاں۔ اوہ وی مسلمان ہو گیا پر واپس بیثرب جا کے فوت ہو گیا۔ ایہناں دوواں دا اثر بیثرب دے لوکاں اُتے ہويا۔^۲ ۱۲۰ (جولائی ۶۲۰) وچ بیثرب دے قبیلے خزرج دے کجھ لوک حج اُتے مکہ آئے۔ حضورؐ مکے توں کجھ میل دُور عقبہ رات نوں ایہناں کول گئے۔ قرآن کریم سُنا یا۔ خدا دے حکم بارے دسیا۔ نیکی دی تعلیم دتی۔ اوہ بڑے متاثر ہوئے تے اک دُوجے نوں کہن لگے۔ خدا دی قسم، ایہہ اوہو نبی نہیں جیہناں دے آؤن بارے بیثرب دے یہودی گلاں کردے نیں۔ اوہ سارے ای اوہ ویلے مسلمان ہو گئے۔ ایہہ تعداد وچ چھ سن۔ (۱) حضرت ابو امامہؓ (۲) حضرت عوف بن حارثؓ (۳) حضرت رافع بن مالکؓ (۴) حضرت قطبہ بن عامرؓ (۵) حضرت عقبہ بن عامرؓ (۶) حضرت سعد بن ربیع۔ ایہناں بیثرب جا کے تبلیغ کیتی تے لوکاں نوں دسیا کہ ایہناں اوس نبی برحق نوں اپنیاں اکھیاں نال دیکھیا اے جس دی اڈیک سی۔ اگلے سال بارہ آدمی عقبہ آ کے حضورؐ نوں ملے۔ ایہناں وچ سعد بن ربیع دے سوا پنج تے اوہو صحابی سن جیہدے پچھلے سال آئے سن تے ست نویں صحابی سن۔ ایہناں باروں نے حضورؐ دے ہتھ اُتے بیعت کیتی پئی اوہ اسلام دے عقیدے اُتے چلن لگے۔ ایس نوں بیعت عقبہ اولیٰ (عقبہ دی پہلی بیعت) آکھیا جاندا اے۔ جد ایہہ واپس بیثرب گئے تے ایہناں نال حضورؐ نے عبداللہ بن مکتومؓ تے مصعب بن عمیرؓ نوں گھلیا تاں بے قرآن کریم دی تعلیم دتی جاوے تے اسلام دے احکامات دے جان۔

اگلے سال یعنی نبوت دے تیرھویں سال بیثرب توں قبیلہ اوس تے قبیلہ خزرج دے

بہتر مرد تے دوسوانیاں حج کرن آئے تے حضورؐ نوں ملے۔ ایہہ وی عقبہ دے مقام اُتے حضورؐ نوں رات دے وقت ملے۔ ایس واری حضورؐ دے نال حضرت عباسؓ وی سن۔ ایہناں صحابہ کرام تے صحابیات نے عرض کیتا ”یا رسول اللہ! ساڈے شہر چلو تاں بے اسیں تہاتھوں پورا پورا فیض حاصل کریئے۔“ حضورؐ نے آکھیا ”کیہ تسیں اسلام دی اشاعت وچ میری پوری پوری مدد کرو گے؟ جد میں تہاڈے شہر وچ وسبیا کر لوں کیہ تسیں میری تے میرے ساتھیوں دی مدد اپنے اہل و عیال وانگر کرو گے؟“

”ایہدے عوض سانوں کیہ ملے گا؟“ اوہناں پچھیا۔

”خدا دی خوشنودی۔ آخرت وچ نجات تے بہشت۔“ حضورؐ فرمایا۔

”حضورؐ مکے سانوں چھڈ کے تے نہیں جان گے؟“ اوہ بولے۔

”نہیں میرا مرنا جینا تہاڈے نال ہووے گا۔“ حضورؐ فرمایا۔

حضورؐ دی ایہہ گل سُن کے اوہناں نے اوسے ویلے حضورؐ دی بیعت کیتی۔ ایس نوں بیعت عقبہ ثانی^۱ (عقبہ دی دوجی بیعت) آکھدے نیں۔ حضورؐ دے ہتھ اُتے ہتھ رکھ کے اقرار کرن نوں بیعت آکھیا جاندا سی۔ ایس سال ۵۰۰ آدمی مدینے توں حج واسطے آئے سن۔ حضورؐ نے ایہناں ۲۷ صحابہ کرام وچوں باروں بندے چنے جیہناں بیثرب جا کے تبلیغ کرنی سی۔ ایہناں وچ قبیلہ بنو خزرج دے نو (۹) بندے سن تے اوس دے تین بندے شامل سن۔ ایہناں مدینے (بیثرب) جا کے اسلام دی اشاعت تے بُت شکنی دی تحریک پورے جوش نال شروع کیتی۔ ایہناں نوں تاریخ اشاعت اسلام وچ نقیب آکھیا جاندا اے۔ ایہناں دے لیڈر نقیب النقب قبیلہ خزرج دے اسعد بن زرارہ سن۔

قریش نوں بیعت عقبہ ثانی دی سُوہ لگ گئی۔ اوہ بہت جزبز ہوئے تے ایہناں مدینے دے اک حاجی سعد بن عبادہ نوں مکے اندر پھڑ کے بہت ماریا۔ اوس نوں مطعم بن عدی تے حارث بن حرب بن اُمیہ نے آکے چھڈایا۔ قریش دے سردار بیعت بارے پچھدے پچھدے مدینے دے سبھ توں وڈے سردار عبداللہ بن اُبی کول گئے تے اوہدے نال ذکر کیتا۔ اوہ بولیا ”ایڈا وڈا کم میری قوم میتھوں بالا بالا نہیں کر سکدی تے میں نہیں جان دا ایسا ہو یا اے یا نہیں۔“ ایہہ شخص بعد وچ منافق اعظم ثابت ہو یا۔

خالی

حضورِ دی مدنی زندگی

چاہندے۔ اوہناں امانتاں ایہناں تیک پہچان دا خاص انتظام کیتا۔ مالی فائدہ یا دنیاوی فائدہ حاصل کرن والیاں دا کردار اجیہا نہیں ہو سکدا۔ سو ہجرت مذہب یا دین دی خاطر اللہ داناں اُچا کرن واسطے اک شہرتوں دُو بے شہر چلے جان داناں اے۔

یثرب وچ مسلماناں نوں جگہ، امن تے امداد مل گئی۔ ایس واسطے حضورؐ نے مکّے دے مسلماناں نوں اجازت دتی کہ اوہ ہجرت کر کے مدینے چلے جان۔ ایہناں ہولی ہولی ہجرت شروع کیتی۔ حضورؐ نے وی مکّہ چھڈن دا ارادہ کیتا۔ ایس دا پتا قریش مکّہ نوں چل گیا۔ اوہناں ہر قبیلے وچوں اک اک بندہ لیا تاں جے حضورؐ نوں قتل کر دین تے بچ جان۔ اوہناں دی سوچ سی کہ ہر قبیلے دا اک اک بندہ قاتل ہووے گا، ایس واسطے قتل دا الزام کسے اک قبیلے اُتے نہ آوے گا۔ طے ایہہ سی حضورؐ نوں اوس ویلے قتل کیتا جاوے جد اوہ سُتے ہوئے ہون۔

حضورؐ نے رات نوں حضرت علیؑ نوں اپنی چارپائی اُتے سون واسطے فرمایا تے اوہ ساریاں امانتاں دتیاں جیہڑیاں مکّے دے لوکاں نے اوہناں گول رکھوائی دیاں سن۔ حضورؐ نے حضرت علیؑ نوں آکھیا کہ سویر نوں ایہہ امانتاں لوکاں نوں دے کے یثرب آجانا۔ چنانچہ حضرت علیؑ نے انج ای کیتا۔

حضورؐ تے حضرت ابوبکر صدیقؓ ہجرت دا مشورہ پہلے ای کر چکے سن۔ دوویں اپنے اپنے گھروں نکل کے مکّے کول ٹور پہاڑ دی کھوہ وچ لگ گئے۔ کافراں نوں حضورؐ گھر نہیں سن ملے، ایس واسطے اوہ حضورؐ نوں قتل کرن واسطے اوہناں دی کھوج وچ نکلے تے اوس کھوہ دے ایسے قریب آگئے کہ حضرت ابوبکر صدیقؓ گھبرا کے بولے ”یا رسول اللہ! دشمن ساڈے ایسے نیڑے آگئے نیں جے اوہ اپنے پیراں ول تلکن تے ساناں ویکھ لین۔“ آپؐ نے فرمایا: ”گھبراؤ نہیں، اللہ ساڈے نال اے۔“ حضورؐ تے حضرت ابوبکر صدیقؓ تین دن تین راتاں ایس کھوہ وچ رہے۔ حضرت ابوبکرؓ دے پُتر عبداللہؓ تے آزاد شدہ غلام عامر بن فہیرہ نال بہر حال رابطہ رکھیا سی۔ عبداللہؓ رات نوں آ کے مکّے دیاں خبراں سناؤندے تے مشورے دیندے تے آزاد شدہ غلام عامر بن فہیرہ چُپ چُپتا بکریاں لے آؤندا۔ حضورؐ تے حضرت ابوبکرؓ بکریاں دا دُڈھ پی لیندے۔ رات نوں حضرت اسمٰئیلؓ اپنے بھرا عبداللہؓ نال

مدینے دی ہجرت

رسولِ کامل ﷺ دے تعلق نال بہت سارے لفظ خصوصیت تے تقدس حاصل کر چکے نیں، ایہناں وچوں اک لفظ ہجرت اے۔ ہجرت توں پہلے مدینے نوں یثرب کہندے سن۔ حضورؐ دے جان دے بعد یثرب داناں مدینۃ النبی ہو گیا۔ یعنی نبی دا شہر۔ بعد وچ عام استعمال وچ مدینہ رہ گیا۔ عربی وچ مدینہ عام شہر نوں آکھیا جاندا اے پر ایہہ لفظ صرف یثرب واسطے مخصوص ہو کے رہ گیا اے۔ کیوں جے او تھے حضورؐ آرام فرمائیں۔ ایسے طرحاں لفظ ہجرت اے جیہڑا حضورؐ دے تعلق نال خصوصیت حاصل کر چکا اے۔ ایس لفظ دا عام مطلب جدا ہونا یا چھڈ دینا اے یعنی ترک وطن نوں ہجرت کہندے نیں۔ پر ایہہ لفظ رسول اللہؐ دی سیرت نال خاص تعلق رکھن دی بنا اُتے خاص مطلب رکھدا اے یعنی مکّے توں مدینے آؤن داناں ہجرت اے تے ایسے واقعے اُتے اسلامی کیلنڈر دی بنیاد اے۔ آپؐ دی سیرت دے تعلق نال ذہن وچ جیہڑی گل آؤندی اے، اوہ ایہہ اے کہ جد وطن وچ اپنے دین تے عقیدہ دے مطابق زندگی گزارنا ناممکن ہو جاوے تے اپنے وطن نوں چھڈ دینا یا ترک کر دینا یا اوس توں جُدا تے علیحدہ ہو جانا ہجرت کہاؤندا اے۔ تاں جے دُو بے تھان جا کے اپنے دین تے عقیدے دے مطابق زندگی گزاری جاوے۔ مقصد مالی فائدہ یا دنیاوی فائدہ نہ ہووے۔ ایہہ گل ایس واسطے ضروری اے کہ بہت سارے لوک ترک وطن کردے نیں پر مالی تے دنیاوی فائدے واسطے۔ فرق صرف نیت تے مقصد دا اے۔ جیہڑے لوکاں نے دین دی خاطر اللہ داناں اُچا رکھن لئی اپنا وطن چھڈیا اوہ مہاجر کہلائے۔ حضورؐ گول لوکاں دیاں امانتاں سن، اوہ چاہندے تے امانتاں لے کے یثرب آجاندے، پر نہیں..... اوہ اپنے دشمنوں دا مال وی اپنے کول نہیں سی رکھنا

کھانا لے کے آؤندی۔ مکے دیاں ایہہ خبراں ایہہ سن کے قریش نے رات نوں حضور دے گھر کندھ ٹپ کے وڑن دی کوشش کیتی پر اندروں کسے عورت دی چیچن دی آواز سن کے ڈر مار گئے۔ اوہ باہروں دیکھ رہے سن کہ اندر حضور حضرت مومتی چادر اُتے لے کے سٹے ہوئے نیں۔ پر اوہ حضرت علیؑ سن جیہناں حضور دی حضرت مومتی چادر اُتے لئی ہوئی سی۔ بہر حال اوہناں سویر نوں حضرت علیؑ نوں گرفتار کیتا، تفتیش کیتی، ماریا کتیا، مسجد حرام وچ لے جا کے بند کیتا۔ جد حضرت علیؑ نے حضور بارے کجھ نہ دسیا تے چھڈ دتا۔ دوجی خبر ایہہ سی کہ حضرت ابوبکرؓ دے مکان اُتے اوہناں چھاپہ ماریا سی۔ حضرت ابوبکرؓ دی دھی حضرت اسمٰئیلہ نوں اوہدے والد بارے پچھیا۔ اسمٰئیلہ نے کہیا مینوں کوئی خبر نہیں۔ ایہہ سن کے ابو جہل نے زور دی چیچہ ماری۔ اسمٰئیلہ دے کن دی والی دُور جا ڈگی۔ پھر اوہ لوک چلے گئے۔

چوتھے دن آپؐ تے حضرت ابوبکرؓ کھوہ وچوں نکلے تے دن رات چلدے رہے۔ دُوجے دن دوپہر نوں اک چٹان دے تھلے چھاں پٹھ آرام کیتا۔ حضرت ابوبکرؓ اک پالی کولوں بکریاں دا دُڈھ لے آئے۔ حضورؐ نوں پلایا تے پھر چل پئے۔ مکے دے کافراں ڈھنڈورا پٹوایا سی کہ جیہڑا آدمی محمدؐ نوں یا ابوبکرؓ نوں پھڑ لیاوے گا اوس نوں سو اُونٹھ انعام دتے جان گے۔ مکے دا اک آدمی سراقہ لالچ وچ آ گیا۔ اُس گھوڑے اُتے زین پائی تے حضورؐ نوں لہن واسطے تڑیا۔ اوہ ٹھیک اوس ویلے چٹان کول اپڑیا جد حضورؐ تے ابوبکرؓ چل پئے سن۔ اوس نے حضورؐ نوں ویکھ لیا۔ گھوڑا دوڑا کے لاگے اپڑن دی کوشش کیتی۔ گھوڑے نے ٹھوکر کھاہدی تے ڈگ پیا۔ سراقہ نے ترکش (اوہ تھیلا جس وچ تیر رکھدے نیں) وچوں تیر کڈھ کے فال ویکھی، جواب ”نہیں“ آیا پر سراقہ نوں فال اُتے یقین نہ آیا تے گھوڑا دوڑا کے اگے ودھیا۔ ایس واری گھوڑا گوڈے تیک زمین وچ دھس گیا۔ ہُن اوہ ڈریا تے سمجھیا گل کیہ اے؟ اوس نے حضورؐ اگے عرض کیتی۔ ”اے خدا دے رسول! مینوں امن بخشیا جائے“، حضورؐ نے درخواست قبول کر لئی۔

سراقہ نے حضورؐ نوں سفر دے سامان دی پیشکش کیتی پر حضورؐ نہیں منے۔ فرمایا کسے نوں ساڈی اطلاع نہ دینا۔ سراقہ نے عرض کیتا مینوں امان نامہ لکھ دیو۔ حضورؐ نے حضرت ابوبکرؓ دے آزاد کردہ غلام نوں حکم دتا۔ عامر نے چم دے اک ٹوڑے (ٹکڑے) اُتے تحریر

لکھ کے سراقہ نوں دتی۔ حضورؐ نے سراقہ نوں فرمایا کہ اوہ اوسے تھاں کھلووے تے کسے نوں حضورؐ تیک نہ آؤن دیوے۔ سراقہ اوتھے کھلو گیا۔ جو وی حضورؐ دا پچھا کردا اوتھے آؤندا، سراقہ کہندا پرت جائیں تسلی کر لئی اے“ حضورؐ ایہہ نہیں آئے۔ تہانوں تے پتا ای اے میری نظر کئی تیز اے تے میں کھوج کڈھن دا کڈا دؤا ماہر آں۔ تقریباً ساڈھے ست سال بعد جد حضورؐ حنین تے طائف دیاں لڑائیاں بعد جعرانہ آ کے رُکے تہ سراقہ حاضر ہو یا، امان نامہ پیش کیتا تے اپنا تعارف کروایا۔ حضورؐ نے فرمایا: ”میرے کول آ جاؤ۔ اج وعدہ پورا کرن تے حق ادا کرن دا دن اے۔“ سراقہ مسلمان ہو گیا۔ حضرت عمرؓ دے دور وچ سراقہ نوں حضرت عمرؓ نے ایرانی شہنشاہ کسرا دے طلائی نلگن دتے تے فرمایا: ”اے سراقہ ایہہ نلگن تیرے حصے آئے۔“ حضورؐ نے ہجرت ویلے آکھیا سی: ”سراقہ! توں اپنی وینی وچ سونے دے نلگن پائیں گا۔“

رستے وچ حضورؐ، حضرت ابوبکرؓ تے عامر علاقہ قدیر وچ آئے۔ اوتھے اُم معبد دے تنبوس۔ ایہہ پختہ عمر دی شاندار تے شریف عورت قبیلہ خزاعہ دی شاخ بنی کعب نال تعلق رکھدی سی۔ اُم معبد دا ناں عاتکہ بنت خالد سی تے اوہ تنبوس دے اگے اپنے ویڑے وچ بیٹھی ہوئی سی۔ کال دا زمانہ سی تے اوہدیاں بکریاں سٹک گئی دیاں سن۔ حضورؐ نے اوہدی اجازت نال اک بکری تے ہتھ پھیریا (بعض روایتاں وچ اے تھناں اُتے ہتھ پھیریا) دُعا منگی۔ ”یا اللہ ایس عورت دیاں بکریاں وچ برکت پا۔“ بکری نے اپنا دُڈھ دتا کہ معبد دی ماں، حضرت ابوبکرؓ، عامر تے حضورؐ نے دُڈھ پیتا۔ حضورؐ نے سبھ توں اخیر تے دُڈھ پیتا تے فرمایا: ”ساقی القوم آخرہم“ (لوکاں نوں پلاؤن والا خود اخیر وچ پیدا اے) ایہدے بعد بھانڈا بھر کے رکھیا تے فرمایا: ”ایہہ دُڈھ معبد دے باپ نوں دے دینا جدوں اوہ آوے۔“ ایس نوں معجزہ نکشیر طعام آکھیا جاندا اے یعنی اوہ معجزہ جس راہیں کھان پین دی چیز وچ وادھا ہووے۔ برکت ہووے۔

مدینے دے لوکاں نوں حضورؐ دے آؤن دی اطلاع سی۔ لوک آپؐ نوں بے حد شوق نال اڈیک رہے سن۔ بچے خوشی تے جوش نال گلایاں وچ پھر کے کہہ رہے سن۔ ”ساڈے پیغمبر آ رہے نیں، ساڈے پیغمبر آ رہے نیں۔“ گھرو ہتھیار بند ہو کے شہروں باہر آ جاندا

سن تے حضورؑ نوں اڈیکدے رہندے سن۔ اک دن دوپہر نوں اوہ واپس مڑے سن کہ اک یہودی تے اک نکا قافلہ ویکھ کے آکھیا۔ ”اے لوکو! تہا نوں جس دی اڈیک سی اوہ آ گیا۔“ ایہہ ربیع الاول دا اٹھواں دن (پیر) تے نبوت دا تیرھواں سال سی (ستمبر ۶۲۲ء) یہودی نے حضورؑ نوں جس ویلے ویکھیا، حضورؑ قبا کول سن۔ یہودی اپنے قلعہ نما مکان دی چھت اُتے سی۔ وقت دوپہر دا سی۔ یہودی دی گل سن کے پنج سو بندہ حضورؑ ول دوڑیا۔ قبا وچ قبیلہ بنی عمرو بن عوف آباد سی۔ ایہناں حضورؑ دی آمد دی خبر سن کے اللہ اکبر دا نعرہ بلند کیتا تے ہتھیار لا کے حضورؑ دے استقبال واسطے چل پئے۔ نبی اکرمؐ تے حضرت ابوبکرؓ اُونٹھاں توں اُتر کے اک کھجور دی چھاں تھلے بیٹھ گئے۔ انصار دی بھیڑ بہت زیادہ سی تے جوش و خروش وی دیکھن والا سی۔ لوک اک دُوجے اُتے ڈنگدے اگے ودھ رہے سن۔ پر لوکاں نوں نہیں سی پتا حضورؑ کون نیں۔ اوہ حضرت ابوبکرؓ نوں حضورؑ سمجھ کے سلام کر رہے سن۔ پھر چھاں اگے پچھے ہوئی تے حضورؑ اُتے دُھپ آ گئی۔ حضرت ابوبکرؓ اُٹھ کے اپنی چادر نال نبی کریمؐ اُتے چھاں کیتی تہ لوکاں نوں پتا چلیا حضورؑ نبی اکرمؐ کون نیں۔ پھر لوک امام الانبیا نوں سلام کرن لگ پئے۔

قبا وچ حضورؑ دا قیام قبیلہ اوس دی شاخ بنی عمرو بن عوف دی بستی وچ سی۔ آپ دے میزبان حضرت کلثومؓ بن ہدم سن۔ حضرت کلثومؓ بہت بڑھے سن۔ ہجرت توں پہلے مسلمان ہو چکے سن۔ حضورؑ دی تشریف آوری دے تھوڑے چر بعد جدائی دے گئے۔ حضورؑ قبا وچ چار دن ٹھہرے۔ حضرت علیؓ مکے ترن دن رہ کے تے امانتاں لوکاں نوں دے کے اتھے آ ملے۔ حضورؑ نے اتھے اک مسیت بنائی ایہہ مسلماناں دی تاریخ وچ پہلی مسیت سی۔

نبی داشہر

ستمبر ۶۲۲ء نوں حضورؑ جمعہ دے مبارک دن مدینے آئے تے ایہناں دی اُونٹھنی قصویٰ حضرت ابویوبؓ انصاری دے گھر دے سامنے آ بیٹھی۔ لفظ، انصار، ناصر دی جمع اے یعنی مددگار۔ مدینے دے لوک انصار الہس واسطے کہلوائے کہ ایہناں حضورؑ تے مکہ دے مسلماناں

دی مدد کیتی۔ مکے دے جیہڑے لوک اسلام دا ناں اُچا کرن واسطے مکہ چھڈ کے مدینہ آئے، ایہناں نوں مہاجر (گھر چھڈن والے) آکھیا جاندا اے۔

مدینے دے اوس تے خزرج قبیلیاں دے لوک حضورؑ کول عقبہ آ کے سبھ توں پہلے مسلمان ہوئے سن۔ ایہدی اک وجہ ایہہ سی کہ ایہناں دا مدینے اندر یہودیاں نال میل جول سی تے یہودی بڑی بے چینی نال نبی دا انتظار کر رہے سن۔ دُوجی وجہ ایہہ سی کہ مدینے دے یہودی اپنی گل بات وچ نبوت، وحی، کتاب تے شریعت دا ذکر کردے سن تے عرب قبیلیاں دے کن ایہناں توں آشنا سن۔ تہی وجہ ایہہ سی کہ آپس دی تباہ گن خانہ جنگی توں تنگ آئے ہوئے سن تے امن تے بھائی چارے دی بھال وچ سن۔ ایہناں نوں اچھی قیادت اچے تیک نہیں سی ملی جیہڑی ایہناں دی خانہ جنگی ختم کر کے ایہناں نوں متحد کرے۔ حضورؑ ایہناں دی ہر آس اُتے پورے اُترے سن۔

مدینے دے اوس تے خزرج اصل وچ اکوای سن۔ اوس تے خزرج دو بھراواں دا ناں سی۔ ایہناں دی ماں دا ناں قبیلہ سی، ایس واسطے دوواں قبیلیاں نوں بنی قبیلہ وی آکھیا جاندا سی۔ قبیلہ دے خاوند دا ناں حارثہ سی۔ حارثہ اک شخص ثعلبہ دی اولاد وچوں سی۔ ثعلبہ دے دو بھرا سن۔ اک دا ناں پھر حارثہ سی تے دُوجے دا ناں بھنہ سی۔ ثعلبہ، حارثہ تے بھنہ دے پو دا ناں عمر بن عامر سی تے اوہ یمن دا رہن والا سی۔ جد مارب ناں دا ڈیم ٹپا تے تباہی آئی، اوہ شمالی عرب ول آ گیا۔ اوہدے پتر بھنہ دی اولاد شامی علاقے وچ آباد ہوئی تے غسان کہلائی۔ اوہدے دُوجے پتر حارثہ نے حجاز دے پہاڑاں تے بحر احمر (لال سمندر) دے وچکارے علاقے وچ قبضہ جمایا۔ ایس علاقے نوں تہامہ کہندے نیں۔ حارثہ دی اولاد خزاعہ کہلائی۔ تیجے پتر ثعلبہ دی اولاد مدینے دے آ لے دوالے آباد ہوئی تے اوس تے خزرج کہلوائی۔ اوس ویلے مدینے اُتے یہودیاں دا قبضہ سی۔ اوس تے خزرج بنجر زمیناں اُتے دن پورے کردے سن پھر اوہناں غسانیاں کولوں مدد لے کے یہودیاں نوں مدینے وچوں کڈھ باہر کیتا۔ باہر کڈھے جان والے یہودی قبیلے بنی قریظہ تے بنی نضیر سن۔ اک ہور یہودی قبیلہ قیقاع نے قبیلہ خزرج دی پناہ لے لئی تے شہر دے اک محلے وچ رہن لگ پیا۔ مدینے دے گل نو (9) محلے سن۔ مدینہ مکے نالوں اُچا اے۔ مکے دی آب و

ہوا بہت گرم اے پر مدینے وچ پانی تے چھاں دیاں نعمتاں نیں۔ مدینے وچ گرمی سردی دوویں شدید ہوندیاں نیں۔ مکے توں آؤن والے مہاجرناں نوں نزلہ، زکام تے ملیریا ہویا پر حضورؐ نے ایس دا علاج جلدی کر لیا۔

مدینے وچ مسلماناں نے سبھ توں پہلے مسیت بنائی (مسجد نبوی)۔ مسیت دے نال ای حجرے بنائے۔ حضرت بلالؓ نوں حضورؐ نے مؤذن مقرر فرمایا۔ جد مکے توں حضرت فاطمہ زہراؓ، حضرت ام کلثومؓ تے حضرت سودہؓ آئے تے اوہ ایہناں ای حجریاں وچ ٹھہرے۔ حضرت زینبؓ نہ آسکے کیوں جے ایہناں نوں ایہناں دے شوہر ابو العاص نے مکے ای روک لیا۔ حضورؐ دے خاندان نوں مکے توں حضرت زید بن حارث تے حضورؐ دے آزاد کردہ غلام ابورافعؓ نے جا کے لیاندا۔ ایہناں نال حضرت زید دی بیوی ام ایمنؓ تے ایہناں دا پتر حضرت اسامہؓ وی آئے۔ حضرت ابوبکرؓ نے اپنے صاحبزادے عبداللہؓ نوں خط لکھیا تے اوہ آپ اپنی والدہ ام رومانؓ، اپنی بھین اسماؓ تے دوجی بھین حضرت عائشہؓ توں لے کے مدینہ آئے۔ حضورؐ نے مسجد نبوی والے حجریاں وچ آؤن توں پہلے ست مہینے ابو ایوب انصاریؓ دے گھر قیام کیتا۔ حضرت ابو ایوب انصاریؓ اسلام دے نامور مجاہدن۔ حضورؐ دے مدینے اندر فاتحانہ داخلے دے ۲۸ سال بعد آپؐ قسطنطنیہ دے باہر لڑدے ہوئے شہید ہوئے۔

مسجد نبوی دے صحن وچ اک چبوترہ بنایا گیا جس نوں عربی وچ صُفہ کہندے نیں۔ ایہہ چبوترہ اوہناں مسلماناں دا ٹھکانا سی جیہناں دا کوئی ٹھکانا نہیں سی۔ اوہ جنگل وچوں لکڑیاں لیا کے وچدے تے گزارہ کردے۔ اوہ رات نوں بیٹھ کے اک استاد کولوں لکھنا پڑھنا سکھدے تے دینی تعلیم حاصل کردے۔ صُفہ دا مدرسہ مسلماناں دی پہلی اقامتی یونیورسٹی سی جیہڑی حضورؐ نے قائم کیتی۔ صُفہ دے مدرسے نال ہاسٹل وی سی جتھے غریب تے دور افتادہ علاقیاں دے طالب علم آ کے رہندے سن۔ قرآن کریم، عربی، طب، فلکیات تے دوجے علوم دی تدریس عہد نبوی وچ عام سی۔ مسلمان جتھے گئے، صُفہ دی مثال نوں عام کیتا۔

مکے وچ امن و امان نہیں سی۔ ایس واسطے فرض نماز دو ای رکعتاں سن۔ مدینہ منورہ اندر نماز مکمل ہوئی۔ ظہر، عصر تے عشا دیاں چار چار رکعتاں، مغرب دیاں تین تے صبح

دیاں دو رکعتاں۔ باجماعت نماز واسطے نماز یاں نوں بلاؤن لئی اذان طے ہوئی۔ حضرت بلالؓ نوں مؤذن مقرر کیتا گیا۔ مکے جمعہ دی نماز نہیں سی ہو سکدی۔ حضورؐ دے آؤن توں پہلے مدینے اندر حضرت مصعبؓ بن عمیر نماز پڑھاؤندے سن۔ جس دن حضورؐ مدینے تشریف لیائے، جمعہ دا مبارک دن سی۔ آپؐ نے خطبہ وِتا تے جمعہ دی نماز پڑھائی۔ پہلے مسلماناں دا قبلہ بیت المقدس سی۔ یہودی ایس پاسے مونہہ کر کے نماز پڑھدے سن۔ کجھ مسلمان یہودیاں دی پیروی وچ بیت المقدس ول مونہہ کر کے نماز پڑھدے رہے پھر اللہ ولوں کعبہ ول مونہہ کر کے نماز پڑھن دا حکم ہویا۔ سولہ مہینے مسلماناں نے بیت المقدس ول مونہہ کر کے نماز پڑھی۔ نومبر ۶۲۳ عیسوی نوں اک صبح حضورؐ مدینے توں باہر نماز پڑھ رہے سن۔ دو سجدے بیت المقدس ول مونہہ کر کے کر چکے سن کہ حضورؐ نے اچانک اپنا رخ شمال توں جنوب ول (مکہ ول) کر لیا۔ ایسے کر کے ایس مسجد نوں مسجد ذوالقیلین کہندے نیں۔ کعبہ اللہ دا پہلا گھر اے۔ مسجد بیت المقدس حضرت داؤد دی بنائی ہوئی اے۔

بھائی چارے نوں عربی وچ ’مواخات‘ آکھیا جاندا اے۔ مکے توں مسلمان اپنا گھربار، مال ڈنگر تجارت تے دولت چھڈ کے آئے سن۔ اوہ پریشان تے تباہ حال سن۔ حضورؐ نے اک بے گھر مسلمان نوں اک انصاری دا بھرا بنا دتا۔ ایہہ بھائی چارہ خون دے رشتے نالوں دی ددھ گیا۔ ہر انصاری نے اپنے بھرا نوں اپنے گھر تے اپنی زمین وچ حصہ دتا۔ اپنے کھیتروں وٹھے، کاروبار تے بیوپار وچ بھائی وال بنایا۔ مال و دولت وچوں حصہ دتا۔ حضورؐ دا مواخات دا حکم اللہ تعالیٰ دے ایس حکم دی تعمیل وچ سی ”اوہ لوک جیہڑے ایمان لیائے تے ہجرت کیتی تے اللہ دی راہ وچ مال جان نال جہاد کیتا تے اوہ لوک جیہناں ایہناں نوں پناہ دتی تے مدد کیتی، آپس وچ بھرا بھرا نیں۔“ (انفال-۱۰)

جنگ بدر دے بعد مہاجرناں نوں مدد دی لوڑ نہ رہی تے ایہہ آیت اتری۔ ”قریبی رشتہ دار اک دوجے دے زیادہ حقدار نیں۔“ (انفال-۱۰)

مہاجر وی ایویں کیویں احسان نہیں سن لیددے۔ محنت مزدوری تے تجارت کردے سن۔ حضرت ابوبکرؓ، حضرت عمرؓ، حضرت عبدالرحمنؓ بن عوف بہت جلد کاروبار تے تجارت وچ کامیاب ہو گئے۔ دوجے صحابہؓ نے وی چھوٹی موٹی تجارت یا واہی نیجی شروع کردتی۔

متفرق واقعات

حضور پاکؐ دیاں مشرکاں، منافقاں، یہودیاں تے رومیاں نال لڑائیاں، مرض الموت، وفات تے تدفین دے ذکر توں پہلے ۱۰ ہجری (اپریل ۶۳۶ء) تک دے متفرق موٹے موٹے واقعات دا تذکرہ ضروری اے تاں جے اللہ دی راہ وچ حضورؐ دیاں لڑائیاں دا بیان مسلسل ہو سکے۔

۲ ہجری (۶۲۳ء) وچ قبلہ مکے ول ہويا۔ حضرت سلمان پارسیؓ جیہناں نوں حضرت سلمان فارسیؓ وی کہندے نیں، مسلمان ہوئے۔ اوہ ایران دے رہن والے سن۔ شہر سی اصفہان۔ اوہ آپ تے ایہناں دے والدین آتش پرست سن۔ پھرانا مذہب اہل بق گھوڑے دی پوجا سی۔ سلمان فارسی سچا مذہب اختیار کرنا چاہندے سن۔ ایس غرض لئی دس مذہب تبدیل کیئے، آخر یہودی ہو گئے۔ اوہ غلام سن تے جس یہودی کول رہندے سن، اوہ اک آؤن والے نبی دا ذکر کردا ہوندا سی۔ یہودی مالک نے حضرت سلمان فارسیؓ نوں نشانیاں وی دسیاں ہونیاں سن۔ ایہناں نشانیاں دے ذریعے حضرت سلمان فارسیؓ نے مدینے اندر حضورؐ نوں پہچان لیا۔ غزوہ خندق وچ حضرت سلمانؓ نے حضورؐ نوں کھائی کدھن دا مشورہ دتا سی تے حضرت سلمان فارسیؓ دی ایہہ تجویز کامیاب رہی۔ مسلمان مکی کافراں دے خلاف کامیاب ہوئے۔

ایسے سال شعبان دے آخری عشرہ روزے فرض ہوئے۔ ۲۸ رمضان المبارک ۲ ہجری (۲۴ مارچ ۶۲۳ء) نوں صدقہ فطر تے عید دی نماز ادا حکم ہويا۔ شوال ۲ ہجری (مارچ اپریل ۶۲۳ء) وچ زکوٰۃ فرض ہوئی یعنی حکم آیا کہ زکوٰۃ دیو۔ نظام زکوٰۃ ۸ ہجری وچ مکے دی فتح دے بعد مکمل ہويا۔ ۲۲ مارچ ۱۹۸۰ء نوں اسلامیہ یونیورسٹی بہاولپور تقریر کردے ہوئے ڈاکٹر محمد حمید اللہ نے دیا کہ قرآن کریم دیاں کجھ آیتاں مکہ دے دوران نازل ہونیاں۔ ایہناں آیتاں وچ زکوٰۃ دا ذکر اے پر زکوٰۃ فرض مدینے اندر ہوئی۔ ایہناں دیاں کہ اسلام توں پہلے مکے دے لوک زکوٰۃ دیندے سن۔ اوہ ایس طرحاں زکوٰۃ دیندے کہ اپنی کمائی وچوں کجھ حصہ بتاں واسطے بچاؤندے سن۔ اللہ واسطے یا اللہ دے ناں اُتے ایہناں کدے کوئی پائی پیسہ نہ دتا۔ زکوٰۃ دا مطلب پاکیزگی تے صفائی اے۔ زکوٰۃ دین

نال کمائی یا مال پاک صاف ہو جاندا اے۔ مدینے اندر زکوٰۃ خوش حال لوکاں کولوں رضا کارانہ طور تے لئی جاندی سی۔ کیوں جے مدینے اندر غریب مسلمان کافی تعداد وچ آ گئے سن۔ زکوٰۃ جنگی قیدیاں نوں رہا کراؤن واسطے وی استعمال ہو سکدی اے۔ زکوٰۃ دی رقم وچوں غیر مسلماناں نوں وی رقم دتی جاسکدی اے۔ حضرت عمرؓ نے اک یہودی دا وظیفہ زکوٰۃ فنڈز وچوں لایا۔ حضرت عمرؓ زکوٰۃ فنڈز وچوں خود قرض لیندے سن کیوں جے تنخواہ تھوڑی سی۔ پھر قرض موٹ دیندے سن۔

حضرت علیؓ تے حضرت فاطمہؓ دی رسم نکاح ہو چکی سی۔ ۲ ہجری وچ حضرت فاطمہؓ الزہرا دی رخصتی عمل وچ آئی۔ ۳ ہجری دے مہینے شعبان وچ حضورؐ دا نکاح حضرت عمرؓ دی صاحبزادی حضرت حفصہؓ نال ہويا۔ اوہ بیوہ سن تے اوہناں دے پہلے خاوند خنیس بن قذافہ بن قیس بن عدی سن۔ دوویں اکٹھے مسلمان ہوئے۔ دوویں اکٹھے ہجرت کر کے مدینے آئے۔ خنیس جنگ بدر وچ لڑدے ہوئے زخمی ہوئے تے پھر جدائی دے گئے۔ جس وقت اُم المومنین حضرت حفصہؓ دی شادی حضورؐ نال ہوئی، اوس ویلے عمر ۲۰-۲۱ سال سی۔ ایسے سال حضرت امام حسنؓ پیدا ہوئے۔ حضرت کلثومؓ دی شادی حضرت عثمانؓ نال ہوئی۔ وراثت دا قانون لاگو ہويا۔ مشرکے دا نکاح مسلمان نال حرام قرار دتا گیا۔ ۴ ہجری (اگست ۶۲۵ء) شراب حرام کرن دا حکم آیا۔ شوال ۴ ہجری (مارچ ۶۲۶ء) حضورؐ دی شادی حضرت اُم سلمہؓ نال ہوئی۔ آپ دا اصل ناں ہندسی، کنیت اُم سلمہ سی۔ آپ وی بیوہ سن۔ آپ دے پہلے خاوند دا ناں عبداللہ بن عبدالاسد سی جیہڑے ابوسلمہ دے ناں نال مشہور سن۔ حضرت ام سلمہؓ تے ابوسلمہؓ اکٹھے مسلمان ہوئے۔ اکٹھے حبشہ گئے، اوتھوں مکے آئے۔ بڑیاں مصیبتاں نال ہجرت کر کے مدینہ آئے۔ ابوسلمہؓ جنگ بدر تے جنگ احد وچ شامل ہوئے۔ جنگ احد وچ زخم لگا جیہڑا بظاہر ٹھیک ہو گیا پر پھر تازہ ہو گیا تے اوہ ہمدادی الثانی ۴ ہجری وچ فوت ہو گئے۔ ابوسلمہؓ دی نماز جنازہ حضورؐ نے پڑھائی تے نو (9) تکبیراں آکھیاں۔ لوکاں نے غلطی سمجھدے ہوئے حضورؐ کولوں سبب پچھیا تے ایہناں فرمایا: ابوسلمہؓ ہزار تکبیراں دے مستحق سن۔ حضرت امام حسینؓ ایسے سال پیدا ہوئے۔ اُم المومنین حضرت زینب بنت خزیمہؓ فوت ہوئے۔ ایسے سال اوہناں نال شادی ہوئی سی۔

۰۵ ہجری وچ تیمم دا حکم نازل ہویا۔ شعبان ۰۵ ہجری (۶۲۷ء) وچ حضور نے حضرت جویریہ بنت حارث بن ابی ضرار نال شادی کیتی۔ ایہناں دا پہلا ناں برہ سی۔ حضور نے نواں ناں جویریہ رکھیا۔ حضرت جویریہ غزوہ مرتب وچ قیدی سن۔ ایہناں دا والد اپنے قبیلے معطلق دا سردار سی۔ معطلق بنی خزاعہ دی شاخ اے۔ شادی دے بعد حارث اپنی دھی نوں اک سو اڈھ فدیہ دے چھڑاؤن واسطے مدینہ آئے تے حضور نوں مل کے مسلمان ہو گئے۔

حضور نے شوال ۰۵ ہجری (فروری مارچ ۶۲۷ء) وچ زینب بنت جحش نال شادی کیتی۔ حضرت زینب رشتے وچ پھپھی دی دھی سن۔ پھپھی دا ناں یعنی حضرت زینب دی والدہ دا ناں اُمیمہ بنت عبدالمطلب اے۔ حضرت زینب دا پہلا ویاہ حضور دے آزاد کردہ غلام تے مونہہ بولے پتر (متنبی) زید بن حارثہ نال ہویا دا سی۔ دوویں آپس وچ خوش نہیں سن۔ طلاق ہو گئی تے پھر حضور نے زینب نال نکاح پڑھایا۔ حضرت زینب دے ویسے دے دن حجاب (پردے) دی آیت نازل ہوئی۔ ایس دن توں حضور نے اپنے مکان دے دروازے اُتے پردہ لا دتا تے لوکاں دا حضور دے گھر جانا بند ہو گیا۔ ویسے والے دن لوک حضور دے گھر آئے سن۔ حضور حضرت زینب دے گھر سن۔ آپ گھر آؤندے پر لوکاں نوں گلاں وچ رُجھے وکھ کے چلے جاندے سن۔ اخلاقاً کجھ نہیں سن فرماؤندے۔ آیت وچ آؤندا اے۔

”اے ایمان والیو! نبی دے گھر نہ آؤ۔ ہاں اوس صورت وچ جدوں تہانوں کھانے دی اجازت دتی جاوے۔ جدوں دعوت دتی جاوے آ جاؤ۔ کھانا کھا کے چلے جاؤ گلاں وچ نلگ جاؤ۔“

زنا دی سزا سو کوڑے نازل ہوئی۔ مونہہ بولے پتر دی بیوی نال شادی جائز ہوئی۔ عورت اُتے بتغیر گواہی الزام نوں جرم قرار دتا گیا۔ پانی نہ ملن دی صورت وچ تیمم دی اجازت ملی۔

۰۶ ہجری (۶۲۸ء) وچ حضور نے اُم المومنین حضرت اُم حبیبہ نال نکاح کیتا۔ آپ دا اصل ناں رملہ سی تے حضور دے اک دشمن ابوسفیان دی دھی سن۔ آپ بیوہ سن۔ آپ دے پہلے خاوند دا ناں عبید اللہ بن جحش سی جیہڑا پہلے مسلمان پھر عیسائی ہو گیا۔ شرابی سی۔

زیادہ شراب پین کر کے مر گیا۔ حضرت اُم حبیبہ تے عبید اللہ اکٹھے مسلمان ہوئے۔ ہجرت کر کے حبشہ گئے۔ اوتھے اک بچی ہوئی جس دا ناں حبیبہ سی۔ عبید اللہ مرتد ہو گیا پر حضرت اُم حبیبہ مسلمان ای رہیاں۔ آپ دا نکاح حبشہ اندر ہویا۔ حضور اودوں مدینے وچ سن۔ نکاح وکیلاں دے ذریعے ہویا۔ عبید اللہ دے بھرا عبداللہ بن جحش سن۔ اوہ بعد وچ نامور ہوئے۔ حضرت زینب بنت جحش ایہناں دی ہم شیرہ سن۔ ایسے سال بیت المقدس اندر قیصر روم دے دربار وچ قیصر تے ابوسفیان دا مشہور مکالمہ ہویا سی جس دے دوران ابوسفیان نے دسیا کہ حضور دا خاندان شریف اے۔ حضور نے کدے جھوٹھ نہیں بولیا۔ حضور دے پیروکار ودھ رہے نیں۔ حضور فرماؤندے نیں اک خدا دی عبادت کرو، نماز پڑھو، پاک دامن رہو، سچ بولو، رحم کرو۔ قیصر نے آکھیا۔ ”میں عرب نہیں جاسکدا، نہیں تے حضور دے پیرو دھوندا۔“

۰۷ ہجری وچ حضور نے اک دن ایران، روم تے مصر دے بادشاہاں تے عرب دے رئیسوں نوں چھ خط لکھے جیہناں وچ اسلام دی دعوت دتی گئی۔ ایسے سال حضور نے ام المومنین حضرت صفیہ نال شادی کیتی۔ ایہناں دا اصل ناں زینب سی، والد دا ناں جی سی جو یہودیوں دے مشہور قبیلے بنو نضیر دا سردار سی تے ماں دوجے مشہور یہودی قبیلے بنو قریظہ دے سردار دی بیٹی سی۔ حضرت صفیہ مال غنیمت وچ مسلماناں کول آئیاں سن۔ ایہناں دا پہلاں نکاح یہودی سلام بن منکلم نال ہویا جیہڑا مشہور سردار تے شاعر سی۔ اوہدے کولوں طلاق ہو گئی تے نکاح کنانہ نال ہویا۔ جیہڑا خیبر دے قلعہ تموص دا سردار سی۔ خیبر وچ ماریا گیا تے حضرت صفیہ سمیت کنانہ دا سارا کنبہ قید ہو گیا۔

۰۸ ہجری وچ قبیلہ ہوازن دے نو آدمی وفد بنا کے آئے تے مسلمان ہوئے۔ حضور نے ایہناں دے کہن اُتے اوہ سارے قیدی چھڈ دتے جیہڑے جنگ حنین وچ پھڑے گئے سن۔ جنگ حنین نوں اوطاس یا ہوازن دی جنگ وی آکھیا جاند اے۔ ایسے سال قبیلہ صُدا دا سردار زید بن حارث صدائی حضور کول آیا تے قبیلے سمیت مسلمان ہو گیا۔

۰۹ ہجری (۶۳۰ء) وچ زکوٰۃ دی وصولی واسطے حکم آیا تے قبیلیاں اندر ملازم مقرر کیتے۔ یمن دے قبیلے عذرہ دے باراں آدمی حضور دے سلام واسطے آئے تے مسلمان

ہوئے۔ آپ نے ایہناں نوں تحفے دے کے واپس گھلیا۔ وفد لئی، وفد بنی عامر، وفد بنی فزارہ، وفد عبدالقیس، وفد بنی اسد، وفد بنی عبس، وفد ثقیف تے وفد ازد حضور گول آئے تے مسلمان ہوئے۔ وفد بنی حنیفہ تے وفد نصارائے نجران وی آئے پر اوہ مسلمان نہ ہوئے۔ وفد حنیفہ وچ مسیلمہ کذاب سی تے دوجا اسود عسنی۔ دوواں نے بعد وچ نبی ہون دے جھوٹھے دعوے کیتے۔ نجران دے عیسائیاں دے وفد وچ پادری سن۔ حضور نے ایہناں نوں مہابلہ کرن واسطے آکھیا پر ایہناں مہابلہ نہ کیتا۔ مہابلے وچ دو شخصیتاں ہوندیاں نیں ہر شخصیت دُعا منگدی اے کہ جے اوہ جھوٹھی ہوئے تے خدا دا عذاب تے قہر اوہدے اُتے پوے۔ پادری حضور نال مہابلہ کیتے بغیر نجران چلے گئے۔

حبشہ دے بادشاہ نجاشی ایسے سال فوت ہوئے۔ موصوف دے دور وچ مکے دے مسلماناں حبشہ ہجرت کیتی سی تے نجاشی نے بہت خیال کیتا سی۔ حضور نے بادشاہ دی غائبانہ نماز جنازہ پڑھائی۔ ایسے سال جزیرہ لین دا حکم غزوہ تبوک دے موقع اُتے آیا۔ حضرت ماریہؓ قطیف، مصر دے بادشاہ مقوقس نے بطور لوٹڈی حضور دی خدمت وچ بھیجی سی۔ اوہدی اک بہن شیریں وی حضرت ماریہؓ نال آئی سی۔ حضور نے حضرت ماریہؓ نال نکاح فرمایا تے شیریں دا نکاح حضرت حسان بن ثابت نال ہويا۔ حضرت ماریہؓ دے بطن وچوں حضرت ابراہیم پیدا ہوئے۔ مدینے دے باراں منافقاں نے اک عیسائی راہب ابو عامر فاسق دے کہن اُتے اپنی الگ مسیت بنائی۔ حضور نے تبوک دی جنگ توں واپسی دے بعد حکم دتا کہ مسجد ضرار نوں ساڑ دتا جائے۔ چنانچہ حکم دی تعمیل ہوئی۔ ابو عامر شام دے بادشاہ تے قیصر روم دا جاسوس سی۔ اوہدے پتر حظلہ نے حضور نوں پیشکش کیتی سی کہ اوہ اپنے پیو دا سر لاہون واسطے تیار اے۔ قرآن کریم وچ آیا کہ مسجد مسلماناں وچ تفرقہ پاؤن واسطے بنائی گئی۔ اسی 80 آدمی غزوہ تبوک وچ نہیں سن گئے۔ ایہناں حضور دی واپسی اُتے معافی منگی۔ حضور نے ایہناں نوں معاف کیتا۔ ایسے سال مسلماناں اُتے حج فرض ہويا۔ قرآن کریم وچ ارشاد ہويا:

”خدا واسطے لوکاں نوں اللہ دے گھر دا حج لازم اے جس نوں رستے یعنی مکے جان دی استطاعت ہووے۔“

ایسے سال ای سو دحرام ہويا۔

۱۰ ہجری وچ بنی الحارث، خولان، سلیمان تے نجیب دے وفد حضور گول آئے تے ایہناں اسلام قبول کیتا۔ ایسے سال حضور نے آخری حج کیتا۔
۱۱ ہجری وچ یمن توں قبیلہ نخع دا اسلامی وفد حضور دی زیارت واسطے آیا۔ ایہہ حضور دی حیات پاک دا آخری وفد سی۔

مغازی

۱۔ غزوہ۔ سریہ۔ رزیہ

’غزوہ‘ دی جمع غزوات وی اے تے مغازی وی۔ دوویں لفظ اکو مطلب دیندے نیں۔ غزوہ اوہ جنگ، اوہ لڑائی، اوہ مہم، اوہ حملہ، اوہ مقابلہ تے اوہ مقاتلہ اے جس وچ سدا دی حیاتی پاؤن والے ساڈے نبی اکرمؐ نے حصہ لیا۔ لفظ غزوہ دا ڈھلا لفظ ’غزوا‘ اے جس دا مطلب اے ویری نوں تلاش کر کے حملہ کرنا، حملے دا قصد تے ارادہ کرنا یا ویری دے خلاف کوئی مہم لے جانا۔ ایسے لفظ وچوں نکلیا ہويا دوجا لفظ ’غازی‘ اے یعنی لڑائی وچ کامیاب ہون والا سپاہی۔ دوجا لفظ ’سریہ‘ اے جس دا مطلب وی جنگ، لڑائی، مہم، حملہ، مقابلہ تے مقاتلہ اے پر سریہ وچ جناب حضورؐ پاک دی ذات شامل نہیں۔ سریہ دا ڈھلا لفظ ’سرا‘ اے جس دا مطلب اے چلنا، پیر پٹنا، حرکت کرنا، سیر کرنا، حملے واسطے مہم لے جانا۔ دوواں لفظاں دا مطلب اکو ای اے، فرق ایہہ اے کہ غزوہ اوہ لڑائی اے جس وچ حضورؐ نے حصہ لیا تے سریہ اوہ لڑائی اے جس وچ حضورؐ نے حصہ نہیں لیا۔ اک ہور لفظ فرانسیسی، امریکی، برطانوی تے دوجے یورپی مصنف اچ کل سیرت رسول اللہ دے سلسلے وچ عام وردے نیں۔ اوہ اے رزیہ، ایہہ لفظ رزیہ (Razia) منگمری واٹ نے حضورؐ بارے اپنیاں کتاباں وچ کئی تھاں ورتیا اے۔ ایہہ لفظ ’’تاریخ مراکش‘‘ وچ آؤندا اے۔ دراصل ایہہ لفظ مراکش عربی دا اے۔ مراکش افریقہ دا اک مسلمان ملک اے۔ ایہدے اُتے فرانس نے قبضہ کر لیا سی۔ مراکش دے سلطان تے شہزادے پیرس آؤندے سن۔ ایہناں دے ذریعے ایہہ لفظ فرانس وچ آیا تے پھر مغرب دیاں دوجیاں زباناں نے وی

ورتیا۔ فرانس دے ڈاکو تے دھاڑوی شمالی افریقہ دے حبشی غلاماں نوں حملہ کر کے قیدی تے غلام بناؤندے سن تے پھر یورپ دے ملکاں اندر وپچدے سن۔ ایس قسم دے حملے تے مہم نوں رزیہ آکھیا جاندا سی۔ ہولی ہولی ایہہ مطلب ختم ہو گیا تے رزیہ دا مطلب حملہ لڑائی تے مہم رہ گیا۔

حضورؐ دی زندگی وچ مشرکاں کافراں، یہودیاں تے رومیاں نال کل ۸۲ لڑائیاں لڑیاں گئیاں۔ واقدی 'کتاب المغازی' وچ لڑائیاں دی تعداد ۴۷ لکھدا اے۔ بہر حال جیہناں لڑائیاں (مغازی یا غزوات) وچ حضورؐ دی ذات پاک شامل ہوئی اوہ ستائی (27) سن تے باقی لڑائیاں ۵۵ سن۔ ۲۷ مغازی وچوں اک درجن مشہور نیں۔ پہلا سریہ رمضان المبارک ۱۰ ہجری (مارچ ۶۲۳ء) وچ پیش آیا۔ ایس دا ناں سریہ سیف البحر سی تے ایس دے کمانڈر حضرت حمزہؓ سن۔ آخری لڑائی سریہ خالد بن ولید یا سریہ دومتہ الجندل دے ناں نال مشہور اے۔ ایہہ سریہ رجب ۹ ہجری (نومبر ۶۳۰ء) نوں پیش آیا۔ ایس سریہ دے کمانڈر حضرت خالد بن ولید سن۔ پہلے سریہ وچ مسلماناں دا ویری ابو جہل سی تے دوجے وچ دومتہ الجندل دا سردار اکیدر۔ پہلا سریہ جاسوسی واسطے گھلایا گیا تے آخری سریہ اکیدر دی گرفتاری واسطے گھلایا گیا کیوں جے اوہ بازنطینی شہنشاہ ہرقل دا گماشتہ سی۔ اکیدر گرفتار ہویا تے اوس نے حضورؐ نوں دو ہزار اُونٹھ، اٹھ سو گھوڑے، چار سوزرہاں تے چار سو نیزے پیش کر کے صلح کر لی۔

حضورؐ نے جیہناں لڑائیاں وچ بہ نفس نفیس حصہ لیا، ایہناں دے ناں:-

(۱) غزوہ ابواہودان (صفر ۲ ہجری)

(۲) غزوہ بوات (ربیع الاول ۲ ہجری)

(۳) غزوہ بدر اولیٰ یا صفوان (ربیع الاول ۲ ہجری)

(۴) غزوہ ذوالعشیرہ (جمادی الآخر ۲ ہجری)

(۵) غزوہ بدر (رمضان ۲ ہجری)

(۶) غزوہ بنوقینقاع (شوال ۲ ہجری)

(۷) غزوہ سویق (ذی الحج ۲ ہجری)

(۸) غزوہ بنو یلیم یا قرقرت الکذر (محرم ۳ ہجری)

(۹) غزوہ ذی امرّ یا غزوہ غطفان یا غزوہ انمار (ربیع الاول ۳۰ ہجری)

(۱۰) غزوہ احد (شوال ۳۰ ہجری)

(۱۱) غزوہ حمر الاسد (شوال ۳۰ ہجری)

(۱۲) غزوہ بنونضیر (ربیع الاول ۴ ہجری)

(۱۳) غزوہ بدر الآخر (ذیقعد ۴ ہجری)

(۱۴) غزوہ دومتہ الجندل (ربیع الاول ۵۰ ہجری)

(۱۵) غزوہ بنومصطلق یا غزوہ مرسیع (شعبان ۵۰ ہجری)

(۱۶) غزوہ خندق (شوال ۵۰ ہجری)

(۱۷) غزوہ بنوقریظہ (ذی الحج ۵۰ ہجری)

(۱۸) غزوہ بنی لحيان (ربیع الاول ۶۰ ہجری)

(۱۹) غزوہ ذی قردہ یا غزوہ غابہ (ربیع الآخر ۶۰ ہجری)

(۲۰) غزوہ حدیبیہ (ذی قعد ۶۰ ہجری)

(۲۱) غزوہ خیبر (محرم ۷۰ ہجری)

(۲۲) غزوہ وادی القرا (محرم ۷۰ ہجری)

(۲۳) غزوہ ذات الرقاع (محرم ۷۰ ہجری)

(۲۴) غزوہ فتح مکہ (رمضان ۸۰ ہجری)

(۲۵) غزوہ حنین یا غزوہ اوطاس یا غزوہ ہوازن (شوال ۸۰ ہجری)

(۲۶) غزوہ طائف (شوال ۸۰ ہجری)

(۲۷) غزوہ تبوک (رجب ۹۰ ہجری)

ایہناں ۲۷ غزوات وچوں دس غزوات بہت مشہور نیں۔ ایہہ غزوات ایہہ نیں:-

غزوہ بدر، غزوہ احد، غزوہ بنونضیر، غزوہ خندق، غزوہ حدیبیہ، غزوہ بنوقریظہ، غزوہ

خیبر، غزوہ فتح مکہ، غزوہ حنین تے غزوہ تبوک۔

رسول اکرمؐ دے مدینے اندر آؤن توں پہلے ستر 70 مکی مسلمان ہجرت کر کے مدینے آچکے نیں۔ مدینے دے مسلمان انصار حضورؐ واسطے جان قربان کرن واسطے ہر طرحاں تیار نیں۔ باران انصار قبیلے مدینے اندر تے مدینے دے آلے دوالے وسدے نیں۔ ایسے طرحاں یہودیاں دے دس قبیلے مدینے اندر تے مدینے دے آلے دوالے سود خوری، سوداگری، تجارت، واپسی بجی تے ہنرمندی دے کم کاج کردے نیں۔ تن قبیلے مشہور نیں۔ قیقاع، نضیر، قریظہ۔ یہودی قبیلے بہادر تے دلیر نیں۔ لڑائی واسطے ہتھیار آپ بناؤندے نیں۔ ایہناں دے اپنے قلعے تے بروج نیں۔ جنگ خیر وچ سولہ سو مسلماناں دے خلاف چودہ ہزار یہودی مقابلے اُتے آؤندے نیں۔ ایس توں یہودی طاقت دا اندازہ لایا جاسکدا اے۔ پڑھے لکھے نیں۔ شعر و شاعری دے شوقین نیں۔ مدینے دے عرب جاہل تے غریب نیں۔ آپس وچ لڑدے گھلدے نیں۔ یہودی ایہناں نوں تھلے لا رکھدے نیں۔ جاہل عرباں دے گھر بچے نہیں ہوندے۔ جے ہوندے نیں تے مر جانداں نیں۔ ایس کارن اوہ منت مندے نیں کہ جے بچہ ہویا تے جیوندا رہیا تے اوں نوں یہودی بنا دیاں گے۔ ایس قسم دے کاٹھے یہودی مدینے اندر کئی نیں۔ یہودی بیاؤ نیں۔ بیاج (سود) اُتے پیسہ دیندے نیں۔ سود دی شرح بہت زیادہ رکھدے نیں۔ رقم یا سود وصول نہیں ہوندا تے اوہ عرباں دے بچے یا عورتاں رہن رکھ لیندے نیں۔ غریب تے جاہل عرباں دے مال دولت، کاروبار تے جائیداد دے قبضے واسطے ہر حربہ ورتدے نیں۔ لالچ وچ آ کے قتل کردے نیں۔ دولت عام اے، ایس واسطے زنا کاری تے بدکاری عام اے۔ پیسے دے زور نال انصاف قتل کیتا جاندا اے۔ امیر، امیر دا سفارشی اے۔

پھر مدینے اندر اسلام دا چانن ہوندا اے۔ حضورؐ کثرت لیاؤندے نیں تے یہودیاں دے استحصالی طبقے تے ایس طبقے دیاں وارداتاں نوں ڈکا لگ جاندا اے۔ اسلام دی لو نال یہودیاں دی جھوٹی مذہبی آن بان شان دا پول گھل جاندا اے۔ یہودیت دی تبلیغ تے اشاعت رک جاندا اے۔ مدنی مسلماناں دا اخلاق سنور جاندا اے۔ ایہناں وچ تعلیم عام ہون لگ پیندی اے۔ فتوحات کارن اوہ خوش حال ہو جانداں نیں۔ ایہناں نوں دین تے

دُنیا دی دولت مل جاندا اے۔ یہودی بُرا مناؤندے نیں، گڑھدے نیں تے مسلماناں دے خلاف سازشاں کردے نیں۔ کبھدے نال؟

شروع شروع وچ ایہہ سازشاں منافقاں نال ہوندیاں نیں۔ حضورؐ دی مدینے اندر تشریف آوری توں پہلے منافقاں دا سردار عبداللہ بن اُبی مدینے دا بادشاہ بنن دے خواب دیکھدا اے۔ اوس جاہل عرب تے چالاک یہودی اپنے نال رلائے ہوئے نیں پر جد مدینے دے عرب حضورؐ دی شان رسالت ساہمنے جھک کے ذی شان ہو جانداں نیں تے حضورؐ مدینے اندر آؤندے نیں تے عبداللہ بن اُبی دا بادشاہ بنن دا سفنا کرچی کرچی ہو جاندا اے۔ اوہدا بنیا بنایا شیطانی کھیل وگڑ جاندا اے۔ مسلماناں دا زور دیکھ کے اوہ گھل کے مخالفت نہیں کردا۔ اُتوں اُتوں مسلماناں نال تے وچوں وچ یہودیاں نال اے۔ یہودیاں نال مل کے نویں توں نویں سازش کردا اے۔ ایسے واسطے اوس نوں تاریخ وچ رئیس المنافقین سدیا جاندا اے۔ اوہ یہودی قبیلے نضیر دا ساتھی تے دوست اے۔

حضورؐ مدینے وچ مسلماناں تے یہودیاں دے تعلق صاف تے ساہمنے رکھن واسطے ایہناں نال معاہدہ کردے نیں۔ ایس معاہدے نوں ”صحیفہ“ آکھیا جاندا اے۔ صحیفے وچ تھلے دتیاں شرطیں مسلمان تے یہودی من دے نیں:-

- (۱) خون بہا تے فدیہ دا پُرانا طریقہ قائم رہے گا۔
- (۲) یہودیاں نوں مذہبی آزادی ہووے گی۔
- (۳) مسلمان تے یہودی اک دوجے دے سنگی تے بیلی رہن گے۔
- (۴) لڑائی ویلے یہودی مسلماناں دی تے مسلمان یہودیاں دی مدد کرن گے۔
- (۵) یہودی مکے دے کافراں تے مشرکاں نوں امان نہ دین گے۔
- (۶) مدینے اُتے حملے دی صورت وچ دوویں مل کے روکن گے۔
- (۷) کسے ویری نال اک فریق صلح کرے گا تے دوجا فریق وی صلح کرے گا پر ایہہ گل مذہبی لڑائی اُتے لاگو نہیں ہووے گی۔
- (۸) یہودی اپنے دین اُتے رہن دے مجاز نیں تے مسلمان اپنے دین اُتے، یہودی مسلماناں دے نال اک اُمت تصور ہون گے۔

(۹) یہودی جدتیک مسلمان نال رل کے لڑائی کرن گے اپنا خرچ آپ پورا کرن گے۔
(۱۰) جد کدے ایس سمجھوتے (صحیفے) دے کسے فریق نوں کسے معاملے وچ اختلاف ہووے گا اوہ اللہ تے رسول اللہ ول رجوع کرے گا۔

یہودی حضور نال تے مدینے دے مسلماناں نال معاہدہ کر لیندے نیں پر حالی ایس دی سیاہی سکدی نہیں تے اوہ منافقاں، مشرکاں تے عرب دے دوجیاں کافر قبیلیاں نال رل کے حضور تے مسلماناں دے خلاف سازشاں شروع کر دیندے نیں۔

۳۔ منافقین

کے وچ سرور دو جہاں دے خلاف صرف مکے دے کافر سن پر مدینے اندر فخر البشر دے خلاف (۱) مکے دے کافر (۲) مدینے دے منافق (۳) یثرب خیبر تے حجاز دے یہودی (۴) ۳-۲-۱ دے بیلے (حلیف) عرب قبیلے (۵) باز نطنی شہنشاہ دے اُجرتی فوجی نیں۔ مکے دے کافراں دی حضور نال دشمنی پہلے بت پرستی دے سبب تے پھر ”خون دا بدلہ خون“ دے اصول دے کارن اے۔ مدینے دے منافقاں دا ویر ہوس اقتدار دی وجہ کر کے اے۔ یثرب (مدینہ) خیبر تے حجاز دے یہودیاں دا ویر مذہبی تے معاشی سبب موجب اے۔ کافراں، منافقاں تے یہودیاں دے سگی تے بیلے قبیلے مڈھ قدیمی تعلق نوں پالن واسطے مسلماناں دے خواہ مخواہ ویری نیں۔ باز نطنی شہنشاہ دے اُجرتی فوجی سیاسی دھاڑوی نیں۔ اوہ نہیں چاہندے عرب محمد دی زیر قیادت دُنیا وچ اپنا نال روشن کرے۔ حضور اللہ تعالیٰ دے فضل و کرم تے اپنی روشن ترین سیاسی تے جنگی فراست نال ایہناں سارے اسلام دشمن دھڑیاں نوں ہراؤندے نیں تے ہر میدان وچ تے ہر سطح اُتے ہراؤندے نیں۔ ایہناں دھڑیاں وچوں سبھ توں خطرناک دھڑا منافقاں دا اے۔ ایس واسطے ایس دا ذکر پہلے:

منافقاں دا سردار یعنی رئیس المنافقین دا نال عبداللہ بن اُبی بن سلول اے۔ سلول اُبی دی والدہ تے عبداللہ دی دادی سی۔ اوس دا قبیلہ سالم اے۔ سالم دا دوجا نال بعل جبہ اے تے ایہہ قبیلہ، قبیلہ عوف دی شاخ اے۔ قبیلہ عوف، قبیلہ خزرج دی شاخ اے۔

عبداللہ بن اُبی مدینے دا نامور سردار اے۔ حضور دی مدینے وچ تشریف آوری توں پہلے اوہ بعثت نال دی لڑائی وچ حصہ نہیں لیندا کیوں جے اوہ اک دوجے مدنی سردار عامر بن نومان نال لڑ چکا اے جیہڑا کہ بائیدہ قبیلے دا سردار اے۔ جے حضور مدینے نہ آؤندے تے عبداللہ مدینے دا بادشاہ ہوندا۔ جدوں مدینے دے کچھ لوکاں نوں چھڈ کے سارے لوک مسلمان ہو جانداے نیں، اودوں عبداللہ وی مسلمان ہو جاندا اے پر دلوں نہیں۔ اوہ دراصل سیاسی آدمی اے تے اکثریت دے نال تڑ پیندا اے۔ جد حضور ۲ ہجری بمطابق ۶۲۴ عیسوی نوں یہودی قبیلے قبیلا نون ایہناں دی اسلام دشمنی پاروں سزا دین لگدے نیں تے عبداللہ یہودیاں دی حضور اگے سفارش کردا اے۔ کیوں جے اسلام توں پہلے یہودی اوہدے دوست تے اوہ یہودیاں دا دوست رہ چکا اے۔ غزوہ اُحد توں پہلے اوہ حضور نوں مشورہ دیدا اے کہ مدینہ توں کافراں دا مقابلہ نہ کیتا جائے۔ جد حضور فیصلہ کردے نیں کہ مکے دے کافراں دا مقابلہ مدینے توں نکل کے میدان وچ کیتا جاوے گا تے عبداللہ اپنے ۳۰۰ آدمیاں نال مدینے پرت آؤندا اے، لڑائی وچ حصہ نہیں لیندا۔ ایہہ طرز عمل سددا اے کہ عبداللہ ڈراکل وی اے تے اوس نوں اللہ تے اللہ دے رسول اُتے ایمان وی نہیں۔ ایہہ ۳ ہجری بمطابق ۶۲۵ عیسوی دی گل اے۔ تن سال تیک عبداللہ زبانی کلامی حضور اُتے نکتہ چینی کردا اے پر اگلے دو سال اوہ حضور دے خلاف سازشاں کردا اے تے عملاً سازشاں وچ حصہ لیندا اے۔ اوہ یہودی قبیلے بنو نضیر نوں آکھدا اے کہ اوہ حضور دے ایس حکم نوں رد کرن کہ اوہ (بنو نضیر) مدینے وچوں نکل جان۔ عبداللہ یہودیاں نوں فوجی مدد دین دا وی وعدہ کردا اے۔ اوہ حضور نوں مدینے وچوں کدھن واسطے لوکاں نوں اکساؤندا اے تے بھڑکاؤندا اے۔ اوہ اُم المؤمنین حضرت عائشہ صدیقہ اُتے تہمت لاؤن والیاں وچ اگے اگے اے۔ اک واری حضور مدینے دے محلے بنو حارث وچوں دی کھوتے اُتے بہہ کے لنگھے۔ اوتھے کچھ لوک بیٹھے سن جیہناں وچ عبداللہ بن اُبی وی سی۔ کھوتے دے چلن نال گھٹا اُڈیا تے عبداللہ نے حقارت نال آکھیا ”گرد نہ اُڈاؤ۔“ حضور تے تبلیغ فرمائی تے اوہ نفرت نال بولیا۔ ”جیہڑا تہاڈے کول آئے اوس نوں سنایا کرو۔“ پنج سال دے بعد اوہ دیاں سرگرمیاں ساہنے نہیں آؤندیاں۔ اوہ حدیبیہ دی لڑائی وچ حصہ لیندا اے

پر تھوک دی لڑائی وچ حصہ نہیں لیندا کیوں جے اوہدی صحت ٹھیک نہیں۔ اوہ ۹ ہجری بمطابق ۶۳۱ عیسوی نوں مرچا اے۔ اوہ مسجد ضرار دی سازش وچ شامل نہیں ہوندا۔ حضورؐ اوہدے مرن اُتے اپنی قمیض اوس نوں پہناؤندے نیں تے اوہدی نماز جنازہ خود پڑھاؤندے نیں۔ عبداللہ بن اُبی دا اک پُتر تے کئی دھیاں سن۔ پُتر دا ناں عبداللہ بن عبداللہ سی تے اوہ باعزت مسلمان سی۔ اوس نے اک واری حضورؐ آگے التجا کیتی کہ اوس نوں اجازت دتی جائے اوہ خود اپنے پیو نوں قتل کرے کیوں جے اوس نے سنیا اے کوئی ہور مسلمان اوہدے والد نوں قتل کرنا چاہندا اے۔ ایسا نہ ہووے کوئی ہور مسلمان اوہدے پیو نوں قتل کر دے تے اوہ قاتل نوں قتل کر دے۔ حضورؐ نے ایس کم دی اجازت نہ دتی۔ اک ہور صحابی نوں حضورؐ نے فرمایا۔ ”کیہ تسیں لوکاں نوں ایہہ کہن دا موقع دینا چاہندے او کہ محمدؐ لوکاں نوں مروا دیندے نیں۔“

ایہہ پتا آج تیک نہیں چل سکيا کہ عبداللہ بن اُبی نال کسے منافق سن۔ خیال اے ایہناں دی تعداد خاصی سی کیوں جے قرآن کریم وچ ایہناں دا ذکر کئی واری آیا اے۔ عبداللہ بن اُبی دیاں کئی دھیاں سن اوہ وی مسلمان ہو گئیاں۔ جد مسلماناں نوں اللہ دے فضل و کرم نال کامیابیاں ہونیاں تے منافقاں دا دھڑا اپنے آپ ختم ہو گیا۔ منافقاں بارے حضورؐ نے فرمایا اے ایہناں کولوں خبردار تے ہوشیار رہو۔ اک ہور تھاں فرمایا جس کسے نے کلمہ پڑھ لیا، مسلمان ہو گیا تے اوہدے اندر دا معاملہ اللہ دے سپرد اے۔

۴۔ جنگی حکمت عملی تے تدبیر کاری

جنگ توں پہلے یا جنگ دے دوران حکمت عملی (Strategy) دا مطلب ایہہ ہوندا اے کہ وڈا مقصد کس طرحاں حاصل کیتا جاوے۔ جیویں حضورؐ دا وڈا مقصد اسلام دی اشاعت تے کافراں دا وڈا مقصد بُت پرستی دا تحفظ تے خون دا بدلہ خون۔ جنگی حکمت عملی وچ جنگ دے وڈے مقصد دے انتخاب توں اڈ سیاسی پدھر (سطح) اُتے دوجے دھڑیاں نال معاہدے دے ذریعے یا زبانی کلامی دوستی دشمنی دا بنانا سنوارنا یا پھر وگاڑنا ہوندا اے جویں ۱۹۷۱ء وچ اندرا گاندھی نے روس نال دوستی دا معاہدہ کر کے جوڑ توڑ کیتا تے جنرل

یجی خان نے اوس دا اُپا نہ کیتا۔ جنگی حکمت عملی یا سٹریٹیجی دا نتیجہ کم جنگی مقاصد حاصل کرن واسطے سارے ذرائع تے وسائل دا استعمال ہوندا اے۔ مثلاً بدر دی لڑائی وچ مکئی مُشرک اک ہزار لڑاکا جوان میدان وچ لیائے سن گھڑ سوار دستے وچ اک سو گھوڑے سن۔ مسلماناں دی تعداد ۳۱۴ سی۔ ایہہ ڈاکٹر برکت احمد نے لکھیا اے۔ مولانا شبلی نعمانی ۳۱۳ لکھدے نیں۔ عام وی ۳۱۳ دا ہندسہ اے پر موجود ۳۱۴ سن۔ مسلماناں کول دو گھوڑے سن۔ دو گھوڑیاں دا گھڑ سوار دستہ۔ خیال فرماؤ۔ پھر وی مسلماناں کافراں نوں ہرایا کیوں جے مسلماناں دا مقصد وڈا سی تے مورال اُچا سی۔

تدبیر کاری واسطے انگریزی دا لفظ (Tactics) ٹیکٹکس ورتیا جاندا اے۔ تدبیر کاری دا تعلق اوس زمانے وچ زمینی لڑائی نال سی کیوں جے اودوں ہجری تے فضائی لڑائی نہیں سی ہوندی۔ زمینی لڑائی وچ تدبیر کاری توں مراد لڑائی دے طریقے ورتنا تے لشکر یا فوج آگے پچھے یا کبھے سج کر کے یا رکھ کے لڑاؤنا تاں جے زمین اُتے قبضہ کیتا جا سکے۔ اُحد دی جنگ وچ خالد بن ولید دے دستے دا مسلماناں اُتے حملہ تدبیر کاری وچ آؤندا اے، جنگی حکمت عملی وچ نہیں آؤندا۔ حضورؐ دے مبارک زمانے وچ لشکر آمنے سامنے ہو کے لڑا سی۔ ایس لشکر نوں یا ایہدے مختلف حصیاں نوں جیہناں نوں ایس دستے آکھاں گے، مناسب ہدایت دے کے لڑاؤنا تے موقع محل نوں ویکھنا تے اوہدے مطابق فوراً کوئی تجویز کڈھنا ای تدبیر کاری اے۔ غزوہ خندق وچ حضورؐ نے حضرت سلمان پارسی دے مشورے اُتے عمل کر کے مدینے شہر دے اوس پاسے کھائی ماری جدھوں حملے دا ڈر سی۔ ایہہ تدبیر کاری دی بہترین مثال اے۔ بہر حال تدبیر کاری دا تعلق جنگ لڑن دے طریقے تے جنگ لڑن دے پینترے نال ہوندا اے۔

جنگی حکمت عملی تبدیل نہیں ہوندی، جنگی تدبیر کاری تبدیل ہوندی اے۔ اک برطانوی جرنیل گلب پاشا جس نے عرب لیجین دی قیادت کیتی سی، پہلی عالمی جنگ وچ آکھیا سی ”ہتھیار تے لڑائی لڑن دے طریقے سلیقے بدلدے رہندے نیں، زمین تے انسان نہیں بدل دے۔“ ایہہ گل ٹھیک اے، ہتھیار بدل جاندا نیں، نیزے دی تھاں گولی تے میزائل تے توپ آگئی اے۔ آمنے سامنے ہو کے لکڑاں کے ہتھ جوڑی کر کے لڑن دا زمانہ لہ گیا اے۔

فوجاں ہُن ٹینکاں وِچ بہہ کے دُوروں گولے مار کے لڑدیاں نیں۔ پر زمین نہیں بدلی۔ جس زمین اُتے لڑائی پہلے ہوئی سی ہُن وی ہوسکدی اے۔ ایسے طرحاں انسان حضورؐ دے ویلے دی جرأت دلیری ڈر خوف دکھاؤندے سن تے ہُن وی انسان دے دل وِچ لڑن ویلے ایہہ جذبات آؤندے نیں۔ جنگ اُحد وِچ مسلمان سوانیاں نے دلیری تے حوصلہ مندی دکھائی سی۔ ایسے طرحاں ۱۹۶۵ء دی پاک ہند لڑائی وِچ وی مسلمان عورتاں نے دلیری تے بہادری دا مظاہرہ کیتا سی۔ غزوہ بدر وِچ بچے وی لڑن واسطے اڈیاں چُک چُک آئے سن تے حضورؐ نے اوہناں نوں موڑیا سی۔ ایسے طرحاں ۱۹۶۵ء دی پاک ہند لڑائی وِچ پاکستان دے بچے اپنے دین تے وطن واسطے اگے ودھے سن۔

ہُن جد حضورؐ دے غزوات دا ذکر ہون والا اے، سانوں حضورؐ دے زمانے دی جنگی حکمت عملی تے تدبیر کاری اُتے نگاہ رکھنی ہووے گی۔ دوواں کماں وِچ حضورؐ اپنے زمانے توں کوئی سو سال اگے سن۔ ایہناں دے اختیار تے وضع کیتے جنگی اصول آج وی بنیادی طور تے ساڈے واسطے قابل عمل تے نویں نکور نیں۔

۵۔ مکمل فتح

حضورؐ نعوذ باللہ مکے دے کافراں دے ”باغی“ تے ”مجرم“ سن۔ ایس واسطے مکے دے کافراں مدینے دے رئیس المنافقین عبداللہ بن اُبی نوں دھمکی آمیز خط لکھیا۔

”تساں ساڈے آدمی نوں پناہ دتی اے اسیں خدا دی قسم کھا کے کہنے آں یاں تے اوس نوں قتل کر دیو یاں مدینے چوں دیس نکالا دے دیو، نہیں تے اسیں سارے تہاڈے اُتے حملہ کر دیاں گے تے تہانوں فنا کر کے تہاڈیاں زنانیاں تے قبضہ کر لائے گے۔“

(صحیح بخاری)

عبداللہ مسلماناں نال لڑن واسطے تیاری پر حضورؐ نے اوس نوں اوہدے کول جا کے سمجھایا پئی کیہ توں اپنے بھراواں پُٹراں نال لڑیں گا۔ حضورؐ نے ایہہ گل ایس واسطے آکھی کہ مدینے دے انصاریاں دی اکثریت مسلمان ہو چکی سی تے جے عبداللہ مکے دے کافراں ولوں ہو کے لڑدے تے اپنے ای انگ ساک نال لڑدا۔ بہر حال حضورؐ نے بجا طور

تے محسوس کر لیا کہ مکے دے کافراں مدینے دے منافقاں تے حجاز دے یہودیاں کولوں کے خیر تے بھلے دی اُمید نہیں۔ ایس واسطے ایہناں حضرت حمزہؓ، حضرت عبیدہ بن حارث تے حضرت سعد بن وقاصؓ دی قیادت وِچ تیبہ، سٹھ تے اسی بندے دے کے مکے دے کافراں دی جاسوسی واسطے گھلیا۔ ایس نوں انگریزی وِچ ریکی (Reconnaissance) آکھیا جاندا اے۔ اُردو وِچ جنگی جاسوسی، دیکھ بھال، قراولی، دیکھ جاسوسی تے تمہیدی معائنہ آکھیا جاوے گا۔ پنجابی وِچ سُونہہ لاؤنا یا اتا پتا معلوم کرنا یا کھوج لاؤنا یا ویری تے دھاڑوی (حملہ آور) دی اگانہہ ودھ کے خبر لیاؤنا لکھیا جاوے گا۔ ایہہ سن سریہ سیف البحر، سریہ رابغ تے سریہ ضرار۔ ایہہ تینے مہتاں پہلی ہجری دے مہینے رمضان، شوال تے ذیقعد وِچ بالترتیب سر ہوئیاں۔ دُوجی ہجری صفر دے مہینے حضورؐ خود مہم اُتے گئے۔ اوتھے پہنچے جتھے حضورؐ دی والدہ حضرت بی بی آمنہ دُفن نیں یعنی ابوا۔ ایہہ جگہ مدینے توں مکے ول اسی (۸۰) میل دُور اے۔ ایتھے حضورؐ نے بنو ضمرہ دے قبیلے نال دوستی دا معاہدہ کیتا تے پرت آئے۔ غزوہ ابوا اصل وِچ اول الغزوات یعنی حضورؐ دیاں لڑائیاں چوں پہلی لڑائی سی۔ ایہناں چار مہماں وِچ کوئی مقابلہ نہ ہو یا تے کوئی جانی نقصان نہ ہو یا۔ ایہدے بعد دو ہجری دے مہینے رَجَب الاول پھر رَجَب الثانی، جمادی الآخر تے رَجَب وِچ مسلمان چار مہماں لے کے گئے۔ ایہہ سن غزوہ بوات، غزوہ سفوان، غزوہ ذوالعشیرہ تے سریہ نخلہ۔ غزوہ سفوان نوں غزوہ بدر اولیٰ وی آکھیا جاندا اے۔ ایہہ غزوہ ایس واسطے پیش آیا کہ کرز بن جابر حملہ کر کے مدینے دے ڈنگر ہک کے لے گیا سی۔ سوائے سریہ نخلہ دے کوئی جانی نقصان نہ ہو یا تے نہ کسے نال ٹا کر ہو یا۔ ذوالعشیرہ جگہ داناں اے۔ ایتھے حضورؐ نے مدینے تے ضمرہ قبیلیاں نال دوستی دے معاہدے کیتے۔

سریہ نخلہ وِچ اک کافر ماریا گیا، دو گرفتار ہوئے تے اک دوڑ گیا۔ مسلماناں ولوں ایس مہم دے انچارج حضرت عبداللہ بن جحش سن۔ لڑائی اوس مہینے اندر ہوئی جس وِچ لڑائی روایتاً بند سی یعنی رَجَب دا مہینہ۔ مرن والا عمرو بن حضری سی۔ اوہ عبداللہ حضری دا پُتر سی۔ عبداللہ حضری حرب بن اُمیہ یعنی امیر معاویہ دے دادے داسگی تے پہلی سی تے حرب بن اُمیہ قبیلہ قریش دا سردار اعظم سی۔ سریہ نخلہ دا کمانڈر حضرت عبداللہ بن جحش سی تے عمرو

بن خضرمی نوں مارن والا مسلمان واقد سہمی سی (نخلہ اک جگہ دا ناں اے) جنگ بدر دی فوری وجہ عمر و قتل سی پر اصل وجہ مکے دے کافراں دی بدینتی تے اسلام دشمنی سی۔

غزوہ بدر مسلماناں دی نویں جنگی مہم سی۔ ایہہ لڑائی مدینے توں اسی میل دور لڑی گئی۔ بدر منڈی وی سی تے اتھے اک بُت خانہ وی سی۔ حضورؐ ۱۲ رمضان ۲ ہجری (۸ مارچ ۶۲۴ء) نوں چلے تے ۱۷ رمضان ۲ ہجری (۱۳ مارچ ۶۲۴ء) نوں بدر دے میدان وچ پہنچے۔ مسلماناں دی تعداد ۳۱۴ سی (عام طور تے ۳۱۳ لکھی جاندی اے)۔ گھڑ سوار رسالے وچ دو گھوڑے سن۔ مجاہداں وچ اک بچہ عمیر بن ابی وقاص وی شامل سی۔ کافر فوج دا کمانڈر انچیف ابو جہل سی۔ ابو لہب نہ آسکيا۔ کافر فوج وچ اک ہزار سپاہی تے سوسواراں دا رسالہ سی۔ روزانہ دس اُونٹھاں دا گوشت فوج نوں کھلایا جانداسی۔

پہلے قریش وادی بدر وچ اپڑے تے مناسب تھاواں تے قبضہ کر لیا۔ مسلماناں ول کوئی کھوہ سی نہ کوئی چشمہ۔ زمین ریتا سی جس وچ اُونٹھاں دے پیر دھس جاندے سن۔ حباب بن منذر نے حضورؐ کو لوں چکھیا جیہڑی جگہ چنی گئی اے اوہ وحی دی روناں جتی اے یاں فوجی تدبیر کاری اے؟ حضورؐ نے فرمایا: ”وحی نہیں اے۔“ حباب نے عرض کیتی کہ ”بہتر ہووے گا اگے ودھ کے چشمے اُتے قبضہ کر لیا جائے تے آلے دوالے دے کھوہ پور دتے جان۔“ حضورؐ نے ایہہ گل پسند کر کے اجازت دے دتی۔ اللہ ولوں بارش ہوگئی مٹی گھٹا جم گیا۔ مسلماناں چھوٹے چھوٹے حوض بنا کے وضو تے نہاؤن واسطے پانی جمع کر لیا۔ دوواں پاسے لڑائی دی تیاری مکمل سی۔

جنگ بدر توں پہلے یہودیوں دے تن شاعر (۱) ابو عصفک (۲) عصمان بنت مروان (۳) کعب بن اشرف مدینے دے انصاریاں تے مہاجرناں دے خلاف طنزیہ تے فحش شعر گھڑ دے گھراں گلیاں تے مجلساں وچ گاؤندے۔ مکے دے قریشیاں دے شاعر وی ایہو کم کردے تے حضورؐ تے مسلماناں دے خلاف منظوم بکواس لکھدے، پڑھدے تے سناؤندے۔ شاعرانہ دا ایہہ کم مسلماناں دے خلاف پروپیگنڈا مہم دا اک حصہ سی۔

جنگ بدر توں پہلے مکے دے کافراں وچیلے یا صبح سویرے اچانک حملہ کردے۔ مسلماناں دے پھل دار درخت وڈھ کے سٹ جاندے۔ فصلاں تباہ کر دیندے۔ ڈنگر وچھا

پک کے لے جاندے۔ بے اکا دکا بندہ ساہمنے آؤندے، اوس نوں مار جاندے، لفظاں دا اثر ایہناں اُتے ہوندا نہیں سی۔

مرد ناداں پر کلام نرم و نازک بے اثر

حضورؐ اپنی قوم دیاں عاداتاں دے جانوسن ایس واسطے دھاڑوی کافراں دی سونہہ لین واسطے مہمتاں بھیج دے رہندے سن۔ غزوہ بدر توں پہلے اٹھ مہماں دا ذکر ایس کر چکے آں۔ بدر والا حملہ وی کافراں دا اک اجیہا حملہ سی۔ مدینے دے یہودی مکے دے کافراں دی شہ اُتے مدینے اندر مسلماناں دی جاسوسی کر رہے سن۔

جد سریہ نخلہ پیش آیا تے عمرو بن حضرمی قتل ہويا۔ مکے دا اک تجارتی قافلہ شام وچ سی اوس نے مدینے ولوں ہو کے مکے جانا سی۔ مکے ایہہ غلط خبر پہنچی کہ مسلمان قافلے نوں لٹن واسطے آ رہے نیں حالانکہ ایسی کوئی گل نہیں سی۔ بہر حال ایس غلط خبر نال قریشی غصے وچ آ گئے۔ قافلہ ابوسفیان دی قیادت وچ راہوں گراہ پے کے مکے پہنچ گیا تے مکے دے اک ہزار سپاہی تے سوسواراں دا رسالہ مدینے دے مسلماناں نوں ختم کرن واسطے بدر دی وادی وچ آ گئے۔

حملے دی اطلاع ہوئی تے حضورؐ نے اجلاس بلایا۔ حضرت ابو بکرؓ تے دوجے صحابیاں نے پرجوش تقریراں کیتیاں پر حضورؐ نے انصارول ویکھیا۔ انصاری سردار سعد بن عبادہ نے اٹھ کے عرض کیتا ”کیہ حضورؐ دا اشارہ ساڈے ول اے؟“ خدا دی قسم! تسیں محکم کرو تے اسیں سمندر وچ چھال مار دیئے۔“

اک ہور انصاری حضرت مقرر اڈنے پرجوش لہجے وچ عرض کیتی ”اسیں حضرت موسیٰ دی قوم وانگر ایہہ نہیں آکھاں گے کہ آپؐ تے آپؐ دا خدا جا کے لٹن۔ اسیں آپؐ دے سچے کھبے اگے پچھتے کھلو کے لٹاں گے۔“ اوہدی ایہہ تقریر سُن کے حضورؐ دا چہرہ مبارک چمک اٹھیا۔ عرب دا دستور جنگ ایہہ سی کہ پہلے اک دوجے نوں لکاریا جانداتے رجز خوانی ہوندی۔ ہر بہادر اپنیاں خوبیاں دسدے، دوجے مرحلے وچ اک دوجے نال آمنے ساہمنے دُوبدو مقابلہ ہوندا، تیجے مرحلے وچ عام حملہ ہوندا۔

غزوہ بدر بہادری، جاں نثاری، دلیری، جرأت تے جاں بازی دا عظیم ترین معرکہ

سی۔ لشکر آمنے سامنے آئے تے پتا چلیا لڑن والے آپس وچ عزیز تے رشتہ دار نہیں تے ایہناں دے اپنے جگر دے نکلڑے ایہناں دیاں تلواراں دی تیز دھار اُتے نیں۔ حضرت ابوبکرؓ دے پُتر تلوار لے کے ودھے تے ایہناں دا مقابلہ کرن واسطے خود حضرت ابوبکرؓ تلوار کڈھ کے اگے آئے۔ قریش دا سردار عتبہ میدان وچ آیا تے اوہدا مقابلہ کرن واسطے اوہدا پُتر حضرت خذیفہؓ مقابلہ وچ آئے۔ حضرت عمرؓ دی تلوار نال حضرت عمرؓ دا اپنا ماما خون وچ لت پت سی۔

کفار دی فوج وچ کوئی ڈسپلن تے کوئی ترتیب نہیں سی۔ حضورؐ نے اپنے دست مبارک وچ تیر لے کے مجاہداں دی صف بندی کیتی سی۔ مسلمان رات نوں آرام نال سُتے سن۔ جدوں سویرے اُٹھے تاں اوہ تازہ دم سن۔ کفار ساری رات بد اطمینانی تے خوف دی وجہ کر کے سو نہ سکے۔ اوہ مسلماناں نوں اپنے توں دُونا یعنی دو ہزار سمجھدے سن۔ قرآن مجید اندر آیا۔ ”اوہ اپنیاں اکھیاں نال مسلماناں نوں دُونا دیکھ رہے سن۔“ مسلمان سپاہیاں کول ہتھیار وی پورے نہیں سن۔ کافر سپاہیاں وچوں ہر سپاہی لوہے وچ مڑھیا ہویا سی۔ عام جنگ توں پہلے حضورؐ نے اک ٹیلے اُتے بنے چھپر (عریش) وچ نماز پڑھی۔ حضرت ابوبکرؓ تلوار پھڑ کے پہرہ دیندے رہے۔

مسلماناں تے کافراں دا جد عام مقابلہ شروع ہویا تے ایہہ مقابلہ عام مقابلہ نہیں سی، ایہہ اسلام تے کفر دا تاریخ ساز تے تاریخ آفریں مقابلہ سی۔ ایہہ نور و ظلمت دا محاربہ سی۔ انسانیت تے جاہلیت دا مناقشہ سی۔ انصاف تے ظلم دا ٹاکرا سی۔ طیب تے شیطانی طاقتاں دی پنجہ آزمائی سی۔ تے ایس معرکہ حق و باطل وچ حق نوں اللہ تعالیٰ نے کامرانی عطا فرمائی۔ مکے دے کافراں نوں ذلیل ترین شکست ہوئی تے مسلمان سرخرو ہوئے۔ چودہ مسلمان شہید ہوئے جیہناں وچوں چھ مہاجر تے اٹھ انصاری سن۔ ایس لڑائی وچ سٹھ مہاجر مسلمان تے ۲۵۴ انصاری مسلمان شامل ہوئے سن۔ (چودہ شہیداں دی تعداد مولانا شبلی مرحوم نے لکھی اے۔ قاضی محمد سلیمان سلمان منصور پوری شہیداں دی تعداد ۲۲ لکھدے نیں)۔ ستر کافر ایس لڑائی وچ مارے گئے تے ستر ای گرفتار ہوئے۔ ابو جہل نوں دو انصاری بھراواں معوڈ تے معاڈ نے متھ کے تے قسم کھا کے مہلک زخم لائے۔ اوہ لاشاں وچ پیا دم توڑ رہیا سی۔ عبداللہ بن مسعود نے اوہدا سراہ حضورؐ اگے لیا رکھیا۔ مکے

دے کافراں دا لک ٹٹ گیا۔ اوہناں دے مشہور تے نامور لیڈر قتل ہوئے۔ ایہناں دے ناں: ابو جہل، شیبہ، عتبہ، زمعہ، عاص بن ہشام، امیہ بن خلف، مہبہ، الحجاج، عقبہ، نصر بن حارث۔ گرفتار ہون والیاں وچ حضورؐ دے چاچا حضرت عباسؓ، حضرت علیؓ دے بھرا عمیل، حضورؐ دے داماد تے حضرت زینب دے شوہر ابو العاص، اُم المؤمنین حضرت سودہؓ دے عزیز سہیل بن عمر۔ حضرت سودہؓ نے جو اپنے ایس عزیز نوں ویکھیا تے بے ساختہ آکھیا۔ ”تُوں وی عورتاں وانگر ہتھکڑیاں پالینیاں۔ ایہہ نہ ہو سکیا لڑ کے مر جانوں۔“ قیدیاں نوں صحابہ کرام وچ ونڈ دتا تے ارشاد ہویا ایہناں نوں آرام نال رکھنا۔ صحابہ کرام ایہناں نوں کھانا کھواؤندے تے آپ کھجوراں کھا کے گزارہ کردے۔ قیدیاں وچ اک خطیب سہیل بن عمرو سی۔ اوہ حضورؐ دے خلاف جلسیاں اندر تقریراں کردا سی۔ حضرت عمرؓ نے آکھیا۔ ”یا رسول اللہ! ایہدے تھلے دے دو دند تڑوا دیوتاں جے ایہہ ٹھیک طرحاں نہ بول سکے۔“ حضورؐ نے فرمایا: ”جے میں ایہدے انگ توڑ دیاں گا تے بھایوں میں نبی آں، خدا ایس دی جزا وچ میرے انگ وی وگاڑ دیوے گا۔“

قیدیاں نوں اوہناں کولوں یا ایہناں دے رشتہ داراں کولوں چار چار ہزار درہم لے کے چھڈ دتا۔ جیہڑے غریب سن اوہناں نوں آکھیا اوہ دس دس پچیاں نوں لکھنا پڑھنا سکھا دین۔ حضورؐ دے داماد ابو العاص کول فدیہ دی رقم نہیں سی۔ حضرت زینبؓ (حضورؐ دی بیٹی ابو العاص دی بیوی) مکے سن۔ ایہناں مکے توں رقم سمجھی ایہدے علاوہ اک ہار وی گھلیا جو ایہہ ہار حضرت خدیجہؓ نے ویاہ وقت دا ج وچ حضرت زینبؓ نوں دتا سی۔ حضورؐ نے ہار ویکھیا تے ۲۵ سال دا محبت بھریا واقعہ یاد آ گیا۔ آپؐ روپے تے صحابہؓ نوں فرمایا۔ ”تہاڈی مرضی ہووے تے دھی نوں ماں دی یادگار واپس کر دیو۔“ ہار واپس کر دتا گیا۔ ابو العاص نے حضرت زینبؓ نوں واپس مکے جا کے مدینے بھیج دتا تے پھر کچھ جڑ بعد مسلمان ہو کے مدینے آ گئے۔ ہار دی خبر مکے پہنچی تے قیامت آ گئی۔ ہر گھر ماتم کدہ بن گیا پر قریشیاں نے منادی کرا دتی کہ کوئی نہ رووے۔ اوہناں بدلہ لین دی سونہہ چکی۔

غزوہ بدر باقی مغازی وچ خاص تے امتیازی حیثیت تے شان رکھدا اے کیوں جے ایس دا ذکر قرآن کریم دی سورہ انفال وچ تفصیلاً آیا اے۔ یقیناً ایہہ مسلماناں دی کافراں اُتے مکمل فتح سی۔

رمضان ۰۲ ہجری وچ خطمہ قبیلہ دے امام عمیرؓ اپنی رشتے دی بہن مسماة عصما بنت مروان نوں پھڑی نال اوہدے گھر جا کے ماریا۔ عمیرؓ نے ایہہ کم ایس واسطے کیتا کہ عصما حضورؐ دے خلاف اپنے قبیلے نوں اُکساوندی سی۔ عمیرؓ اکھاں توں کمزور سن۔ ایس واقعے دا ناں سریہ عمیرؓ اے۔ ایسے سال شوال وچ سالمؓ نے اک یہودی شاعر ابو عتک نوں قتل کیتا۔ اوہ یہودیاں نوں مسلماناں دے خلاف اُبھاردا سی۔ ایسے مہینے تے ایسے سال مدینے دے بازار وچ اک مسلمان خاتون گئی۔ اوہ اک یہودی دی دکان اُتے بیٹھی سی تے یہودی منڈیاں نے اس دی بے حرمتی کیتی۔ اک مسلمان نوجوان ویکھدا سی، اس نے یہودی نوں قتل کر دتا۔ یہودیاں اس مسلمان نوجوان تے حملہ کر کے اس نوں قتل کر دتا۔ آنحضرتؐ نوں پتا چلیا تے یہودی قبیلے قبیقاع دے لوکاں کول گئے تے فرمایا۔ ”خدا توں ڈرو ایسا نہ ہووے تہاڈے اُتے وی بدر والے مشرکاں وانگوں عذاب آوے۔“ اوہ بدتمیزی نال بولے۔ ”اسیں قریش نہیں۔ ساڈے نال ٹاکرا ہووے گا تے اسیں دس دیاں گے لڑائی کس دا ناں اے۔“ اوہ لڑائی لئی تیار ہو گئے تے اپنے قلعیوں اندر وڑ کے مورچہ بند ہو گئے۔ حضورؐ نے محاصرہ فرمایا۔ پندرہ دن بعد معافی منگ لئی۔ قبیقاع دی آبادی ست سو سی جیہناں وچوں تین سو آدمی ہتھیار بند سن۔ عبداللہ بن اُبی نے ایہناں دی سفارش کیتی۔

غزوہ بنو قبیقاع بارے واقدی تے اس دا شاگرد ابن سعد لکھدے نیں کہ قبیلہ قبیقاع نوں مدینہ بدر کیتا گیا۔ ایہہ درست نہیں۔ ابن اسحاق، امام بخاری، امام مسلم، امام ابو یوسف، امام شافعی، یحییٰ بن آدم، ابن العمامہ تے سہیلی ایس دا ذکر نہیں کردے۔ قرآن کریم وی ایس گل دی تائید نہیں فرماؤندا۔ سورہ الانفال وچ آیا اے۔

”اوہ لوک جیہناں نال تسان (حضورؐ) معاہدہ کیتا پھر اوہ ایہہ معاہدہ ہر واری توڑدے نیں تے خدا کولوں نہیں ڈردے۔“

ہر واری معاہدہ توڑن والا یہودی قبیلہ قریظہ سی نہ کہ قبیقاع۔ ایس واسطے ایہہ روایتاں کہ بنو قبیقاع نوں حضورؐ نے مدینہ بدر کیتا، درست نہیں۔ ہاں ایہناں دے ہتھیار کھوہ لیے گئے سن پر ایہناں دی اک منڈی تے دو قلعے ایہناں کول ای رہے۔ قبیقاع سنیاہ تے دوجے ہنرمند سن۔ زمیندار نہیں سن۔ ایس غزوہ اندر کسے دوجے یہودی قبیلے

نے یا منافقاں نے ایہناں دی کوئی مدد نہ کیتی۔

ذی الحج ۲ھ وچ ابوسفیان دو سو بندیاں دا جتھہ لے کے مدینے آیا۔ اس نے مسلماناں دے پھل دار درخت کچے تے دو مسلماناں نوں شہید کر کے چلا گیا۔ یہودیاں نے اس نوں کھانا کھوایا تے شراب پیائی۔ ایہہ شراب جوں تے کنک نوں گڑھکا کے بنائی ہوئی سی۔ جد حضورؐ نے اس دا کچھ کیتا تے اوہ دوڑ گیا۔ بھار ہلکا کرن واسطے اوہ ستو دے تھیلے راہ وچ سٹ گیا۔ ستو نوں عربی وچ ’سویق‘ آکھیا جاندا اے، ایس واسطے ایس غزوہ دا ناں غزوہ سویق پے گیا۔

محرم ۳ھ قبیلہ غطفان تے سلیم دے کچھ بندے مدینے حملہ کرن واسطے اکٹھے ہوئے۔ حضورؐ لشکر لے کے اگے ودھے تے اوہ دوڑ گئے۔ اک غلام قابو آیا اس نوں چھڈ چھڑیا۔ ایہناں دو قبیلیاں دی مٹھ بھینڑ غالب بن عبداللہ دے گشتی دستے نال ہوئی۔ تین مسلمان شہید ہوئے۔ دشمن دے وی کچھ بندے مارے گئے۔ ربیع الاول ۳ھ نوں محمد بن مسلمہ انصاری نے اک بدخو، بد نہاد تے بد ذوق یہودی شاعر کعب بن اشرف نوں ایس کر کے قتل کیتا کہ اوہ مسلماناں دے خلاف یہودیاں نوں بھڑکاؤندا سی۔ پھر اوہ مکے جا کے حضورؐ دے خلاف نظماں لکھ کے لوکاں نوں اُکساؤندا رہیا۔ محمد بن مسلمہ، کعب بن اشرف دا دُڈہ بھرا سی۔ اس نے ایس فحش گو شاعر نوں قتل کر دتا۔ کعب نے بقول علامہ یعقوبی حضورؐ نوں قتل کرن دی کوشش وی کیتی۔ بدر دی جنگ وچ مرن والے قریشی سرداراں دے اس نے پُراثر تے پُر درد مرچھے وی لکھے۔ حضورؐ نے کعب بن اشرف دے رویے دی شکایت صحابہ کرام نال فرمائی سی۔

۷۔ ہار فتح وچ بدلہ لے اے

غزوہ اُحد ۶ شوال ۳ھ تے غزوہ حمر الاسد ۷ شوال ۳ھ نوں پیش آئے۔ ایہناں دوواں لڑائیاں وچ لشکر کفر دا کمانڈر ابوسفیان سی۔ شوال توں پہلے ربیع الاول تے جمادی الآخر ۳ھ وچ غزوہ ذی امر تے سر یہ قرہہ پیش آئے پر کوئی جانی نقصان نہ ہویا۔ غزوہ اُحد وچ کافراں نوں فتح ہوئی پر ایہہ ناکمل فتح سی۔ حضورؐ نے اپنی فوجی بصیرت نال ایہہ شکست اگلے دن فتح وچ بدل دتی۔

جنگ اُحد وِج ساڈھے چھ سو مسلماناں دے خلاف تین ہزار کافرن۔ ایہناں کول دو سو سواراں دا رسالہ وی سی۔ مسلماناں دی قیادت حضورؐ فرما رہے سن تے کافراں ولوں ابو سفیان سی۔ کافر بدر دی شکست دا بدلہ لین آئے سن۔ ایہناں جنگ دے اخراجات واسطے چندہ اکٹھا کیتا سی۔ عمرو تے مسافح ورگے شاعران نوں عرب قبیلیاں وِج پروپیگنڈا واسطے گھلایا سی۔ خانہ کعبہ وِج جا کے بدلہ لین دیاں قسماں چکیاں سی۔ حضرت حمزہؓ نوں قتل کرن واسطے ابوسفیان دی بیوی ہند نے وحشی غلام نوں ایہہ کہہ کے تیار کیتا ہویا سی کہ اوس نوں اوس دا مالک جبیر بن مطعم آزاد کر دے گا۔ اوہ جبیر نال گل کر چکی سی۔ جبیر دا چاچا دی حضرت حمزہؓ دے ہتھوں قتل ہویا سی۔ ہند دی سرکردگی وِج مکے دیاں عورتاں دا ٹولہ گیت گا گا کے کافراں نوں ہلاشیری دیندا سی۔ ۵۵ شوال نوں دو جاسوساں انس تے مونس نے حضورؐ نوں اطلاع دتی کہ کفار دے لشکر دے گھوڑیاں نے مدینے دی چراگاہ صاف کر دتی اے۔ حضورؐ نے لڑائی واسطے اُحد دا میدان چُنا۔ اسلامی لشکر دے سبھے تے پچھلے پاسے اُحد دا پہاڑ سی۔ مجاہداں دی صف بندی (فارمیشن) آپؐ نے فرمائی۔ پنجاہ تیر انداز حضرت عبداللہؓ بن جبیر دی کمان وِج اُحد پہاڑ دے درے دی حفاظت واسطے مقرر کیتے۔ تاکید کیتی کہ اوہ درہ نہیں چھڈن گے تے اپنی جگہ توں نہیں ہٹن گے۔ پندی سٹے کفار مکہ دے اٹھ علم بردار مارے گئے تے ۲۳ کفار قتل ہوئے۔ کافر جان بچاؤن واسطے افراتفری وِج پچھوڑ دوڑے۔ مسلمان ایہناں دے مگر دوڑے تے ایہناں دے کیمپ وِج پہنچ کے مال غنیمت اکٹھا کرن لگ پئے۔ پنجاہ تیر انداز لٹ مار ویکھ کے لالچ وِج آ گئے تے اپنے کمانڈر دی حکم عدولی کر کے تے درہ چھڈ کے باقی مسلماناں نال لٹ مار وِج شامل ہو گئے۔ حضرت خالد بن ولید اودوں تیک کافرن۔ ایہناں درہ خالی ویکھیا تے اوس پاسیوں حملہ کر دتا۔ مسلماناں دی فارمیشن پہلے ای ٹٹ چکی سی۔ اوہ سمجھدے سن کافر ہر کے دوڑ گئے نیں، ایس واسطے لاپروا ہو گئے سن۔ پچھلے پاسیوں گھڑ سوار رسالے دا حملہ ہویا تے بھاڑ پے گئی۔ اسلامی لشکر وِج افراتفری مچ گئی۔ اسلامی لشکر دا علمبردار مصعبؓ بن عمیر شہید ہو گیا۔ اوسؓ دی شکل حضورؐ نال بے حد ملدی سی۔ کافراں مشہور کر دتا کہ حضورؐ شہید ہو گئے۔ ایہہ سُن کے مسلماناں حوصلہ ہار دتا تے گھبرا گئے۔ لڑائی وِج دوست دشمن دی تمیز نہ رہی۔ حضورؐ نے ویکھیا تے ایہناں نال صرف حضرت طلحہؓ تے حضرت سعدؓ رہ گئے سن۔ پھر حضرت

ابوبکرؓ، حضرت علیؓ، حضرت سعدؓ بن ابی وقاص، حضرت زبیر بن العوامؓ تے ابو دجانہ وی پھمتی آ گئے۔ حضرت عمرؓ نے مایوس ہو کے تلوار سٹ دتی۔ کسے نے پچھیا ”اتھے بیٹھے کیہ کردے او؟“ بولے۔ ”ہُن لڑ کے کیہ کرنا اے۔ حضورؐ تے شہید ہو گئے۔“ حضرت انس بن نفرنوں مسلماناں دی اک ٹولی نے دسیا حضورؐ شہید ہو گئے۔ حضرت انس بولے۔ ”پھر جی کے کیہ کرو گے۔“ کافراں اُتے ٹٹ کے حملہ کیتا۔ تلوار، تیر تے نیزے دے ستر زخم کھا کے شہید ہو گئے۔ حضرت کعبؓ بن مالک نے حضورؐ نوں ویکھ کے آکھیا ”مسلمانو! رسولؐ اللہ ایدھر نیں۔“ سارے مسلمان اوس پاسے آ گئے۔ کافراں وی اوسے پاسے تابڑ توڑ حملے کیتے۔ کافر حضورؐ نوں شہید کرن واسطے پورے زور نال تابڑ توڑ حملے کر رہے سن۔ اک واری حضورؐ ول زور پیتا تے فرمایا۔ ”کون میرے اُتے جان دیندا اے؟“ زیادؓ بن سکن پنج انصاری جوان لے کے اگے ودھیا تے اوہ سارے لڑدے ہوئے حضورؐ اُتے شہید ہو گئے۔ حضورؐ نے فرمایا: ”زیادؓ دی لاش میرے کول لیاؤ۔“ جد لاش لیاندی تے زیادؓ حالی جیوندے سن۔ ایہناں حضورؐ دے قدام اُتے مونہہ رکھ دتا تے ایسے حالت وِج جان دے دتی۔ بہر حال جان نثار حضورؐ نوں اُحد دی پہاڑی اُتے لے آئے۔

وحشی غلام نے برچھی مار کے حضرت حمزہؓ نوں شہید کیتا تے دوڑ گیا۔ ہند نے حضرت حمزہؓ دا پیٹ چاک کیتا۔ کلیجہ کڈھیا تے چبا گئی۔ جد کلیجہ حلق توں تھلے نہ گیا تے گلجھ دتا۔ ہند بنت عتبہ چھوٹے قد دی موٹی عورت سی تے تند مزاج سی۔ اوہ امیر معاویہ دی ماں سی۔ جد فتح مکہ دے بعد اوہ حضورؐ گول بیعت واسطے آئی، اوس ویلے وی اوس دا لب و لہجہ گستاخانہ سی بہر حال اوہ مسلمان ہو گئی۔ بعض سیرت نگار لکھدے نیں اوس نے ابوسفیان بن حرب کولوں طلاق لے لئی۔ اللہ بہتر جان دا اے۔

جنگ اُحد دی بھان دی خبر مدینے اپڑ گئی۔ اک انصاری خاتون دا والد، بھراتے شوہر شہید ہو گئے سن۔ کسے نے اوس نوں ایہہ خبر سُنائی تے اوہ بولی:

”سوہنے نبی پاک بارے دسو۔“ اوس نوں دسیا گیا اوہ سلامت نیں۔ اوہ بہادر تے نیک خاتون بولی: ”حضورؐ سلامت نیں تے پھر ہر مصیبت آسان اے۔“ ایہہ بہادر خاتون حضرت خلاؓ بن عمروؓ دی والدہ سی۔ ایہہ سارا خاندان جان نثاری وِج بلند مرتبہ اے۔ خود حضرت خلاؓ، ایہناں دے والد عمرؓ، ایہناں دے بھرا معاذؓ تے معوذؓ تے ایہناں دے غلام

۸۔ دیس نکالا

صفر ۴ھ وچ مکہ تے عسفان دے درمیان اک جگہ رجب تے قبیلہ عضل تے قبیلہ قارہ تے ہذیل نال رل کے چھ مسلمان واعظاں نوں شہید کر دتا۔ ایسے مہینے تے ایسے سن وچ نجد دا اک شخص عامر بن مالک حضور دی خدمت وچ آیا تے کہن لگا کہ نجد وچ اشاعت اسلام تے تعلیم واسطے کجھ قاری بھیجو۔ حضور نے ستر قاریاں نوں روانہ فرمایا۔ ایہہ بہت نیک لوک سن۔ ایہہ پاکباز لوک دن نوں لکڑیاں جنگل وچوں چن کے لیاؤندے، ویچدے تے اصحاب صفہ دے کھان پین دا بندوبست کردے۔ جد قاری حضرات اک تھاں بیر معونہ اڑے تے ایہناں نوں بنی عامر دے اک شخص عامر بن طفیل نے قبائل عصبیہ، رعل تے ذکوان نال سازش کر کے شہید کر دتا۔ صرف اک قاری حضرت عمرو بن امیہ بچے۔ اوہ واپسی تے اک تھاں قرقرہ آ کے اک چھاں والے درخت تھلے آرام واسطے ٹھہر گئے۔ او تھے بنی کلاب دے دو بندے وی سن، جد اوہ سو گئے تے حضرت عمرو نے اصحاب رسول دے قتل دے بدلے ایہناں نوں قتل کر دتا۔ اوہ دوویں حضور دے حلیف قبیلے کلاب دے بندے سن۔ ایہناں دا خون بہا حضور نے دینا سی تے یہودیاں نال معاہدہ (صحیفہ) دی رو نال یہودیاں وی اپنا حصہ دینا سی۔ حضور ایہناں دا حصہ وصولن واسطے یہودی قبیلہ نصیر دے محلے گئے۔ یہودیاں چندہ دین واسطے آمادگی ظاہر کیتی تے آکھیا تھیں تھہرو، امیں پیسے لیاؤنے آں۔ حضور اک کندھ کول کھلو گئے۔ یہودیاں سازش کیتی کہ حضور دے سر اُتے کندھ اُتوں پتھر سٹ دتے جان تاں جے حضور شہید ہو جان۔ حضور نوں اللہ ولوں سازش دا پتا چل گیا تے اوہ او تھوں آ گئے۔ ایہناں نال جیہڑے صحابہ کرام گئے سن اوہ وی بعد وچ آ گئے۔ او دوں ایس قسم دے سازشی طریقیاں نال اک دوجے دشمن نوں ماریا جاندا سی۔

بنو نصیر نوں سازش، غداری، بدعہدی، شرانگیزی تے شرپندی دی سزا دین واسطے حضور نے ایہناں نوں دس دن دا نوٹس دتا کہ اوہ شہر مدینہ چھڈ کے چلے جان۔ بنو نصیر بھاریں چلے جان دے پر عبداللہ بن اُبی نے ایہناں نال وعدہ کیتا کہ اوہ دو ہزار آدمیاں نال ایہناں دی مدد کرے گا۔ بنی قریظہ تے غطفان نے وی مدد دی حامی بھری۔ اوں ویلے مدینے وچ یہودی آبادی دوجیاں نالوں زیادہ سی اوہ ۳۲۰۰۰ توں ۴۰۰۰۰ تیک سی۔

ابوالایمن بدری نیں یعنی غزوہ بدر وچ لڑے۔ غزوہ احد وچ وی ایہناں اپنی شاندار روایت قائم رکھی۔ احد دے میدان وچ ودھ کے حصہ لیا۔ حضرت خلاؓ، والد حضرت عمروؓ، ایہناں دے غلام حضرت ابوالایمن تے اماں عبداللہ بن عمرو شہید ہوئے۔ حضرت عمروؓ ایس بہادر خاتون دے شوہر، حضرت خلاؓ پتر تے حضرت عبداللہ بھرا سن۔ ایہناں دی شہادت اُتے ایس بہادر انصاری خاتون نے اُپر وکت لافانی فقرہ آکھیا سی۔

معوڈ تے معاڈ نے عہد کیتا سی کہ دشمن اسلام ابوجہل نوں ختم کراں گے یا آپ ختم ہو جاواں گے۔ ایہناں نوں حضرت عبدالرحمن بن عوف نے چکھن اُتے ابوجہل دی نشاندہی کیتی۔ دوویں بجلی وانگ اگے ودھے تے ابوجہل اُتے جھپٹا ماریا۔ ابوجہل ڈگ کے تڑپن لگا۔ ابوجہل دے پتر عکرمہ نے بچھوں آ کے تلوار ماری۔ معاڈ دی بانہہ موہڈے لاگوں کچی گئی تے لمک گئی۔ معاڈ نے عکرمہ تے حملہ کیتا تے اوہ دوڑ گیا۔ معاڈ لڑدے رہے پر بانہہ نال صحیح نہیں سن لڑسکدے۔ ایہناں بانہہ اُتے پیر رکھ کے بانہہ الگ کر دتی تے لڑدے رہے۔ حضرت سلمہ بن ثابت الاشہلی دا خاندان وی جرأت تے بہادری وچ بے مثال اے۔ حضرت سلمہ خود، ایہناں دے بھرا عمروؓ، ایہناں دے والد حضرت ثابت تے چاچے حضرت رفاعہ میدان احد وچ شہید ہوئے۔

بعد وچ اک واری حضرت عائشہؓ نے حضور گولوں پچھیا ”غزوہ احد دے دن نالوں وی کوئی سخت دن سی؟“ فرمایا۔ ”ہاں، یوم طائف“ حضور واسطے یوم طائف تے یوم احد سبھ توں زیادہ سخت دن سن۔ ایس جنگ وچ حضور دا دند شہید ہو یا۔ حضور دا سر پاٹا۔ حضور دے لوہے دے کن ٹوپ (خود) دی کڑی چہرہ مبارک وچ دھس گئی۔ خود دا لوہا ماس وچ انج دھسیا کہ لہو وگ پیا۔ حضرت فاطمہؓ زخم دھوندے سن۔ حضرت علیؓ پانی تر کاؤندے سن۔ حضرت زینبؓ نے دری دا ٹوٹا ساڑ کے تے سواہ بنا کے زخم اُتے لائی، پھر لہو دی تندی چلنوں ختم ہوئی۔ حضور لہو پونجدے جان دے سن تے فرماؤندے جان دے سن۔ ”ایہناں لوکاں دا بھلا کیوں ہووے گا جیہناں اپنے نبی دا سر پاڑیا، دند شہید کیتا حالانکہ اوہ ایہناں نوں صرف چنگے رستے ول بٹا رہیا سی۔“ قرآن کریم وچ آیا بے شک اوہ ظالم نیں۔

حضورؐ نے ایہناں دا محاصرہ کر لیا۔ نصیر دیاں کھجوراں وڈھا دتیاں تاں جے کھجوراں دی اوٹ کولوں یہودی جنگی فائدہ نہ اٹھاؤن۔ عبداللہ بن اُبی، قریظہ تے غطفان دی امداد نہ آئی۔ پندرہ دن دے محاصرے دے بعد بنو نصیر نے امن دی التجا کیتی۔ حضورؐ نے اوہناں نوں آکھیا کہ اوہ ہتھیار چھڈ کے ہر چیز لے جاسکدے نیں۔ اوہ دروازاں تے کھڑیاں دیاں لکڑیاں تیک اُونٹھاں اُتے رکھ کے کچھ خیبر چلے گئے، کچھ شام چلے گئے۔ دوواں پاسیوں کوئی جانی نقصان نہ ہویا۔ اتھے ایہہ گل دس دینا بہت ضروری اے کہ ایس دوران یعنی چار مہینے دے اندر اندر گھٹ ودھ چار سو مسلمان شہید ہو چکے سن۔ غزوہ اُحد سریہ رجب تے سریہ بیر معونہ وچ کافی مسلمان شہید ہوئے سن۔ مسلماناں نوں امن دی لوڑ سی، ایس واسطے حضورؐ نے قریظہ تے نصیر ناں دے یہودی قبیلیاں نوں معاہدہ امن واسطے آکھیا۔ بنی قریظہ من گئے پر بنی نصیر نے انکار کر دتا۔ اوہناں دی نیت ای خراب سی۔ دیس نکالا ای ایہناں دی شری پسندی دا علاج سی۔

۹۔ دفاعی جنگ دی بہترین مثال

بنو نصیر دے مدینہ بدر ہون کرن نال اعصابی لڑائی وچ شدت آ گئی۔ کفار مکہ، منافقین، یہودی تے ایہناں ساریاں دے سنگی ساتھی عرب قبیلے مسلماناں دے ویر پے گئے اوہ ”ہُن یا کدے وی نہیں“ (Now Or Never) دی پالیسی اُتے چل پئے۔ ایہناں مسلماناں دے خلاف متحدہ محاذ قائم کیتا۔ قیادت یہودیاں دے ہتھ وچ سی۔ مدینے دے یہودی فوجی امداد واسطے تھاں تھاں گئے۔ آخر شوال ۵ھ وچ یہودیاں عرب تے شام دیاں اسلام دشمن طاقتاں نوں اکٹھیاں کر کے مدینے اُتے چڑھائی کروا دتی۔

جنگ خندق توں پہلے یعنی ربیع الاول ۵ھ وچ مشرکین مدینے اُتے حملہ کرن واسطے آ رہے سن۔ حضورؐ نے ایہناں نوں اگے ودھ کے دومتہ الجندل تے روکیا جد ایہناں نوں حضورؐ دی اقدامانہ پیش قدمی دا پتا چلیا تے اوہ تتر بتر ہو گئے۔ حضورؐ نال اک ہزار مجاہد سن۔ ایسے طرحاں غزوہ خندق توں پہلے قبیلہ خزاعہ دی اک شاخ مصطلق مدینے اُتے حملے دی منصوبہ بندی کر رہی سی۔ پھر پتا چلیا اوہ مدینے اُتے حملہ کرن والے نیں۔ مسلمان جاسوساں نے ایس اطلاع دی تصدیق کیتی۔ حضورؐ پیدل فوج دے علاوہ تہیہ گھر سواراں دا

دستہ لے کے اگے ودھے۔ مجاہداں وچ حضرت ابوبکرؓ، حضرت عمرؓ، حضرت سعدؓ بن عبادہ وی شامل سن۔ اُمہات المؤمنین وچوں حضرت عائشہ صدیقہؓ تے حضرت ام سلمہؓ نال سن۔ رستے وچ کفار دا جاسوس حضرت عمرؓ نے قتل کیتا۔ مریسج اک چشمہ اے جیہڑا مملہ معظّمہ دے قریب اے۔ حضورؐ نے تیز رفتاری نال چل کے اتھے حملہ کیتا۔ حارث بن ضرار دا قبیلہ بنو مصطلق اچانک حملے نال بدحواس ہو گیا۔ دس آدمی قتل ہوئے اُنی گرفتار۔ قیدیاں وچ سردار حارث دی بیٹی جویریہؓ وی سن۔ ایہناں دا خاوند مسافع لڑائی وچ ماریا گیا۔ ایہہ آپ ثابت بن قیس دی قید وچ آئیاں۔ حضورؐ نے ثابت نوں رقم دے کے ایہناں نوں آزاد کرایا۔ حضرت جویریہؓ نے حضورؐ نال شادی کر لئی۔ شادی دے سبب سارے قیدی رہا کر دتے گئے۔

ایسے لڑائی توں واپسی اُتے عائشہ صدیقہؓ دا ہار جنگ وچ گم ہو گیا۔ اوہ پڑاؤ توں جنگل ول گئے تاں جے ہار تلاش کرن۔ ایہناں کسے نوں دسیا وی نہیں۔ واپسی تے دیکھیا قافلہ جا چکیا سی پر پڑاؤ دے تھاں اگ دا دُھواں اُٹھ رہیا سی۔ حضرت عائشہؓ دا قد چھوٹا تے جسم ہولا سی۔ محل چک کے اُونٹھ اُتے رکھن والیاں سمجھیا حضرت عائشہؓ محل وچ نیں۔ بہر حال اک شخص صفوان نے اُونٹھ قریب لیاندا۔ حضرت عائشہؓ لٹے پئے ہوئے سن۔ اُٹھے تے چپ کر کے اُونٹھ اُتے بیٹھے۔ صفوان نے نکیل پھڑی تے تیزی نال چل پئے۔ عبداللہ بن ابی ورجے منافقاں تے یہودیاں تہمتاں لائیاں پر اللہ تعالیٰ نے وحی نازل فرما کے حضرت صدیقہؓ دی پاک دامنی دی تصدیق فرمائی۔ ”اوہ لوک جیہڑے شادی شدہ عورتاں تے عیب لاؤندے نیں اوہدے واسطے چار گواہ نہیں لیاؤندے ایہناں دی سزا اسی کوڑے اے تے ایہدے بعد ایہناں دی گواہی قبول نہ کرو کیوں جے اوہ لوک نافرمان تے بے حکم نیں۔“

گل غزوہ خندق یا غزوہ احزاب (حزب یعنی گروہ، جتھا، پارٹی) دی ہور ہی سی۔ سارے اسلام دشمن مدینے اُتے حملہ کر رہے سن۔ ایہناں دا کمانڈر انچیف ابوسفیان سی تے فوج دی تعداد دس ہزار سی۔ ایہہ جنگ شوال ۵ھ وچ ہوئی۔ ایس جنگ وچ قبیلہ قریش (کفار مکہ) قبیلہ وائل، قبیلہ مرہ، قبیلہ فزارہ، قبیلہ عطفان، قبیلہ اسد، قبیلہ سعد، قبیلہ سلیم، یہودی قبیلہ نصیر تے یہودی قبیلہ قریظہ شامل سن۔ یہودیاں نے پھر عہد شکنی کیتی تے معاہدہ توڑیا سی۔ نبی اکرمؐ نے حضرت سعدؓ بن معاذ تے حضرت سعدؓ بن عبادہ نوں یہودی قبیلہ

قریظہ کول گھلیا تے معاہدہ یاد دلایا۔ اوہ گھمنڈ وِج سن، بولے ”آسیں نہیں جان دے محمد مومن میں تے معاہدہ کیہڑا اے؟“

مدینے نوں بچاؤن واسطے مشورہ ہویا۔ حضرت سلمان فارسیؓ نے تجویز پیش کیتی کہ مدینے دے شمالی رُخ ول خندق (کھائی) کدھی جائے تاں جے دشمن دے گھوڑے تے پیدل فوج اگے نہ آسکے۔ حضورؐ نے تجویز پسند فرمائی تے کھائی مارن واسطے دس دس آدمیاں تے دس دس گز زمین تقسیم کیتی۔ تن ہزار صحابہ کرام نے ویہہ دناں وِج خندق تیار کر لئی۔ حضورؐ نے خندق لئی زمین پٹن واسطے خود کھپی چلائی۔ سخت سرد راتاں وِج فاقہ کشی دے دوران محنت مزدوری کیتی۔ پتھر توڑے تے مٹی ڈھوئی۔ ایس کم وِج حضورؐ دے وال مٹی نال لڑ جانے سن۔ خندق پنج گز ڈوگھی تے چوڑی ایہی کہ گھوڑا نہیں سی ٹپ سکدا۔

دست بدست لڑائی وِج حضرت علیؓ نے عرب دے مشہور و معروف ۹۰ سالہ بہادر عمرو بن عبدود نوں قتل کیتا۔ مقابلے وِج جبیرہ آیا پر دوڑ گیا۔ پھر ضرار آیا اوہ وی دوڑ گیا پھر نوفل آیا تے خندق وِج ڈگ پیا۔ حضرت علیؓ او تھے اوہدا سر لاہیا۔ اوس روز حضورؐ تے صحابہؓ ایسے مصروف رہے کہ چار نمازاں قضا ہوئیاں۔ غطفان دا اک شخص حضرت نعیم بن مسعود مسلمان ہو گئے سن پر نہ بنو قریظہ نوں پتا سی نہ قریش نوں۔ ایہناں قریظہ تے قریش وِج تدبیر نال ناچاتی پوا دتی۔ پہلے قریش گئے پھر عطفان گئے۔ اللہ ولوں طوفان وی آ گیا۔ خیمے اُلٹ گئے۔

غزوہ خندق دے دوران مدینے دا محاصرہ ۲۵ دن رہیا۔ پھر خوراک دی کمی، چارے دی کمی، قبیلیاں وِج شکر زنجی، سخت سردی، سخت ہنیری، حضورؐ دی عسکری فراست، مسلماناں دی بہادری تے اللہ دی نصرت نال عرب دے کافر قبائل محاصرہ چک کے چلے گئے۔ یہودی اپنے اپنے قلعے اندر جا وڑے۔ مسلماناں یہودی قبیلے قریظہ ول رجوع کیتا۔ غزوہ خندق وِج قبیلہ اوس دے سردار حضرت سعد بن معاذؓ زخمی ہوئے۔ ایہناں نوں اک کافر ابن العرقہ دے تیرنے شدید زخمی کیتا سی۔ ایہناں دا علاج حضورؐ نے کروایا پر زخم اُتے ورم آ گیا تے اوہ کجھ دن بعد فوت ہو گئے۔ ایہہ انصاریاں دا ای نہیں، مسلماناں دا وڈا نقصان سی۔ ایہناں غزوہ بنو قریظہ دے ۱۲ یہودی جنگ باز سرداراں دے قتل دا فیصلہ دتا سی۔

چار سو یہودیاں دا قتل؟..... غلط

بیان کیتا جاندا اے غزوہ خندق وِج بنو قریظہ نے حصہ لے کے اک تے مسلماناں دے خلاف سازش کیتی سی تے دوجے معاہدہ (صحیفہ) توڑیا سی، ایس واسطے حضورؐ نے ایہناں دے سرداراں نوں مروا دتا تے یہودیاں نوں مدینہ بدر کروا دتا۔ مورخاں تے سیرت نگاراں دا ایہہ بیان کہ ۶۰۰ یا ۹۰۰ قریظہ یہودی حضورؐ نے حکماً قتل کروائے، سراسر غلط اے۔ کیوں؟ آؤ دیکھئے۔

۱۔ مبینہ طور تے حضرت علیؓ تے حضرت زبیرؓ نے یہودیاں دے سرتن توں جدا کیتے، ایہہ ایڈا وڈا کم سی کہ دوویں صحابی اپنی باقی زندگی وِج ایس دا ذکر کردے پر ایہناں کدے ذکر نہ کیتا۔

۲۔ قریظہ دی چار پنج ہزار آبادی نوں مدینے اندر قید کرن تے چھ سوتوں نوں سو یہودیاں نوں قتل کرن دا کوئی انتظام نہیں سی۔ مدینے ورگے آباد شہر وِج ایس قسم دا کم ہوا ہی نہیں سکدا۔ ہاں کوئی فوج کسے شہر نوں تباہ کر رہی ہووے تے پھر ایسا کم ہو سکدا اے۔

۳۔ صحیح مسلم تے صحیح بخاری وِج بنو قریظہ دے یہودیاں دے قتل عام دا کوئی ذکر نہیں۔ ذکر صرف ابن اسحاق، واقدی تے واقدی دا شاگرد ابن سعد کردے نیں جیہناں دیاں روایات اُتے بھروسا نہیں کیتا جا سکدا۔ ابن اسحاق اوہناں مسلماناں کولوں روایت کردا اے جیہڑے پہلے یہودی سن۔

واقدی تے ہے ای لغو گو ابن سعد اوس دا شاگرد اے

۴۔ آکھیا جاندا اے یہودی عورتاں تے بچیاں نوں نجد لے جا کے و بچیاں گھلیا گیا۔ ایہہ غلط اے کیوں جے یہودی ہمیش اپنے قیدیاں نوں زرفندیہ دے کے چھڈا لیندے رہے نیں۔ خیبر دے یہودی قیدی عورتاں تے بچیاں نوں چھڈا سکدے سن۔

۵۔ ابن اسحاق لکھدا اے ”حضورؐ نے بنو قریظہ دی جائیداد مسلماناں وِج تقسیم فرمائی۔ اوس دن حضورؐ نے گھوڑیاں تے مرداں دا (مال غنیمت وِچوں) حصہ مقرر فرمایا۔

”آپ نے خود جس (بچوں حصہ) وصول فرمایا۔“ امام شافعی، ابو یوسف تے دوجے فقہا ایس گل نوں نہیں من دے۔ اوہ ابن اسحاق دی روایت نوں کوئی وزن نہیں

دیندے۔

(۶) حضورؐ نے لڑائی توں کدے مونہہ نہ موڑیا لیکن حضورؐ نے بلاوجہ کشت و خون دی وی کدے اجازت نہیں دتی۔ اوہ تے سارے مکاں تے قوماں واسطے خیر بن کے آئے سن۔ آپ خود قرآن کریم اندر ارشادِ ربانی دے پابند سن تے ایہہ ارشادِ ربانی سی۔ ”اک اکھ واسطے اک اکھ تے اک جان واسطے اک جان۔“ ایہو اصول مسلماناں تے یہودیوں دے معاہدے (صحیفے) وچ نیا گیا سی۔

۷۔ جد حضورؐ نے حضرت زینبؓ نال شادی کیتی، یہودیوں کھپ پائی۔ جد حضرت عائشہؓ دا ہار گواچا، یہودیوں کھپ پائی۔ جد حضرت عبداللہ بن جحش دی مہم کولوں عمرو حضرمی ماریا گیا تے کھپ پے گئی تے جد بنو نضیر دے کھجوراں دے چند درخت کپے گئے، یہودیوں کھپ پائی، پر قریظہ دے چھ سو توں نو سو تیک مرداں، عورتاں دے قتل اُتے ایہناں کوئی کھپ نہ پائی؟ کیوں؟ ایس واسطے کہ ایسے یہودی قتل ای نہیں ہوئے۔ جے انج ہوندا تے یمن تے شام تیک باہا کار مچ جاندی پر یہودی مورخ خاموش نیں۔

گل صرف اپنی اے کہ قریظہ دے سولہ یا سترہ لڑائی وچ حصہ لین والے سردار قتل ہوئے۔ ایہہ اوہ سن جیہناں ودھ چڑھ کے مسلماناں نال غداری، دشمنی تے بدعہدی کیتی سی۔ حضورؐ نے باقی عام لوکاں نوں چھڈ دتا۔ ایہناں سرداراں نوں مدینے دے کچھے ایہناں دے اپنے قلعیاں دے سامنے ای قتل کیتا گیا، مدینے نہیں لیاندا گیا۔ ایہناں دے خلاف بنو قریظہ دے حلیف مسلمان قبیلے اوس دے اک لیڈر حضرت سعدؓ بن معاذؓ نے فیصلہ دتا سی۔ اوہناں مال اسباب مسلماناں وچ تقسیم کرن دا وی فیصلہ دتا۔ تفصیل جانن واسطے ڈاکٹر برکت احمد دی انگریزی کتاب ”محمدؐ اینڈ جیوز“ (محمدؐ اور یہود) ملاحظہ فرمائی جاوے۔ ایہہ کتاب ۱۹۷۹ء وچ نئی دہلی (انڈیا) توں وکاس پبلشنگ ہاؤس نے چھاپی اے۔

۱۱۔ بے مثال سیاسی تدبیر

ذی قعدہ ۶ھ وچ حضورؐ عمرے دی نیت نال مکہ ول روانہ ہوئے۔ حضورؐ نال چودہ سو مسلمان سن۔ قریش مکہ نے حضورؐ نوں مکے توں ست کوہ پرے حدیبیہ تے روک لیا۔ حدیبیہ اک کُھوہ دا ناں اے۔ قربانی واسطے نبی پاکؐ گول ستر اُونھ سن۔ ایسے طرحاں باقی

صحابہؓ نے وی اپنی اپنی حیثیت نال قربانی دے جانور لیاندے سن۔ بہر حال لڑائی نہ ہوئی۔ حضورؐ لڑائی دی نیت واسطے آئے وی نہیں سن۔ ایہناں کول ہتھیار وی اونے ای سن جے سفر وچ بہت ضروری ہوندے نیں۔

سہیل بن عمرو قریشیاں ولوں سردار سی۔ حضورؐ دے تے اوہدے درمیان اتھے صلح دا معاہدہ ہویا جس نوں ”معاہدہ صلح حدیبیہ“ آکھیا جاندا اے۔ شرطیں:-

۱۔ جنگ دس سال تیک روک دتی جائے۔
۲۔ جو مسلمان حج یا عمرہ یا تجارت واسطے مکے آئے، اوہدے جان و مال نوں امان ہووے گا تے جیہڑا قریش مصر، شام یا عراق تجارت کرن واسطے مدینے وچوں دی لنگھے، اوس نوں امان۔

۳۔ جو شخص اپنے سر پرست دی مرضی بغیر محمدؐ کول آوے گا اوہ واپس ہووے گا۔ محمدؐ دے ساتھیوں وچوں جو شخص مکے آوے گا، واپس نہیں ہووے گا۔

۴۔ دوویں فریق اک دوجے دے خلاف سازش یا غداری نہیں کرن گے۔
۵۔ محمدؐ ایس سال نہیں، اگلے سال تن راتاں مکے اندر ٹھہر کے عمرہ کرن گے۔ ایس سال واپس جان گے۔ (حضورؐ نے دوجے سال عمرہ فرمایا)

ایس صلح نامہ نوں مسلماناں پسند نہ کیتا۔ قرآن کریم وچ ایس صلح بارے فتح مبین (صاف تے واضح فتح) دے لفظ آئے۔ حضورؐ نے وی ایس نوں عظیم الشان فتح قرار دتا۔ بعد دے حالات نے دس دتا کہ ایہہ واقعی شاندار فتح سی۔ اشاعت اسلام دی بنیاد ”صلح حدیبیہ“ حضورؐ دے بے مثال سیاسی تدبیر دا ثبوت اے۔ غزوہ بنو قریظہ تے غزوہ حدیبیہ دے درمیان پندرہ ٹا کرے ہوئے پر سوائے اک سریہ عبداللہ بن رواحہ (شوال ۶ھ) دے کوئی جانی نقصان نہ ہویا۔ ایس لڑائی وچ اُنی یہودی مارے گئے۔

۱۲۔ خیبر دی جنگ

جنگ خیبر محرم ۷ھ وچ برپا ہوئی۔ ایہہ جنگ حدیبیہ دی صلح دے دس دن بعد ہوئی۔ خیبر مدینے توں دو سو میل دور اے۔ اتھے یہودیوں دے کئی قلعے سن۔ مدینے دے کئی یہودی سردار اتھے آکے آباد ہو گئے سن۔ خیبر سازشیاں دا گڑھ بن گیا۔ صلح حدیبیہ تاں

مسلمانان دی نظر وچ دی کمزوری سمجھی گئی سی، یہودی تے پھر یہودی سن۔ اوہ غزوہ خندق دی ناکامی دا داغ وی مٹاؤنا چاہندے سن پھر ایہناں نوں بنو قینقاع، بنو نضیر تے بنو قریظہ ناں دے یہودی قبیلیاں دی ناکامی دا وی قلق تے دکھ سی۔

حضور دے لشکر وچ چودہ سو مجاہد سن تے مرہم پٹی تے علاج معالجے واسطے ویہہ (۲۰) خواتین سن۔ لشکر وچ حضور نے ایہناں لوکاں نوں شامل نہ کیتا جیہڑے غزوہ حدیبیہ وچ شامل نہیں سن ہوئے۔ خیبر دے جنگجو یہودیاں دی تعداد دس ہزار سی۔ ایہناں وچ بنو غطفان دے اوہ چار ہزار جوان دی شامل سی جیہناں نوں یہودیاں آکھیا سی کہ مدینہ فتح کرن دے بعد ایہناں نوں خیبر دی اڈھی زرعی پیداوار دین گے۔

پہلے قلعہ ناعم پھر قلعہ صعہب فتح ہوئے۔ ایہدے بعد قلعہ نطات، قلعہ زبیر، قلعہ ابر فتح ہوئے۔ اک قلعہ قموص سی جیہڑا فتح نہیں سی ہو رہیا۔ ایس دے گھیرے (محاصرے) نوں ویہہ (۲۰) دن لنگھ گئے۔ ویہویں دن حضور نے فرمایا: کل جھنڈا (علم) اوس نوں دتا جائے گا جس نال اللہ تے اللہ دا نبی پیار کر دے نیں۔ ایہہ جھنڈا حضرت عائشہ صدیقہ دی چادر توں بنایا گیا سی۔

دو بجے دن جھنڈا حضرت علیؓ نوں ملیا۔ ایہناں دیاں اکھیاں دکھنے آئی دیاں سن۔ حضور نے اپنا ٹھک (لعاب دہن) اکھیاں تے لایا تے اوہ ٹھیک ہو گیاں۔

قلعہ قموص دا سردار مرحب مقابلے واسطے نکلیا۔ حضرت عامرؓ اوہدے مقابلے تے گئے تے شہید ہو گئے۔ حضرت علیؓ نے تلوار دے اک وار نال یہودی سردار مرحب دے دو ٹکڑے کر دتے۔ اوہ بڑا وڈا پہلوان سی تے زبردست سوراخا مٹیا جاندا سی۔ عام حملے وچ قلعہ فتح ہو گیا۔ قلعہ قموص یہودیاں دی آخری امید گاہ سی۔ اوہدے فتح ہون نال یہودیاں دا تے لک ٹٹ گیا چنانچہ ایہناں مسلمانان نال صلح کر لئی۔ حضور نے خیبر دیاں زمیناں حصہ نصف وٹرائی اُتے یہودیاں کول ای رہن دتیاں۔ خیبر دیاں زمیناں بہت نتھہ سن، نتھہ دا مطلب اے فصل آور تے زرخیہ۔ ایتھے نقد آور فصلاں وی ہوندیاں سن تے اناج والیاں وی۔

فتح خیبر مکمل ہوئی تے قلعہ قموص دے سردار مرحب دی بھر جائی زینب زوجہ سلام بن مشکم نے حضور تے کجھ ہور صحابہ دی دعوت کیتی۔ اوس نے کھانے وچ زہر ملا دتا۔ حضور نے لقمہ زبان اُتے رکھیا تے ٹھک دتا۔ ساریاں صحابہ نے کھانا بند کر دتا سوائے بشر بن برآ

دے۔ اوہ بیمار ہو گئے پر زینب نوں حضور نے کجھ نہ آکھیا۔ جد اوہ مر گئے۔ اوس نوں بلا کے پکھیا گیا۔ اوس نے اقبال جرم کیتا تے پھر زینب بدلے وچ قتل کیتی گئی۔ حضور دی بیماری دی اک وجہ زینب دا زہر وی اے۔ بیماری دے دوران حضور نے خود فرمایا کہ زہر دی وجہ کر کے میرے دماغ دی نس پھٹ رہی اے۔

جنگ خیبر وچ اٹھاراں مسلمان شہید ہوئے تے ۹۳ یہودی مارے گئے۔ خیبر توں واپسی اُتے وادی القریٰ دے یہودیاں نے لڑائی شروع کیتی۔ ایہہ نالو نال یہودیاں دے ست پنڈن۔ غزوہ وادی القریٰ (قریہ دی جمع قرا۔ قریہ بمعنی پنڈ) وچ یاراں یہودی جہنم واصل ہوئے۔ حضور نے ایہناں نوں وی خیبر دے یہودیاں وانگر اپنیاں زمیناں اُتے رہن دی اجازت دے دتی۔ فدک دے یہودیاں دا وی ایہو حال ہو یا۔ تینا دے یہودیاں وی خیبر دی طرز اُتے صلح کر لئی۔

۱۳۔ نزالا مقابلہ

فتح خیبر تے فتح مکہ (رمضان ۸ھ) دے درمیان حضور نے اٹھاراں جنگی مہماں گھلیاں۔ ایہناں وچوں سبھ توں زیادہ مشہور مہم موتہ دی اے۔ موتہ ملک شام وچ اے۔ ایتھے روم دے عیسائی شہنشاہ دی حکومت سی۔ شہنشاہ ولوں ایتھے اک عیسائی سردار شرجیل گورنری۔ اوہ عرباں دے غسان قبیلے وچوں سی۔ اوس نے حضور دے سفیر حضرت حارث بن عمیر نوں قتل کر دتا۔ ایس توں پہلے شہنشاہ دے زیر اثر شام دے عیسائی عرباں نے ذات اطلاع دے مقام اُتے مسلمان وفد دے پندراں ارکان شہید کر دتے سن۔ صرف حضرت کعب بن عمیر غفاری بچ کے آئے سن۔ شہیداں دا بدلہ ضروری سی۔ سریہ موتہ جمادی الاول ۸ھ وچ پیش آیا۔ اسلامی لشکر دے تین سردار مقرر ہوئے۔

پہلا سردار زید بن حارث، دوجا حضرت جعفر بن ابی طالب تے تیجا عبداللہ بن رواحہ۔ حکم سی جے پہلا شہید ہووے تے دوجا امیر لشکر اوہدی جگہ آوے، جے اوہ شہید ہووے تے اوہدی جگہ تیجا آوے۔ ایس جنگ وچ تینوں شہید ہو گئے تے چوتھے امیر لشکر حضرت خالد بن ولید بنے۔ لڑائی دی شدت دا اندازہ ایتھوں لایا جاسکدا اے کہ حضرت جعفر بن ابی طالب دے جسم دے اگلے حصے اُتے نوے زخم سن تے لڑائی وچ اک دن

حضرت خالد بن ولید دے ہتھوں اٹھ تلواراں لڑ لڑ کے مٹیاں۔ بہر حال ایس لڑائی وچ بارہاں مسلمان شہید ہوئے۔ غسانیاں دے کئے بندے مرے، ایہدا پتا نہیں چل سکیا۔ حضرت خالد بن ولید مسلمان سپاہیاں نوں بچاؤن وچ کامیاب رہے۔ جد اسلامی لشکر واپس مدینے آیا تے حضور نے مدینے توں باہر آ کے اوہدا استقبال کیتا تے شہیداں واسطے دعائے مغفرت فرمائی۔ حضور نے از روئے وحی فرمایا: ”پھر اللہ دی اک تلوار یعنی خالد سیف اللہ نے مسلماناں دے جھنڈے نوں اپنے ہتھ وچ لیا تے اللہ نے مسلماناں نوں دشمن اُتے غلبہ دتا۔“ حضور نبی اکرم نے حضرت خالد بن ولید نوں ایسے جنگ وچ بہادری، شجاعت، دلیری تے جنگی تدبیر کاری دی وجہ کر کے سیف اللہ دا لقب عطا فرمایا۔ حضرت جعفر بن ابی طالب دے دوویں بازو ایس لڑائی وچ کٹ گئے سن۔ جد چاراں پاسیوں ایہناں اُتے تلواراں دے وار ہوئے تے ایہناں دا سبجا بازو کٹ گیا۔ ایہناں لشکر دا جھنڈا کھبے ہتھ وچ پھڑ لیا۔ اوہ وی کٹ گیا تے پھر گود وچ پھڑ لیا تے ایسے حالت وچ شہید ہوئے۔ حضور نے فرمایا: ”اللہ تعالیٰ نے ایہناں نوں دو بازو عطا فرمائے نیں تے اوہ جنت وچ اُڈدے نیں۔“ ایہتھوں ایہناں دا لقب ”طیار“ (اُڈن والا) تے ”ذوالجناحین“ (دو بازو والا) مشہور ہویا۔ یاد رہوے ایس لڑائی وچ اک مسلمان دے خلاف ۳۳ سپاہی سن۔

۱۴۔ حق آیا باطل مٹ گیا

حضور تے کفار مکہ دے درمیان یکم ذیقعد ۶ھ بمطابق ۱۳ مارچ ۶۲۸ء صلح دا جو معاہدہ ہویا، اوس نوں معاہدہ صلح حدیبیہ آکھیا جاندا اے۔ اوہدی اک شق ایہہ سی کہ جو قبیلہ مسلماناں یا قریشیاں دا بیلی (حلیف) بنا چاہوے، بنے۔ دو جافریق حلیف قبیلے نوں کجھ نہیں آکھے گا پر کفار مکہ نے مسلماناں دے دوست قبیلے خزاعہ دے خلاف قبیلہ بنو بکر دی اعلانیہ مدد کیتی۔ ایہہ صلح حدیبیہ دی سراسر خلاف ورزی سی۔ خزاعہ قبیلے نے حضور آگے داد فریاد کیتی۔ خزاعہ نے جان بھیانے ہو کے حرم وچ پناہ لئی سی پر اوہتھے دی ایہناں دا خون کیتا گیا۔ حضور نوں بہت دکھ ہویا۔ آپ نے قریشیاں آگے قاصد دے ذریعے تن شرطیں رکھیاں تے اکھوایا پئی ایہناں تئاں شرطیں وچوں کوئی شرط قبول کرو۔ شرطیں :-

(۱) خزاعہ دے مقتولاں دا خون بہا دتا جاوے۔

(۲) قریش قبیلہ بنو بکر دی امداد تے حمایت توں الگ ہو جان۔

(۳) اعلان کیتا جائے کہ صلح حدیبیہ دا معاہدہ ٹٹ گیا اے۔

قرط بن عمر نے قریش دی نمائندگی کردیاں ہویاں آکھیا ”صرف تیجی شرط منظور اے۔“ قاصد دے جان دے بعد قریش نوں ہوش آئی پئی ایہناں کیہ کیتا اے۔ ابوسفیان بن حرب سفیر بن کے مدینے گیا۔

اوس نے حضور آگے معاہدہ نویں سرپوں کرن دی درخواست کیتی پر حضور خاموش رہے۔ اک دن مسجد نبوی وچ جا کے اعلان کر دتا کہ میں معاہدہ حدیبیہ نویں سرے توں کرنا واں۔ واپس مکے آ کے اوس نے لوکاں نوں گل سُنائی تے اوہناں آکھیا، ایہہ صلح اے تے نہ ایہہ جنگ اے۔ کفار مکہ گوگو دی حالت وچ سن کہ حضور ۱۰ رمضان المبارک ۸ھ مطابق یکم جنوری ۶۳۰ء نوں دس ہزار سپاہیاں نال مکہ ول کوچ کیتا۔ ایہہ اک شاندار لشکر سی۔ ابوا دے مقام اُتے آپ گول آپ دے چاچے دے پُت بھرا ابوسفیان بن حارث بن المطلب تے آپ دی پھپھی عاتکہ دے پُتر عبداللہ بن ابوامیہ آئے تے مسلمان ہو گئے۔ (ابوسفیان بن حرب بن امیہ ہور شخص اے جیہڑا سفیر بن کے مدینے گیا سی۔ ابوسفیان بن حرب اودوں تیک دشمن رسول سی) مکہ پہنچن توں پہلے حضرت عباس جحفہ دے لاگے حضور دے کول آئے۔ اوہ پہلے ای مسلمان ہو چکے سن تے ہن ہجرت کر کے آئے سن۔ لشکر اسلام نے رات نوں مکے توں کجھ دور مرظہران دے مقام اُتے حضور دے حکم موجب کھل کے تھاں تھاں آگ روشن کیتی جس نال صحرا اندر لوای لو ہو گئی۔ ایہہ لو اسلام دے چانن دا سنبھل سی۔ قریشیاں نوں حملے دی سونہ لگ سی تے ابوسفیان بن حرب تے دو ہور بندے پتا کرن آگے آئے ہوئے سن۔ ابوسفیان نوں حضور دے باڈی گارڈ نے پھڑ لیا۔ حضرت عمر اوس نوں قتل کرن لگے پر حضرت عباس نے بچا لیا۔ حضور گول جا کے اوہ مسلمان ہو گیا۔ مورخ لکھدے نیں ابوسفیان اوس ویلے سچا مسلمان نہیں سی ہویا بعد وچ سچا مسلمان ہو گیا سی۔ ابوسفیان بن حرب بن امیہ دا قبیلہ عبد شمس سی۔ اوہدا ناں سخری تے کتیت ابو حزلہ سی۔ اوہ تاجر تے ساہوکاری سی۔ اوہ ام المؤمنین حضرت ام حبیبہ معاویہ تے یزید دا پپو سی۔ معاویہ بنو امیہ دا پہلا خلیفہ سی۔ یزید مسلمان جرنیل دی حیثیت نال ۱۸ھ/ ۶۳۹ء نوں فلسطین اندر فوت ہويا۔ ابوسفیان نے طائف دی لڑائی وچ حصہ لیا۔ اتھے

اوہدی اک اکھ زخمی ہوئی۔ یرموک وچ اوہ دی جاندی رہی۔ یرموک دی لڑائی ویلے اوہدی عمر ستر (۷۰) سال سی۔ اوہ نجران دا گورنر وی رہیا۔ اوہ ۸۸ سال دی عمر وچ ۳۲ ھ ۶۵۳ء وچ فوت ہويا۔ اوہ ہند بنت عتبہ بن ربیعہ بن عبد شمس بن عبد مناف بن قصی بن کلاب بن مرہ دا خاندسی۔

لشکر اسلام مکے ول ودھدا اے تے راہ وچ اک بلی اپنے بلوگڑیاں نوں دُڈھ پیا رہی اے۔ حضورؐ فرماؤندے نیں رستہ چھڈ کے لنگھو تاں جے بلی پریشان نہ ہووے۔ پھر اک سپاہی دی ڈیوٹی لگدی اے کہ کوئی بلی تے اوہدے بلوگڑیاں نوں تنگ نہ کرے۔ لشکر دی آن بان شان ویکھن والی اے۔ حضورؐ حضرت عباسؓ نوں حکم دیندے نیں۔ ابوسفیان نوں اک ڈھکی اُتے کھڑا کر دیوتاں جے اوہ لشکر اسلام دا جلال آپ دیکھ لوے۔ مجاہداں دے دستے جوش و خروش نال اگے وڈھ رہے نیں۔ سبھ توں پہلے قبیلہ غفاری دا پرچم نظر آؤندا اے۔ پھر جہیہ، ہذیم تے سلیم دے ہتھیار بند مجاہد اللہ اکبر دے نعرے بلند کردے اگانہ آؤندے نیں۔ ابوسفیان پہاڑ دی چوٹی اُتے کھلوتا دیکھ رہیا اے۔ اوہ حیران وی اے تے مرعوب وی۔ اخیر تے انصار دا قبیلہ آؤندا اے۔ جنگی سازوسامان اپنا اے کہ اکھیاں تاڑے لگ رہیاں نیں۔ ابوسفیان انصاریاں نوں ویکھدا اے تے چچھدا اے ”ایہہ کپڑا لشکر اے؟“ حضرت عباسؓ نال دسدے نیں۔ اچانک انصاریاں دا سردار حضرت سعدؓ بن عبادہ تھہ وچ پرچم لے کے برابر آؤندا اے۔ ابوسفیان نوں ویکھدا اے تے پکاردا اے۔ ”اج گھسان دی لڑائی دا دن اے، اج کعبہ اندر لڑائی ہووے گی۔“ حضورؐ ایہہ گل سُن دے نیں تے پرچم حضرت سعدؓ گولوں لے کے ایہناں دے پُتر نوں دے دیندے نیں۔ اوہ فرماؤندے نیں ”اج کعبہ دی عظمت دا دن اے۔“ حضورؐ قبیلہ خضرا دے نال اگے آؤندے نیں۔ ایہناں نال انصاری وی نیں تے مہاجرین وی۔ حضورؐ دا دستہ سر توں پیراں تیک اسلحہ پوش اے۔ جلال نبویؐ جھلیا نہیں جاندا۔ لگدا اے دھرتی اُتے نور دا سمندر جلالی شان نال ٹھاٹھاں مار رہیا اے۔ ابوسفیان دے مونہہ وچوں بے اختیار سبحان اللہ نکلدا اے پھر اوہ حضرت عباسؓ نوں کہندا اے ”اے عباسؓ! تیرے بھتیجے دی سلطنت بہت زبردست اے۔“ حضرت عباسؓ کہندے نیں ”ابوسفیان! ایہہ سبھ نبوت دی طاقت اے۔“

حضورؐ حکم دیندے نیں علم نبویؐ جُون اُتے نصب کیتا جاوے۔ حضرت خالدؓ بن ولید دا

دستہ چڑھدے پاسیوں مکے اندر داخل ہووے۔ باقی دستے الگ الگ طرفوں داخل ہوں۔ جیہڑا شخص ہتھیار سٹ دیوے یا ابوسفیان بن حرب دے گھر پناہ لے لوے یا اپنے گھر دا دروازہ بند کر لوے، اوس نوں امان اے۔ ایہدے باوجود قریش دا اک گروہ حضرت خالدؓ بن ولید دے دستے اُتے حملہ کردا اے۔ حضرت کرڑ بن جابر تے حضرت حمیس بن خالد شہید ہوندے نیں۔ حضرت خالدؓ جوابی حملہ کردے نیں۔ قریش تیراں لاشاں چھڈ کے دوڑ جانداں نیں۔ حضورؐ مکے اندر داخل ہون ویلے اُوٹھ اُتے سوار نیں۔ ایہناں نال آپ دے آزاد کردہ غلام حضرت زیدؓ بن حارث دے پُتر حضرت اسامہؓ بیٹھے ہوئے نیں۔ آپ اوس ویلے سورہ فتح تلاوت فرما رہے نیں۔ آپ سدھے خانہ کعبہ جانداں نیں تے بیت اللہ نوں تین سو سٹھاں پُناں توں پاک کردے نیں۔ حضورؐ خود سوئی نال بُت توڑ دے جانداں نیں تے نال نال پڑھدے نیں۔

”حق آیا تے باطل چلا گیا۔ بے شک باطل جان واسطے امی سی۔“

حضورؐ باہر آؤندے نیں۔ مکے دے وڈ وڈیرے جمع نیں۔ حضورؐ فرماؤندے نیں۔ ”اک خدا دے سوا ہور کوئی خدا نہیں۔ اوہدا کوئی شریک نہیں۔ خدا نے اپنا وعدہ سچا کیتا۔ اُس اپنے بندے دی مدد کیتی۔“

ایہدے بعد قرآن کریم دی تلاوت فرماؤندے نیں۔ خطبہ تے تلاوت دے بعد مجمع نوں دسدے نیں۔ ”تہاڈے اُتے کوئی الزام نہیں، جاؤ تسیں آزاد او۔“ چھ مرد تے چار عورتاں بہر حال مجرم نیں۔ اوہ اسلام دشمن نیں۔ اوہ واجب القتل نیں۔ چار مرد تے تین عورتاں مسلمان ہو جانداں نیں۔ دو مرد تے اک عورت قتل ہوندے نیں۔

۱۵۔ حنین تے طائف دیاں لڑائیاں

فتح مکہ دے بعد تیراں جنگی مہماں پیش آئیاں جیہناں وچوں تین مہماں ایسیاں نیں جیہناں نوں مغازی آکھیا جاندا اے یعنی اوہ مہماں جیہناں وچ حضورؐ شامل ہوئے ایہہ سن:

(۱) غزوہ حنین (۲) طائف (۳) تبوک۔

(۱) سریہ خالد بن ولید (۲۵ رمضان المبارک ۸ ھ، ۱۶ جنوری ۶۳۰ء) حضرت خالد نے نخلہ جا کے اک بُت خانے وچ پہلے بُت توڑیا پھر وال کھول کے بیٹھی ہوئی کالی ننگی

عورتوں کو قتل کیتا۔ حضور فرمایا: ”ایہہ عزیمی سی۔ ہُن ایہدی تہاڈے ملک وِچ پوجا نہیں ہووے گی۔“

(۲) ایسے مہینے عمرو بن عاص نے قبیلہ ہذیل دا بُت سواع توڑیا۔

(۳) حضرت سعد بن زید اشہلی نے ایسے مہینے قبائل اوس، خزرج تے غسان دا مشہور بُت منات توڑیا۔

(۴) شوال ۸ھ (۲۲-۲۳ جنوری ۶۳۰ء) حضرت خالد بن ولید نے بنی خزیمہ دے غلطی نال کجھ مسلمان مار دتے تے کجھ قیدی کر لئے۔ قیدیاں نوں مہاجرین، انصارتے بنی سلیم وِچ وڈ دتا۔ دوسرے دن قتل دا حکم دتا۔ بنی سلیم نے اپنے قیدی قتل کر دتے پر مہاجر تے انصار ایہناں نوں حضور گول لے گئے۔ حضور نوں حقیقت دا پتا چلیاتے فرمایا: ”خداوند! جو خالد نے کیتا میں اس توں بری آں۔“ پھر بنی خزیمہ دے مقتولاں دا حضرت علیؓ راہیں خون بہا دتا۔ کل ۹۵ مسلمان قتل ہوئے۔

(۵) غزوہ حنین شوال ۸ھ وِچ پیش آیا۔ اودوں حضور دی عمر شریف سٹھ سال ست مہینے سی۔ حنین اک وادی دا ناں اے جیہڑی مکہ تے طائف دے درمیان اے تے اوتھے ہوازن تے ثقیف دے دو قبیلے رہندے سن۔ دوویں بہت بہادر تے جنگجو سن۔ تیر اندازی وِچ بہت مشہور سن تے دوویں مکہ دے خلاف سن۔ ایہہ مخالفت مڈھ قدیم توں سی۔ عرب دے باقی سارے قبیلے اسلام دے چان توں فیض یاب ہوئے پر ایہہ دوویں قبیلے مل کے اسلام نوں مٹاؤن دی فکر وِچ لگ گئے۔ لشکر کفار دی تعداد چھ ہزار سی تے سپہ سالار مالک بن عوف سی۔ اسلامی لشکر دی تعداد بارہ ہزار سی۔ حنین دی وادی دے ہر کونے ہر خفیہ رستے تے وادی وِچ آؤن واسطے جیہڑا تنگ درہ سی اوبدے اُتے کافراں دا قبضہ سی۔ سویرے سویرے ہنیرے وِچ اسلامی فوج وادی وِچ آگے ودھی تاں دشمن نے زبردست حملہ کر دتا۔ ایہہ اچانک حملہ سی۔ مسلماناں دے پیر اکھڑ گئے تے اوہ افراتفری وِچ پچھوڑ دوڑے۔ حضور ایہناں نوں آوازاں دے دے کے بلا رہے سن پر اوہ دھیان نہیں سن دیندے۔ حضور نال صرف دس صحابہ رہ گئے۔ ایہناں وِچ حضرت ابوبکرؓ، حضرت عمرؓ، حضرت علیؓ تے حضرت عباسؓ شامل سن۔ حضرت عباسؓ نے زور دار آواز وِچ حضور دے الفاظ

دہرائے۔ لوکاں سُن تے اوہ اُونٹھاں دیاں کیلاں موڑ کے پرتے۔ حضور اپنی سواری توں اُترے۔ مسلماناں نوں سرے توں حملہ کیتا۔ دشمن دے پیر اکھڑ گئے تے اوہ شکست کھا گئے۔ شکست دے بعد ہوازن تے ثقیف دا سپہ سالار مالک بن عوف جان بچا کے طائف چلا گیا۔ قیدیاں دی تعداد ہزاراں وِچ سی۔ مرن والیاں دی تعداد اکہتر سی۔ چھ مسلمان شہید ہوئے۔ قیدیاں وِچ حضور دی دُڈھ بہن حضرت شیماء وی سی۔ اوہ حضور نوں ملی۔ آپ نے اوبدی بہت عزت کیتی۔ کجھ اُونٹھ تے بکریاں دے کے بے حد احترام نال اوس نوں اوبدے دلس بھجوايا۔

بار دے بعد مالک بن عوف تے غزوہ حنین دی شکست خوردہ فوج طائف دوڑ گئی سی۔ طائف ثقیف دا قبیلہ وسداسی تے ایس دا سردار ابوسفیان دا جوئی عروہ بن مسعود سی۔ فوج تے شہری اک مضبوط قلعے اندر اپنا دفاع کر رہے سن۔ ایہناں قلعے دے چاروں پاسے منجھتیاں فٹ کیتیاں ہوئیاں سن۔ مسلماناں وی پہلی واری قلعہ شکن سندر ورتے۔ قلعے والیاں لوہے دیاں گرما گرم سلاخاں تے پتھر مسلماناں اتے مینہ وانگر سٹے۔ ویہہ دن دے محاصرے دے بعد حضور نے محاصرہ چکن دا حکم دتا تے جحرا نہ آگئے۔ اتھے آ کے آپ دس دن تیک بنو ہوازن نوں اڈیکدے رہے کہ اوہ آؤن تے اپنے عزیزاں (جنگی قیدیاں) نوں چھڈاؤن، پر اوہ نہ آئے۔ حضور نے چھ ہزار قیدی، چوٹی ہزار اُونٹھ، چالی ہزار بکریاں تے بہت ساری چاندی لشکریاں وِچ تقسیم کر دتے۔

مال غنیمت دی تقسیم ہو گئی تے نو بندیاں دا بنو ہوازنی وفد حضور گول آیا تے مسلمان ہو گیا۔ ایس وفد دے ارکان نے اپنے مال تے عیال دی واپسی دی درخواست کیتی۔ حضور فرمایا: ”تہانوں بہت اڈیکیا ہُن تے مال غنیمت تقسیم ہو گیا ہے۔ ہاں چاہو تے قیدی لے لو یا مال لے لو۔“ وفد نے مال دی بجائے عیال دی التجا کیتی۔ حضور نے مسلماناں نوں قیدیاں دی واپسی واسطے آکھیا۔ ایہناں سارے قیدی واپس کر دتے۔

حضور نے مال غنیمت وِچوں قریش سرداراں نوں انصار نالوں ودھ حصہ دتا تے ایہناں نوں رنج ہویا۔ حضور نوں پتا چلیا تے ایہناں اپنے خطبے وِچ فرمایا:

”اے انصار! کیہ تہانوں پسند نہیں، لوک اُونٹھ بکریاں لے کے تے تسلیں محمدؐ نوں لے کے گھر جاؤ۔“

انصار مدینہ ایہہ گل سُن کے پکارے۔ ”سانوں صرف محمدؐ چاہیدے نیں۔“ کجھ انصار اپنے روئے کہ ایہناں دیاں داڑھیاں تر بتر ہو گیاں۔
غزوہ حنین وچ عارضی بھان پین دی وجہ ایہہ سی کہ بہت سارے لوک غنیمت دامال لین واسطے اسلامی لشکر وچ آ گئے سن۔ اوہ لڑنا نہیں سن جان دے۔

۱۶۔ عظیم ترین فوجی پلان

غزوہ طائف دے بعد ست مہماں مسلمانانوں پیش آئیاں ایہناں وچوں غزوہ صرف اکو ای سی تے اوہ سی غزوہ تبوک۔ باقی مہماں چھوٹیاں چھوٹیاں سن۔ ایہناں دا اندازہ ایٹھواں لایا جاسکدا اے کہ نہ کوئی مسلمان شہید ہو یا تے نہ کوئی کافر یا مشرک قتل ہو یا۔ غزوہ تبوک رجب ۹ھ (اکتوبر نومبر ۶۳۰ء) نوں پیش آیا۔ ایہدے بعد اک ٹاکرا ہو رہا ایس ٹاکرے نوں کجھ سیرت نگار سریہ خالد بن ولید لکھدے نیں تے کجھ سریہ دومتہ الجندل۔ دراصل سریہ دومتہ الجندل غزوہ تبوک دی ای اک مہم اے۔ مولانا شبلی نعمانی ایس مہم نوں غزوہ تبوک وچ ای شامل کردے نیں۔ کیوں جے حضورؐ نے تبوک دے قیام دے دوران حضرت خالدؓ نوں دومتہ الجندل گھلایا سی۔ ایہہ جگہ شام وچ دمشق توں عرب والے پاسے تقریباً پنجاہ میل اے۔ اتھے بازنطینی شہنشاہ قیصر ہرقل دا سیاسی اثر سی تے اوہدے ولوں اک عربی سردار اکیدر حکومت کردا سی۔ حضرت خالدؓ نے اوس نوں گرفتار کیتا پھر ایس شرط اُتے چھڈ دتا کہ اوہ خود حضورؐ کول حاضر ہو کے امان منگے گا۔ چنانچہ ایسا ای ہو یا۔ اکیدر اپنے بھرانال مدینے آیا تے حضورؐ نے اوس نوں امان دتی۔

گل تبوک دی ہو رہی سی۔ ایہہ حضورؐ دی تعداد دے حساب نال سبھ توں وڈی مہم سی یعنی آپؐ دی حیات پاک دی سبھ توں عظیم الشان مہم، کیوں جے ایس مہم وچ تیہہ (۳۰) ہزار مسلمان سپاہیاں حصہ لیا تے ایس مہم دی حکمت عملی تے تدبیر کاری نہایت عظیم سطح (Grand Scale) اُتے کیتی گئی۔ ایہہ جرات و شجاعت دا اک بے مثال مظاہرہ سی جیہڑا بازنطینی شہنشاہ قیصر ہرقل دے خلاف کیتا گیا۔ ذرا غور فرماؤ کہ حضورؐ عرب وچوں نکل کے شام تشریف لے جان دے نیں تے رومی لشکر تے رومی جرنیل شام دے اندر بنے ہوئے قلعیاں اندر لگ چھپ جان دے نیں۔ حضورؐ کئی دن اڈیکدے نیں پر کوئی باہر نہیں آؤندا۔

ایہہ اوہ رومی نہیں جیہناں دُنیادی سبھ توں زیادہ دولت مند سلطنت، ایرانی سلطنت نوں شکست دے کے اپنی صلیب (Rood) واپس بیت المقدس لے آندی سی۔

سریہ موتہ (جمادی الاول ۸ھ) وچ مسلمان جس بہادری جاں سپاری بے جگری نال لڑے سن اوہ رومیوں واسطے حیران کن سی۔ اک لکھ رومیوں دے خلاف تن ہزار مسلمان ذرا نہیں سی گھبرائے۔ حضرت خالدؓ بن ولید نے رومی لشکر اُتے اپنے تابڑ توڑ حملے کیتے سی کہ وہ چکرا گئے سن تے اخیر کچھے ہٹ کے اپنیاں پناہ گاہاں اندر دفاع کرن لگ پئے سن۔ رومیوں واسطے ایہہ اک ذلت آمیز رویہ سی تے ایہناں ایس ذلت دا بدلہ لینا ای سی۔ آخر ایہناں نوں پتا لگ گیا ہووے گا کہ اک لکھ رومیوں نوں تن ہزار مسلمان ڈرا کے چلے گئے نیں۔ اک طرحاں جس دن جنگ موتہ ختم ہوئی سی، اوسے دن ای جنگ تبوک شروع ہو گئی سی۔

حضورؐ نے تیہہ (۳۰) ہزار لشکر دے اخراجات پورے کرن واسطے مسلمانانوں کولوں عطیات وصول فرمائے۔ ایہہ کال دا زمانہ سی تے گرمیاں دا موسم زورواں وچ سی۔ گھروں باہر پیر پٹنا بے حد مشکل سی۔ ایس قسم دے حالات وچ تیہہ (۳۰) ہزار فوج دا بندوبست (کھانا، پینا، رہنا سہنا، گھوڑا، انجیر، اُونٹ، ٹٹو، چارہ پانی، ہتھیار علاج مرہم پٹی) بہت ہی مشکل سی۔ بہر حال حضورؐ حضرت علیؓ نوں مدینے دا گورنر بنا کے تبوک ول روانہ ہوئے۔ تیہہ (۳۰) ہزار فوج وچ دس ہزار گھوڑے دی سن۔ تبوک اڑ کے پتا چلایا ایہہ خبر غلط سی کہ ہرقل عرب اُتے فوج کشی کر رہیا اے۔ ایہہ فوج کشی اک شان دار نان ایونٹ (Non Event) ثابت ہو یا یعنی اوہ واقعہ جیہڑا ظہور پذیر نہ ہووے۔ حضورؐ تبوک ویہہ دن ٹھہرے۔ تبوک اندر قیام دے دوران آلے دوالے دے عرب تے عیسائی سردار بارگاہ رسالت وچ سلام واسطے حاضر ہوئے۔ ایہناں نذرانے پیش کیتے تے جزیہ دین اُتے رضا مندی ظاہر کیتی۔ ایہناں وچ ایلہ قبیلے دا سردار مخنہ بن رویہ وی سی۔ اُس جزیہ ادا کیتا تے حضورؐ نے اوس نوں پناہ دی تحریر دتی۔

جدوں حضورؐ واپس مدینے آئے تے مدینے دے لوک اگانہہ ودھ کے حضورؐ دے استقبال لئی شہروں باہر آئے۔ مدینے دیاں بچیاں حضورؐ دی آمد دی خوشی وچ گیت گا رہیاں سن۔ گیت دا بول سی ”طلع البدر علینا“ (ساڈے واسطے چن چڑھیا) غزوہ تبوک

حضورؐ دی زندگی دی آخری جنگی مہم سی۔ جس دے بعد سارا عرب اسلام دے چانن نال منور ہو گیا۔ تبوک وچ حضورؐ نے خطبہ فرمایا جیہڑا اِنج شروع ہوندا اے:-

”سبھ توں سچی گل کتاب اللہ، سبھ توں وڈا سہارا تقویٰ، سبھ توں چنگی چنگی ملت، ملت ابراہیم، سبھ توں بہتر سنت، سنت نبویؐ، سبھ توں اچھی بات ذکر الہی، سبھ توں عمدہ داستان قرآن، سبھ توں چنگا کم عزیمت داکم، سبھ توں بُرے کم بدعت دے کم، سبھ توں بہتر رستہ انبیاءِ دارستہ۔ سبھ توں معزز موت شہادت دی موت۔ بدترین انھاپن ہدایت دے بعد گمراہی۔“

دین مکمل ہوندا اے

ہجرت دے بعد حضورؐ نے صرف اکوچ کیتا جیہڑا حجۃ الوداع دے نال نال مشہور اے۔ حج ۹ھ وچ فرض ہو یا سی۔ جس ویلے مسلماناں نوں پتا چلیا کہ حضورؐ نے حج دا مبارک ارادہ کیتا اے۔ حج دیاں تیاریاں شروع ہو گئیاں۔ آپؐ ۲۵ ذیقعد ۱۰ھ نوں حج واسطے روانہ ہوئے۔ آپ دے نال اک لکھ چودہ ہزار مسلمان سن۔ سرور دو جہاں نے مدینے توں کجھ میل ذوالحلیفہ رات گذاری۔ دُوبے دن نماز ظہر دے بعد غسل فرمایا۔ خوشبو لائی۔ حج دی نیت کر کے احرام زیب تن کیتا۔ صحابہ نوں رواگی داکم دتاتے اُونٹنی قصویٰ اُتے سوار ہو کے چل پئے۔ ۴ ذی الحج نوں مکے تشریف لیائے۔ نو اُمہات المؤمنینؓ حضورؐ دے نال اُونٹھاں تے سوار سن۔ حضرت علیؓ یمن اشاعت اسلام واسطے گئے ہوئے سن۔ اوہ وی وقت اُتے مکے آ گئے۔ حضورؐ دی نگاہ کعبہ اُتے پئی تے فرمایا:

”اے خدا! ایس گھر نوں ہور زیادہ عزت تے شرف دے۔“

پیدال طواف نہ کر سکن موجب حضورؐ نے اپنی اُونٹنی تے سوار ہو کے کعبہ دے گرد ست واری طواف کیتا۔ حضورؐ جیہڑے مناسک حج اودوں ادا فرمائے اوہ انج تیک او سے طرحاں ادا ہو رہے نیں۔ حضورؐ ۹ ذی الحج (جمعہ والے دن) ۱۰ھ مطابق ۶ مارچ ۶۳۲ء عرفات آئے تے اُونٹنی قصویٰ اُتے بیٹھ کے خطبہ ارشاد فرمایا جیہڑا انج وی تے آئندہ واسطے وی انسانیت دا بے مثال منشور اے۔

حضورؐ نے عرفات توں الگ مٹی وچ دو خطبے ۱۰ ذی الحج تے ۱۱ ذی الحج نوں وی دتے۔ آپؐ نے ایس حج وچ کل تن خطبے ارشاد فرمائے۔ ابن اسحاق نے ایہناں تن

خطبیاں نوں مسلسل خطبہ دی شکل دے کے نقل کیتا اے۔ ایہدے وچوں کجھ حصے:-

(۱) لوکو! میری گل سنو۔ میں نہیں کہہ سکدا اگلے سال میں تہاڈے درمیان ہوواں یا

نہ ہوواں۔

(۲) تساں ساریاں نوں اک دن اللہ دے ساہمنے حاضر ہونا اے تے اپنے اعمال دا

حساب دینا اے۔

(۳) تہانوں تہاڈیاں عورتاں اُتے حقوق نیں تے ایہناں نوں تہاڈے اُتے، اپنیاں

بیویاں نال مہربانی تے محبت دا سلوک کرو۔

(۴) سود حرام کر دتا گیا اے۔ قرض دار صرف اصل رقم واپس کرے گا۔

(۵) جاہلیت دے زمانے دے سارے خون (بدلہ) معاف کیتے گئے نیں۔

(۶) غلاماں نوں اوہو کھان نوں دیو جو آپ کھاندے او۔ ایہناں نوں اوہو کپڑا دیو

جیہڑا خود پاؤندے او۔

(۷) سارے مسلمان آپس وچ بھرا بھرا نیں۔

(۸) نا انصافی تے ظلم توں بچو۔

(۹) میں تہاڈے درمیان اللہ دی کتاب چھڈ کے جا رہیا واں، جے تسیں ایس نوں

مضبوطی نال پھڑکھو گے تے کدے گمراہ نہ ہوو گے۔

(۱۰) یا اللہ! تُوں گواہ رہ کہ میں اپنا فرض پورا کردتا اے۔

بیماری، وفات، تدفین

حج دے موقع اُتے نبی اکرمؐ نے اعلان فرمایا سی کہ مینوں اُمید نہیں، میں اگلے سال

تہانوں ملاں۔ حج توں واپسی دے بعد آپؐ زیادہ وقت ہُن عبادت وچ گزار دے سن۔

قرآن کریم ماہ رمضان وچ پہلے اک واری سُندے سن، ایس واری دو واری سنیا۔ پہلے

رمضان شریف وچ دس دن اعتکاف کردے سن، ایس واری ویہہ دن کیتا۔ جنگ موتہ وچ

حضرت زیدؓ بن حارث شہید ہوئے سن۔ ایہناں دے نال حضرت جعفر طیار تے عبداللہؓ بن

رواحہ وی شہید ہوئے سن۔ حضورؐ نے بدلہ لین واسطے بیمار ہون توں اک دن پہلے حضرت

اُسامہؓ بن زید نوں حکم دتا کہ اوہ اسلامی لشکر لے کے جان تے جنگ موتہ وچ اپنے باپ دا

بدلہ لین۔ ظاہر اے ایہہ ہم رومیاں دے خلاف سی۔ موتہ شام اندر بجیرہ مردار دے لاگے سی۔ جیویں دسیا گیا اے حضرت زیدؓ دی شہادت دا وی حضورؐ نوں دکھ سی۔ ایہدے علاوہ رومی پھر حملے دیاں تیاریاں وچ رُجھ گئے سن۔ حضرت اُسامہؓ ہونہار نو جوان سی۔ اوس دی اوس ویلے عمر ویہہ سال سی۔ حضرت اُسامہؓ نے بعد وچ حضورؐ دی چون نوں صحیح ثابت کیتا۔ کئی سینئر صحابہ نے ایس چون نوں پسند نہ کیتا پر حضورؐ نے پرواہ نہ کیتی۔ آر۔ ڈی سی باڈلے اپنی کتاب ”محمدؐ رسول اللہ“ وچ لکھدا اے۔ ”آپ اک اجیہی مثال قائم کر رہے سن جس اُتے مسلمان آج تیک عمل پیرا نہیں تے اوہ ایہہ کہ اچھے جرنیل واسطے عمر یا ذاتی مرتبہ لازمی نہیں۔ آپ لوکاں واسطے جمہوریت دا اک ایسا اصول رائج کر رہے سن جس نوں دُنیا دے گوشے گوشے تے لے جانا سی۔“

حضورؐ نے حضرت اُسامہؓ نوں مسجد نبوی وچ بُلایا تے پرچم عطا فرمایا۔ ۲۷ مئی ۶۳۲ء نوں تیجے پہر حضرت اُسامہؓ نے لشکر لے کے کوچ کیتا۔ ایہناں رات مدینے دے لاگے ”جرف“ دے مقام تے گزاری۔ دُوبے دن کوچ توں پہلے سویر نوں اطلاع مل گئی۔ حضورؐ پر نور بیمار نہیں تے سخت بیمار نہیں۔

حضورؐ دی بیماری دا درست پتا آج تیک نہیں چلایا۔ کوئی کہندا اے یہودن زینب دے زہریلے کھانے دا اثر سی۔ ایہہ درست نہیں کیوں جے کھانا کھا ہدیاں چار سال ہو گئے سن۔ پھر کھانا صرف حلق اُتے رکھ کے تھک دتا سی کھا ہد نہیں سی، مرض الموت دے دوران حضورؐ نے فرمایا: ”خیبر وچ جو لقمہ کھا ہد اسی اوس نال ہمیشہ تکلیف ہوندی رہی۔ آج دماغ دی نس ٹُٹ رہی اے۔“ کوئی کہندا اے ملیریا سی۔ کوئی کہندا اے میعادوی بخاری بہر حال علامات ایہہ سن:

”بیماری دے دوران سخت بخار، آندڑاں تے لک وچ سخت درد۔ سردا چکراؤنا، سرد درد، پیٹ وچ مروڑ، پہلے پنج دن بیماری گھٹ سی۔ آخری اٹھ دن بیماری سخت سی۔ پہلے پنج دن حضورؐ واری واری اُمتہات المؤمنین کول رہے۔ باقی اٹھ دن ایہناں دی اجازت نال حضرت عائشہؓ کول رہے۔ سبھ توں پہلے آپؐ نے اپنی بیماری دھی حضرت فاطمہؓ نوں دسیا زندگی تھوڑی رہ گئی اے، اوہ دن لگ پئے۔ بیماری دی دُوجی رات اک غلام نوں لے کے حضورؐ قبرستان (جنت البقیع) گئے تے دُعا منگی۔ حضورؐ حضرت میمونہؓ دے حجرے چوں

گئے سن، دُعا منگ کے اوتھے ای آ گئے۔ دُوبے دن بیماری شدید ہو گئی۔ آپؐ حضرت میمونہؓ دے گھروں جانا چاہندے سن پر حضرت عباسؓ نہیں سن چاہندے۔ حضرت میمونہؓ، حضرت عباسؓ دی سالی سی۔ بہر حال آپؐ حفص بن عباسؓ تے حضرت علیؓ دا سہارا لے کے حضرت عائشہؓ دے گھر آئے۔ اوس ویلے حضرت عائشہؓ دی عمر ویہہ سال سی (اک دُوجی روایت مطابق آپؐ دی عمر نکاح ویلے تیراں سال، رخصتی ویلے ستاراں سال تے حضورؐ دی وفات ویلے ستائی سال سی) حضرت عائشہؓ دی بیمار داری نال حضورؐ دی حالت سنبھل گئی۔ حضرت اُسامہؓ تے حالی شام ول کوچ نہیں سی کیتا۔ حضورؐ بخار دی شدت گھٹ کرن واسطے غسل کیتا پھر مسیتے جا کے نماز پڑھائی تے اپنے خطبے وچ حضرت اُسامہؓ نوں امیر لشکر مقرر کرن بارے لوکاں دے اعتراضات دا جواب دتا کہ اُسامہؓ ایس عہدے دے لائق نہیں۔ خطبے دے دوران حضورؐ نے فرمایا:

”بے شک اللہ تعالیٰ نے اپنے اک بندے نوں ایس دُنیاوی زندگی یا اپنی قربت وچوں اک چُن لین دا اختیار دتا اے تے بندے نے اپنے مالک حقیقی دی قربت نوں چنگا سمجھیا اے۔“

حضرت ابوبکرؓ حضورؐ دی گل سمجھ گئے تے ایہناں دیاں اکھیاں وچ ہنجواں دا دریا ٹھاٹھاں مارن لگ پیا۔ حضورؐ بہت متاثر ہوئے تے فرمایا:

”یقیناً محبت تے وفا شعاری وچ ابوبکرؓ تھاڑے وچوں سبھ توں اگے نیں۔ جے مینوں دلی دوست تے ساتھی چُن لین دی اجازت ہوندی تے اوہ ابوبکرؓ ای ہوندے پر اسلام نے ہن سانوں ساریاں نوں آپس وچ ہور زیادہ قریب کر دتا اے یعنی بھرا بھرا بنا دتا اے۔“

مسیتے جان نال آپؐ تھک گئے۔ رات بے چینی وچ لکھی تے اگلے دن سویر نوں حضرت ابوبکرؓ نوں حکم دتا کہ اوہ نماز پڑھاؤن۔ بعد دے چند دنوں وچ بخار ہور شدید ہو گیا۔ آپؐ بستر توں اُٹھ نہیں سن سکدے۔ بخار دی تپش ناقابل برداشت سی۔ آپؐ لاگے رکھے پانی دے پیالے وچ اپنا ہتھ ڈوبدے تے دعا کردے۔ ”اے اللہ! ایس جان کنی وچ میری مدد فرما۔ یا اللہ! میری مدد کر۔“

آپؐ وچوں بے ہوش ہو جاندا وچوں ہوش وچ آ جاندا۔ اک وار آپؐ نے فرمایا کہ گھر وچ جو نقدی اے ضرورت منداں وچ تقسیم کر دیو۔ پھر اچانک حضورؐ دی

طبیعت سنبھل گئی۔ نہا کے صاف کپڑے پائے۔ مسجد وچ آئے۔ حضرت ابوبکرؓ نماز پڑھا رہے سن۔ ایہناں نماز پڑھاؤنا بند کر دتا پر آپؐ نے اشارے نال حکم دتا نماز جاری رکھو۔ نماز دے بعد حضورؐ نے خطبہ دیندیاں فرمایا:

”سارے متحد رہو، اک دُوبے نال محبت کرو۔ اک دُوبے دی عزت کرو۔ اک دُوبے دا ساتھ دیو، اک دُوبے نوں دین ایمان تے نیکو کاری دی تلقین کرو۔ ایہدے وچ ای انسانیت دی بہتری اے۔ باقی گلاں تباہی ول لے جان والیاں نیں۔“

آپؐ اٹھ کھلوتے تے زور نال فرمایا:

”میں تہاڈے سامنے ای رخصت ہو جاواں گا تے میرے بعد تاساں وی آؤنا اے۔ موت سانون ساریاں نوں اڈیک رہی اے تے پھر میری موت نوں تسیں کیوں روک سکدے او؟ میں تہاڈے بھلے واسطے چوندا رہیا تے بھلے واسطے مراں گا۔“

ایہہ حضورؐ دی زندگی دی آخری تقریر سی۔ آپؐ حضرت عائشہؓ دے گھر آکے لے پے گئے۔ حضرت عائشہؓ نے آپؐ دا لباس اتاریا۔ حضرت عائشہؓ دا ہتھ آپؐ دے ہتھ وچ سی، بخار پھر تیز ہو گیا سی پر آپؐ نے کوئی شکایت نہ کیتی، نہ کوئی باہ ماری۔ جد حضرت عائشہؓ نے کپڑا بھینوں کے آپؐ دے چہرہ مبارک اُتے پھیریا تے آپؐ صمکرائے تے ہولی ہولی بہت مشکل نال بولے۔ ”یا اللہ! ایس جان کئی نوں میرے واسطے آسان کردے۔ اے جبرائیل! میرے قریب آ جاؤ۔ میرے نزدیک آ جاؤ۔“

اکھاں بند کر کے ایہہ الفاظ آپؐ نے کئی واری دہرائے۔ پھر آپؐ نے اکھاں کھولیاں تے واضح الفاظ استعمال کیئے:-

”اے مالک حقیقی! میری مغفرت کرتے مینوں اپنے کول بلند جگہ عطا فرما۔“

وفات توں ذرا پہلے حضرت ابوبکرؓ دے صاحبزادے عبدالرحمنؓ آئے۔ آپؐ حضرت عائشہؓ دے سینے سر ٹیک کے لے پے ہوئے سن۔ عبدالرحمنؓ دے ہتھ وچ مسواک سی۔ حضورؐ نے نگاہ موڑ کے مسواک ول دیکھیا۔ حضرت عائشہؓ نے عبدالرحمنؓ کولوں مسواک لے کے اپنے دندان نال چتھ کے نرم کیٹی، آپؐ نے عام صحت مند لوکاں وانگ مسواک کیٹی۔

۲۱ ربیع الاول ۱۱ھ بروز سوموار بمطابق ۸ جون ۶۳۲ء لوڈھے ویلے جد دوپہر ڈھل گئی سی، حضورؐ نبی اکرم حالت نزع وچ سن۔ مسواک کرن دے بعد حالت پھر خراب ہو گئی سی۔

چہرہ مبارک کدے سُرخ ہو جاندا تے کدے چٹا ہو جاندا پھر ہتھ بلند کر کے تن واری فرمایا: ”مُن ہور کوئی نہیں چاہیدا۔ اوس وڈے رفیق (خدا) دی لوڑ اے۔“

پھر آپؐ دا جسم ڈھلا پے گیا۔ سر مبارک حضرت عائشہؓ دی گود وچ ڈھلک گیا۔ بخار نال گرم ہتھ جیہڑا حضرت عائشہؓ دے ہتھ وچ سی، ٹھنڈا پے گیا۔ اک منٹ تیک نموشی رہی۔ پھر حضرت عائشہؓ نے ہولی نال حضورؐ دا سر تیکے اُتے رکھ دتا۔ آپؐ دے کپڑے درست کیئے، آپؐ دیاں اکھیاں بند کیتیاں۔ حضرت عائشہؓ دیاں اپنیاں اکھیاں وچوں ہنجواں دیاں لڑیاں ڈگ رہیاں سن۔ پھر ایہناں حضورؐ دا متھا چُمیا تے باہر ویڑھے وچ آگئیاں جتھے دوجیاں اُمہات المؤمنینؓ فکر مند تے پریشان پٹھیاں ہوئیاں سن۔ حرم وچوں آہ و پکار اُٹھی تے ہر پاسے کھلر گئی۔ حضرت عمرؓ نوں یقین نہیں سی آؤندا کہ حضورؐ نوں موت آ سکدی اے۔ اوہ کہہ رہے سن حضورؐ مر نہیں سکدے۔ ایہناں نوں صرف غشی دا دورہ پیا اے۔ ایہناں تلوار کھچ لئی تے بولے ”جو ایہہ کہے گا کہ حضورؐ نے وفات پائی اے، میں اوہدا سر اڈا دیاں گا۔“ حضرت ابوبکرؓ نے آکے سارے صحابہؓ دے سامنے تقریر کیٹی کہ حضورؐ دا واپس جہان توں تشریف لے جانا یقینی سی۔ پھر قرآن کریم دیاں آیتاں پڑھ سُنایاں تاں کہتے جا کے حضرت عمرؓ نوں حضورؐ دی وفات دا یقین آیا۔

دو بے دن منگل نوں حضورؐ نوں حضرت عائشہؓ دے حجرے وچ دفن کیتا گیا۔ فضل بن عباسؓ تے اُسامہ بن زیدؓ نے پردہ کیتا۔ حضرت علیؓ نے غسل دتا۔ ابو طلحہؓ نے قبر کدھی۔ جسم مبارک نوں حضرت علیؓ، حضرت فضل بن عباسؓ، حضرت اسامہ بن زیدؓ تے حضرت عبدالرحمن بن عوفؓ نے قبر وچ اتاریا۔

راجہ محمد شریف، حیات رسالت مآب
 سید سلیمان ندوی، رحمت عالم
 اکرام شمر، رسول اللہ
 ابو یحییٰ امام خاں نوشہروی، مکالمات نبوی
 پروفیسر ٹی ڈبلیو آرنلڈ، (مترجم ڈاکٹر شیخ عنایت اللہ) دعوت اسلام
 محمد مظہر الدین صدیقی، اسلام اور مذاہب عالم
 امام ابن قیم الجوزی، (مترجم عبدالرزاق ندوی ملیح آبادی) اسوۂ حسنہ

انگریزی

ابن اسحاق، (مترجم الفریڈ گیوے) سیرت رسول اللہ
 سید امیر علی (الیس کتاب دے اک باب دا ترجمہ وی ملدا اے) سپرٹ آف اسلام
 این جے داؤد، دی قرآن
 واشنگٹن ارونگ 1855ء، لائف آف محمد
 ایچ اے ایل کریگ، بلال
 ڈبلیو منگمری واٹ 1 محمد ایٹ مکہ
 2 محمد ایٹ مدینہ
 3 محمد پرافٹ اینڈ سٹیٹس مین
 4 اسلامک پولیٹیکل تھٹ
 آراے نکلسن، اے لٹریری ہسٹری آف دی عربیز
 پی کے ختی، ہسٹری آف دی عربینز
 کنتھ کریگ، کال آف دی میزٹ

کتابیات

عربی

ابن اسحاق، سیرت رسول اللہ (چار جلدوں مطبوعہ بیروت)

اردو

مولانا شبلی نعمانی، سیرت النبی
 آروی سی باڈلے (مترجم سید محمد امین زیدی) محمد رسول اللہ
 ڈاکٹر محمد حسین ہیکل (مترجم مولانا محمد وارث کامل مرحوم) سیرت الرسول
 مولانا مودودی (مرحوم)، سیرت سرور عالم، (دو جلدوں)
 فقیر سید وحید الدین، محسن اعظم و محسنین
 ڈاکٹر نصیر احمد ناصر، پیغمبر آخر و اعظم
 علامہ قاضی محمد سلیمان منصور پوری، رحمت اللعالمین
 ڈاکٹر محمد حمید اللہ، رسول اکرم کی سیاسی زندگی
 سید سلیمان ندوی، سیرت النبی
 اردو انسائیکلو پیڈیا آف اسلام، مطبوعہ لاہور
 ماہ نو سیرت نمبر (جولائی اگست 1963ء)
 سیارہ ڈائجسٹ، رسول نمبر (دو جلدوں)

میکسائن روڈ نیسن، محمد
انسائیکلو پیڈیا آف اسلام، (مطبوعہ لیڈن)
فقیر سید وحید الدین، دی بینی فیکٹر
سر سید احمد خان، ایسےز (Essays) آن دی لائف آف محمد
خالد لطیف گابا، پرافٹ آف دا ڈیزرٹ

پنجابی

ایم حبیب اللہ فاروقی، نیماں دا سردار
حکیم عبدالکریم شمر، سچی سرکار